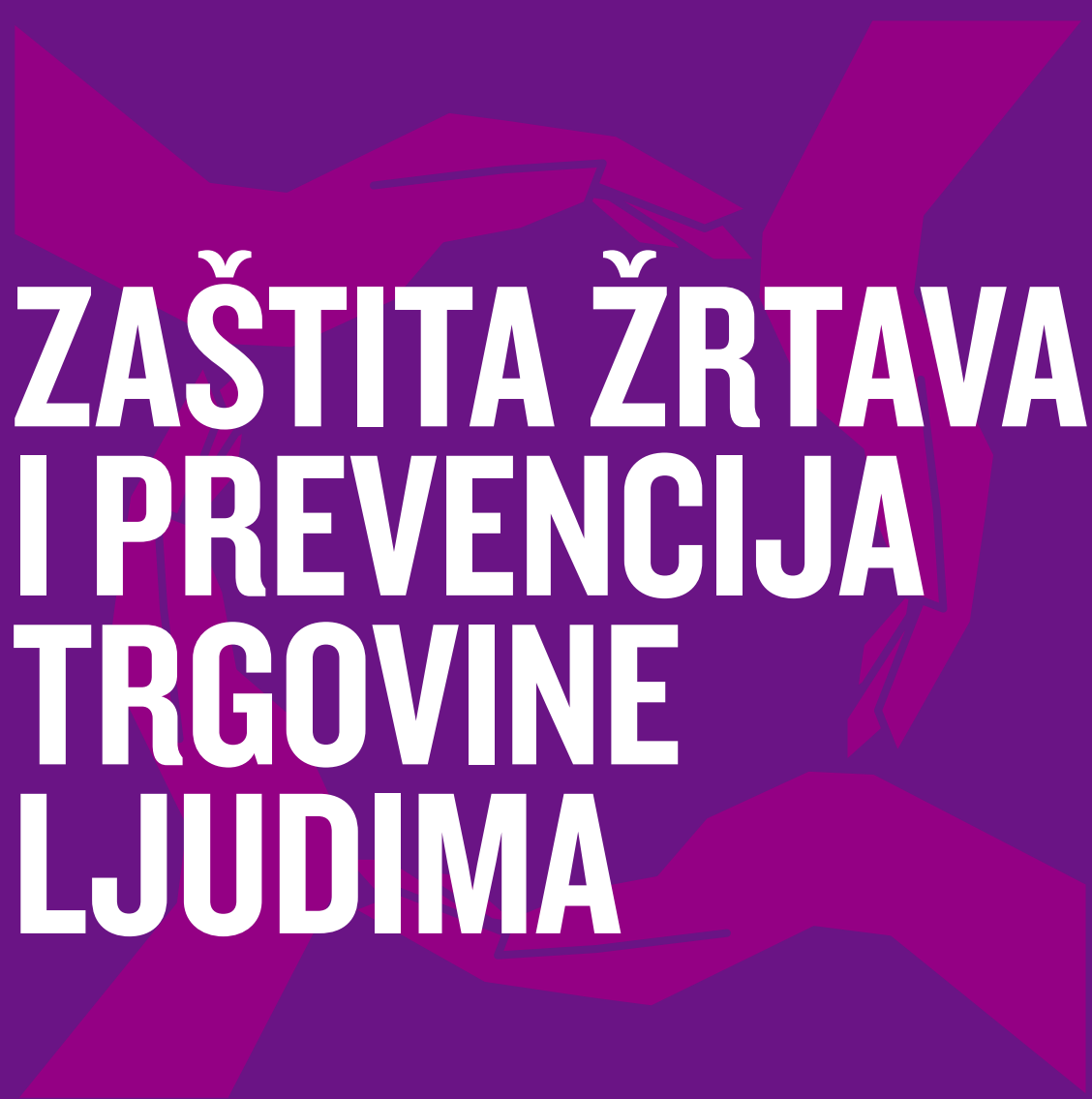

ZAŠTITA ŽRTAVA I PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA

**ZAJEDNIČKI
PROGRAM**

UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji

ZAŠTITA ŽRTAVA I PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA U SRBIJI

Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM
za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji

ZAŠTITA ŽRTAVA I PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA U SRBIJI

Izdavač:

**Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM
za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji
Bulevar Mihajla Pupina 2, 11070 Beograd
Telefon/faks: 011 3129 746
www.ungiftserbia.org**

Autori studije:

Aleksandra Galonja, NVO Atina
Prof. dr Slađana Jovanović, NVO Atina

Saradnici na izradi studije:

Sanja Kljajić, Republički zavod za socijalnu zaštitu
Zoran Pašalić, Udruženje sudija za prekršaje Republike Srbije
Marijana Savić, NVO Atina
Dejana Razić Ilić

Recenzenti:

Prof. dr Nataša Mrvić-Petrović
Doc. dr Biljana Simeunović-Patić
Doc. dr Jelena Vranješević
Dr Jovan Ćirić

Lektura i korektura:

Iva Milovanović

Dizajn:

Nikola Radojčić

Štampa:

Colorgrafx

Tiraž:

300

ISBN 978-86-85003-08-0

Sva prava zadržana. Umnožavanje, kopiranje i distribucija ove publikacije u celini ili bilo kog njenog dela su mogući samo uz prethodnu pismenu saglasnost izdavača. Stavovi izneti u ovoj publikaciji su autorski i ne izražavaju nužno stavove agencija koje realizuju Zajednički program.

Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji su finansijski podržale Vlada Belgije, Vlada Švajcarske i UN.GIFT.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
FOREWORD	7
NACIONALNI MEHANIZAM UPUĆIVANJA	9
INSTITUCIONALNI OKVIR	9
NACIONALNI MEHANIZAM ZA IDENTIFIKACIJU, POMOĆ I	
ZAŠTITU ŽRTAVA	10
NORMATIVNI OKVIR	14
<i>Zakoni</i>	14
<i>Podzakonski akti i Sporazum o saradnji članova Saveta za</i>	
<i>borbu protiv trgovine ljudima</i>	26
<i>Strategije i akcioni planovi</i>	29
<i>Šta kažu drugi o Nacionalnom mehanizmu upućivanja u Srbiji</i>	37
ISTRAŽIVANJE: TRENDOWI, PREVENCIJA I POSTOJEĆI SERVISI	
ZA ZAŠTITU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA	38
METODOLOGIJA	38
TRENDOWI U OBLASTI TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI	
SRBIJI	50
PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI	74
<i>Uzroci trgovine ljudima</i>	74
<i>Ključni programi prevencije</i>	76
<i>Druge aktivnosti iz domena prevencije</i>	89
ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI	97
<i>Socijalno uključivanje žrtava trgovine ljudima</i>	97
<i>Specifične aktivnosti i programi za zaštitu dece žrtava</i>	
<i>trgovine ljudima</i>	126
<i>Studije slučaja</i>	130
<i>Organizacije/institucije specijalizovane za rad na</i>	
<i>programima direktne asistencije</i>	141
<i>Ostale organizacije/institucije uključene u programe</i>	
<i>direktne asistencije</i>	156
<i>Međusektorska saradnja</i>	158
PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE SISTEMA PREVENCIJE I ZAŠTITE	
ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI	161
TRENDOWI U OBLASTI TRGOVINE LJUDIMA	161
PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA	163
DIREKTNA ASISTENCIJA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA	164
RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF	
PREVENTION AND PROTECTION OF VICTIMS OF HUMAN	
TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF SERBIA	168
TRENDS IN THE AREA OF HUMAN TRAFFICKING	168
PREVENTION OF HUMAN TRAFFICKING	170
DIRECT ASSISTANCE TO VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING	171
IZVODI IZ RECENZIIJA	175
LITERATURA	177

PREDGOVOR

Studija ***Zaštita žrtava i prevencija trgovine ljudima u Srbiji*** nastala je u okvirima Zajedničkog programa Visokog komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR), Kancelarije Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i organizovanog kriminala (UNODC) i Međunarodne organizacije za migracije (IOM) za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji. Zajednički program je nastao pod pokroviteljstvom Globalne inicijative Ujedinjenih nacija za borbu protiv trgovine ljudima (UN.GIFT), a finasiran je od strane belgijske i švajcarske vlade, kao i UN.GIFT-a. Inicijativa za Zajednički program odgovor je na zahteve formulisane tokom širokog konsultativnog procesa sa svim relevantnim domaćim i međunarodnim partnerima u cilju određivanja programskog okvira u potpunosti zasnovanog na potrebama Nacionalnog mehanizma upućivanja u Republici Srbiji. Zajednički program treba da pruži podršku institucijama u sprovođenju obaveza iz Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom, kao i drugih relevantnih međunarodnih konvencija i nacionalnog regulatornog okvira. Ovaj program se u potpunosti oslanja na dosadašnja postignuća u ovoj oblasti i partnerstvo s Vladom Republike Srbije, čime se omogućava kreiranje održivog sistema za suzbijanje trgovine ljudima i zaštitu žrtava.

Osnovni cilj programa je operacionalizacija Nacionalnog akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima, posebno njegovih osnovnih ciljeva:

1. Ojačavanje nacionalnih kapaciteta za sprovođenje Nacionalnog plana akcije i poboljšavanje koordinacije unutar Nacionalnog mehanizma za upućivanje
2. Stvaranje održivog okvira za sistematičnu prevenciju trgovine ljudima među naročito ugroženim grupama
3. Ojačavanje kapaciteta pravosuđa i policije radi unapređenja istraga, suđenja i presuda za slučajeve trgovine ljudima
4. Unapređivanje mehanizama zaštite i (re)integracije potencijalnih i postojećih žrtava trgovine ljudima (dece i odraslih), uključujući one identifikovane u okviru azilnih postupaka

S tim u vezi, opšti cilj studije *Zaštita žrtava i prevencija trgovine ljudima u Srbiji* jeste utvrđivanje polaznih osnova za planiranje daljih aktivnosti Zajedničkog programa usmerenih na unapređivanje rada Nacionalnog mehanizma upućivanja (1), programa prevencije (2) i programa za zaštitu žrtava trgovine ljudima (4) i to kroz: a) analizu mera iz domena prevencije i asistencije sprovedenih u periodu od 2005. do 2010. godine i b) formulisane preporuke za dalji rad u obe oblasti.

Višedimenzionalnost fenomena trgovine ljudima zahteva sistemski angažman državnih institucija u formulisanju normativnog okvira i sprovođenju preventivnih i mera direktne asistencije. Iz tog razloga studija nudi okvir za osnaživanje svih nacionalnih kapaciteta za davanje pravovremenog i adekvatnog odgovora na pitanja koja se javljaju u vezi samog postojanja fenomena trgovine ljudima (pitanja uzroka i saniranja posledica).

Izrada studije je podrazumevala i rad na istraživanju uzroka (između ostalog, i kroz razgovore sa identifikovanim i potencijalnim žrtvama trgovine ljudima radim da daju značajan doprinos kreiranju politike u ovoj oblasti), ali i na istraživanju različitih dimenzija reagovanja na posledice fenomena (analizom dostupnih podataka o postojećem normativnom okviru, merama prevencije i programima direktne asistencije). Analiza rezultata istraživanja omogućila je i formulisanje preporuka za dalji angažman svih aktera u Republici Srbiji, i pre svega — kreirala je osnov za temeljno planiranje aktivnosti Zajedničkog programa.

Namera autora studije bila je da ponude širi okvir za razmatranje ove oblasti i prepoznaju politike u koje bi u budućnosti trebalo uključiti različite aspekte borbe protiv trgovine ljudima. Otuda proističe i struktura same studije: politički i normativni okvir za razmatranje Nacionalnog mehanizma upućivanja, odnosno njegov razvoj u poslednjih pet godina, razmatranje promena različitih dimenzija fenomena trgovine ljudima s protokom vremena (trendova u ovoj oblasti), analiza preventivnih mera i aktivnosti, analiza mera i aktivnosti u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima (direktne asistencije) i preporuke za unapređenje politika delovanja u pomenutim oblastima.

Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji

U projektu izrade studije, pored autorki Aleksandre Galonje i profesorke doktorke Slađane Jovanović iz NVO Atina, kao saradnici na projektu učestvovali su i Sanja Kljajić iz Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, Zoran Pašalić iz Udruženja sudija za prekršaje, Marijana Savić iz NVO Atina i Dejana Razić Ilić.

FOREWORD

The study ***Protection of Victims and Prevention of Human Trafficking in Serbia*** represents an effort of the Joint Programme of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and the International Organization for Migrations (IOM) for combating human trafficking in Serbia. The Joint Programme was developed under the auspices of the United Nations Global Initiative to Fight Human Trafficking (UN.GIFT). It is funded by the Governments of Belgium and Switzerland and UN.GIFT. The initiative to develop a Joint Programme represents a response to the requirements formulated in a wide consultative process with all the relevant national and international partners with a view to developing a programmatic framework fully based on the needs of the National Referral Mechanism in the Republic of Serbia. The Joint Programme should support institutions in implementing the responsibilities set out in the UN Convention against Transnational Organised Crime and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Human Beings, especially Women and Children, and other relevant international conventions and the national regulatory framework. The Joint Programme builds on the achievements in this area and the partnership with the Government of the Republic of Serbia, thus allowing for development of a sustainable system for suppression of human trafficking and protection of victims.

The main objective of the programme is to implement the National Action Plan for Combating Human Trafficking and its key aims, in particular:

- 1) Strengthening national capacity for implementation of the National Action Plan and improving internal coordination of the National Referral Mechanism;
- 2) Development of a sustainable framework for systematic prevention of human trafficking, especially among vulnerable groups;
- 3) Enhancing capacities of the judiciary and the police with a view to advancing investigations, trials and verdicts for cases of human trafficking;
- 4) Advancement of mechanisms of protection and (re)integration of the victims and potential victims of human trafficking (children and adults), including those identified in the asylum procedures.

With reference to the above, the general objective of the study *Protection of Victims and Prevention of Human Trafficking in Serbia* is to establish starting points for planning of future activities of the Joint Programme in improving the operation of the National Referral Mechanism (1) the programme of prevention and (2) the programme of protection of the victims of human trafficking (4) through: a) analysis of prevention and assistance-related measures implemented in the period 2005 – 2010 and b) development of recommendations for future work in both areas.

The multidimensional characteristic of human trafficking calls for a

systemic involvement of state institutions in developing a regulatory framework and implementing preventive and direct assistance measures. Therefore the Study provides a framework for enhancing all the national capacities to provide an adequate and timely response to the issues posed by human trafficking (the questions of cause and alleviation of consequences).

The process of elaboration of the Study entailed also work on research of causes (with interviews with the identified and potential victims of trafficking willing to give a significant contribution to development of policies in this area, inter alia), and of different dimensions of response to the consequences of the phenomena (analysis of the data available on the current regulatory framework, preventive measures and direct assistance programmes). The analysis of findings has allowed for development of recommendations for future involvement of all the actors in the Republic of Serbia, and also set a foundation for thorough planning of the Joint Programme activities, in the first place.

The intention of the authors was to offer a wider framework for examining of the area and identify policies that should include various aspects of combating human trafficking. Thus the structure of the Study: political and regulatory framework for examination of the National Referral Mechanism, its development over the past five years; examination of the different dimensions of human trafficking (trends); analysis of preventive measures and activities; analysis of measures and activities in the area of protection of the victims of human trafficking (direct assistance) and recommendations for improvement of responses in the mentioned areas.

Joint Programme of UNHCR, UNODC and IOM to Combat Human Trafficking in Serbia

The authors of the Study are Aleksandra Galonja and Professor Slađana Jovanović, PhD from NGO Atina. The associates involved in the project are Sanja Kljajić from the Republic Institute for Social Protection, Zoran Pašalić from the Association of Misdemeanor Judges, Marijana Savić from NGO Atina and Dejana Razić Ilić.

NACIONALNI MEHANIZAM UPUĆIVANJA

Institucionalni okvir

Kako Nacionalnom mehanizmu za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima (poznatom kao Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima) pripada centralno mesto u kreiranju, sprovođenju i analiziranju programa prevencije i direktne asistencije, to će na ovom mestu biti predstavljen i njegov razvoj u posmatranom periodu.

Ovaj mehanizam je kreiran u okvirima Nacionalnog mehanizma za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima, sastavljenog od strateškog i operativnog nivoa, koji je uobičen u periodu od 2001. do 2004. godine.

Strateški nivo čine:

1) Savet za borbu protiv trgovine ljudima. Ustanovljen je Odlukom Vlade Republike Srbije 14. oktobra 2004. godine, dok su njegovi članovi imenovani 2005. godine. Rad Saveta je oličen u Strategiji borbe protiv trgovine ljudima Republike Srbije i sprovođenju projekta Moderno ropstvo iz 2006. godine.

2) Koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. Imenovan je rešenjem ministra unutrašnjih poslova decembra 2001. godine¹. Zadatak koordinatora je da koordinira rad ministarstava i nevladinih i međunarodnih organizacija, stara se o međunarodnoj i regionalnoj saradnji, prati stanje stvari i inicira aktivnosti u sferi borbe protiv trgovine ljudima i o tome izveštava Savet za borbu protiv trgovine ljudima. Aktuelni koordinator imenovan je u novembru 2008. godine².

3) Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima. Oformljen je 30. maja 2002. godine kao multidisciplinarno telo sastavljeno od predstavnika relevantnih ministarstava i nevladinih i međunarodnih organizacija. Stara se o realizaciji postavljenih strateških ciljeva, a svoje aktivnosti sprovodi kroz četiri radne grupe:

- prevencija i edukacija (koordinator NVO Astra)
- zaštita žrtava (koordinator Ministarstvo rada i socijalne politike)
- sprečavanje trgovine decom (koordinator NVO Beosupport)
- krivično gonjenje učinilaca (koordinator Ministarstvo pravde)

4) Savetodavno telo Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima. Ustanovljeno je u februaru 2004. godine, a čine ga nacionalni koordinator sa saradnicima, rukovodioci grupa Republičkog tima i predstavnici međunarodnih organizacija (IOM, OSCE i UNICEF). Osnovni zadatak ovog tela jeste pomoć i podrška nacionalnom koordinatoru u koordinisanju i primeni antitrafiking mera i aktivnosti. Ono se stara o razmeni informacija unutar

¹ Nacionalni koordinator je u tom trenutku bio načelnik Uprave granične policije.

² Aktuelni nacionalni koordinator je načelnik Odeljenja za suzbijanje prekograničnog kriminala i kriminalističko-obaveštajne poslove u Upravi granične policije.

tima, inicira specifične mere i aktivnosti u okviru strateških ciljeva, utvrđuje nedostatke u nacionalnom mehanizmu borbe protiv trgovine ljudima, održava redovne kontakte sa donatorima u zemlji. Takođe, kreira minimum standarda za programe prevencije, pomoći, zaštite i reintegracije, vrši autorizaciju programa, priprema godišnji izveštaj i daje ocenu preduzetih aktivnosti.

Operativni nivo čine:

- 1) Pravosudni organi i policija (Služba za borbu protiv organizovanog kriminala, Uprava granične policije i specijalizovani timovi u njihovim okvirima)
- 2) Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima
- 3) Specijalizovane nevladine i međunarodne organizacije

Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava ³

Nacionalni mehanizam za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava — Nacionalni mehanizam upućivanja ⁴ — objedinjuje aktere koji dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i koji im obezbeđuju pomoć i zaštitu, pri čemu su osnovni principi u radu svih aktera dobrovoljnost (pristanak žrtve) i poštovanje i zaštita ljudskih prava žrtve. Centralni deo ovog mehanizma predstavlja Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.

Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima ⁵ je osnovana pri Zavodu za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, u decembru 2003. godine, kao rezultat zajedničkog projekta Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike i OSCE Misije u Srbiji i Crnoj Gori. Sa radom je započela u martu 2004. godine, da bi od 1. juna 2005. bila integrisana u sistem socijalne zaštite i pod okriljem je Ministarstva rada i socijalne politike.

Služba predstavlja koordinacioni centar za pružanje i organizovanje svih vidova pomoći, a istovremeno služi i kao servis za davanje informacija o dostupnim smeštajnim kapacitetima, medicinskim, psihosocijalnim i pravnim uslugama od značaja za pomoć žrtvama u zemlji i inostranstvu. U procesu identifikacije žrtava trgovine ljudima Služba jedina ima mandat da određenu osobu identifikuje kao žrtvu i kao takvu je uvede u postojeći sistem zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima. Pri tom je neophodno naglasiti da Služba ne daje konačno mišljenje o tome da li je neko žrtva trgovine ljudima bez mišljenja organizacija za pružanje direktne pomoći žrtvama. ⁶

³ Napominjemo da su osnovni podaci o Nacionalnom mehanizmu upućivanja, kao i podaci o Nacionalnom mehanizmu za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima, preuzeti iz istoimene publikacije u kojoj se nalaze i detaljniji podaci o NMU i rezultati istraživanja koje je sprovedeno 2008. godine, te preporuke koje su na osnovu njih formulisane. S. Jovanović, M. Savić, Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji, NVO Atina, Beograd, 2008.

⁴ Videti i: OSCE/ODIHR, National Referral Mechanisms, Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons: A Practical Handbook, 2004.

⁵ Rad, odnosno aktivnosti Službe su predstavljene prvenstveno prema informacijama koje sadrži liflet same Službe, odnosno Ministarstva rada i socijalne politike i Uputstva o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima donetog 9. novembra 2004. godine od strane v.d. direktora Zavoda za vaspitanje dece i omladine — Beograd.

⁶ Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, tačka 7.

Status žrtve trgovine ljudima Služba daje i potencijalnim žrtvama, odnosno osobama za koje postoje indicije da jesu žrtve trgovine ljudima, ali su potrebne i dodatne provere. Na ovaj način se obezbeđuje da lica za koja se ne može sa sigurnošću tvrditi da jesu žrtve, ali ima osnova za takvu tvrdnju, ne ostanu bez pomoći i zaštite dok traje proces identifikacije (što je u skladu i sa najnovijim međunarodnim zahtevima). Služba, po obavljenju identifikaciji, procenjuje potrebe žrtve i organizuje njenu dalju asistenciju i zaštitu. Prema zvaničnom opisu ove aktivnosti uključuju:

- upućivanje žrtve u skloništa za žrtve trgovine ljudima ili pronalaženje drugog, odgovarajućeg smeštaja
- pribavljanje potrebne dokumentacije u vezi sa pravnim statusom žrtve (regulisanje boravišnog statusa i ličnih dokumenata)
- iznalaženje potrebnog modela pomoći i zaštite žrtava, uključujući programe reintegracije
- obaveštavanje žrtava o njihovim pravima, statusu i mogućnostima oporavka u zemlji
- praćenje procesa reintegracije žrtava trgovine ljudima u zemlji
- definitivna identifikacija u saradnji sa institucijama/organizacijama koje pružaju direktnu pomoć žrtvama

Kako se Služba stara o zaštiti ljudskih prava žrtava tokom njihove identifikacije i procesa pružanja pomoći i zaštite, i pri tom nastoji da se izbegne sekundarna viktimizacija žrtava, ona se zalaže za davanje samo jedne, zvanične formalne izjave žrtve, koju će kasnije koristiti državni organi pridržavajući se pravila o zaštiti identiteta i poverljivosti podataka.

Služba je u obavezi da prati ceo proces pružanja pojedinih vidova pomoći ili reintegracije žrtve, kao i da vodi sledeće baze podataka:

- 1) bazu koja sadrži podatke o procesu pružanja pomoći zaštite žrtava
- 2) bazu sa informacijama o organizacijama, institucijama i stručnjacima koji pružaju različite vidove pomoći unutar zemlje i u regionu, a koje mogu biti od značaja u konkretnom slučaju

Kako bi Služba bila u mogućnosti da obavlja svoje zadatke, neophodno je i da druge organizacije na koje su žrtve bile upućene izveštavaju Službu o preduzetim merama, odnosno oblicima pomoći.

Kada su u pitanju žrtve trgovine ljudima koje nisu domaći državljani, Služba ima ključnu ulogu u regulisanju njihovog boravišnog statusa u Srbiji. Ona jedina ima mandat da podnese zahtev za odobrenje privremenog boravka žrtve u vezi sa njenim utvrđenim statusom. Bilo koja dozvola privremenog boravka da je u pitanju (na tri meseca koliko traje period oporavka i razmišljanja, šest meseci po osnovu saradnje sa nadležnim državnim organima na rasvetljavanju krivičnih dela, ili godinu dana po osnovu aktivnog učešća u sudskom postupku ili zbog razloga lične bezbednosti žrtve), Služba podnosi nadležnom policijskom organu zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak, svojeručno potpisan od strane žrtve i praćen dopisom organizacije koja pruža asistenciju žrtvi.

Dakle, Služba uvodi žrtvu u sistem pomoći i zaštite i koordinira kreiranje najboljeg plana pomoći po principu dobrovoljnosti, informisanog pristanka i najboljeg interesa žrtve.

U Nacionalnom mehanizmu upućivanja važnu ulogu ima i Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima, o kome je već bilo reči, upravo kao kreator strategije zaštite i pomoći žrtvama i kao poligon na kome će različiti problemi i prepreke u funkcionisanju mehanizma na operativnom nivou biti detaljno razmatrani i prevaziđeni, a sam mehanizam permanentno usavršavan.

Rezultati sprovedenog istraživanja (monitoringa) Nacionalnog mehanizma upućivanja iz 2008. godine dali su osnova za zaključak da mandati Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima nisu potpuno jasni svim akterima i da su podložni individualnim tumačenjima, te da je neophodna formalizacija saradnje svih aktera, a naročito preciziranje mandata same Službe. U vezi sa radom Službe istaknut je i problem nepostojanja jasnih indikatora za detekciju, identifikaciju i upućivanje žrtava, kao i da se često identifikacija žrtve od strane Službe svodi na verifikaciju detekcije koju izvrši policija.⁷

Od trenutka kada je ustanovljena, Služba se bori sa ograničenjima po pitanju kadrovskih i materijalnih resursa što dovodi u pitanje i njeno funkcionisanje, a samim tim i ostvarivanje zaštite žrtava trgovine ljudima. Zbog toga su u praksi iznalaženi načini pružanja pomoći preko partnerskih (nevladinih) organizacija, kao i nastojanjem da se aktiviraju centri za socijalni rad širom Srbije. Problem sa inertnošću većine centara za socijalni rad se rešava tek u skorije vreme. Ustanovljeno je da oni nisu koristili postojeće mandate u sferi direktne asistencije žrtvama, ali i da mnogi od njih dugo nisu bili obavešteni o postojanju same Službe niti njenim mandatima, pa čak ni o samom fenomenu trgovine ljudima u zadovoljavajućoj meri (čak i centri sa teritorije Beograda, ili najpre centri sa teritorije Beograda). Stoga radije informacija plasirana u Izveštaju Ministarstva za rad i socijalnu politiku za 2009. godinu, da su započete aktivnosti na izradi Instrukcije o postupanju centara za socijalni rad u zaštiti žrtava trgovine ljudima⁸, što je najsigurniji put za obezbeđenje ujednačenog funkcionisanja centara u ovoj sferi (uz, razume se, edukativne programe namenjene zaposlenima u centrima i njihovo povezivanje sa drugim akterima, kao i kontrolu njihovog rada).

Da će se centri za socijalni rad ozbiljno posvetiti problemu zaštite žrtava trgovine ljudima obećava i Nacrt zakona o socijalnoj zaštiti⁹. Naime, jedan od njegovih ciljeva jeste prevencija i otklanjanje posledica zanemarivanja, zlostavljanja i eksploatacije (član 3. stav 1. tačka 5). Nacrt eksplicitno pominje žrtve trgovine ljudima i to u čl. 43. koji imenuje korisnike usluga socijalne zaštite. U st. 2. stoji da je korisnik socijalne zaštite dete i mlada osoba kojoj je usled porodičnih i drugih životnih okolnosti ugroženo zdravlje, bezbednost i razvoj, i dete koje bez podrške sistema socijalne zaštite ne može da dostigne optimalni nivo razvoja i to, između ostalih, dete i mlada osoba žrtva trgovine ljudima (t. 8), dete

⁷ Vidi: S. Jovanović, M. Savić, S, op. cit., str. 50—51.

⁸ Izveštaj o radu Ministarstva rada i socijalne politike za 2009. godinu, str. 11, <http://www.minrzs.gov.rs/cms>

⁹ Ministarstvo rada i socijalne politike i Oxford Policy Management Limited, Radni nacrt zakona o socijalnoj zaštiti, decembar 2009, <http://www.minrzs.gov.rs/cms/sr/nacrt-zakona-o-socijalnoj-zaštiti>.

i mlada osoba bez pratnje koja je strani državljanin ili je bez državljanstva, kao i dete i mlada osoba žrtva trgovine ljudima (t. 9). U st. 3. Nacrta stoji da je korisnik usluga odrasla ili starija osoba čije je blagostanje, bezbednost i produktivan život u zajednici ugrožen rizicima usled starosti, invaliditeta, bolesti, porodičnih i drugih životnih okolnosti i to, između ostalih kategorija, domaći i strani državljanin, kao i lice bez državljanstva žrtva trgovine ljudima (t. 4).

NORMATIVNI OKVIR

Od važnosti za funkcionisanje Nacionalnog mehanizma upućivanja, pravilnu identifikaciju žrtava i zaštitu žrtava uopšte jeste i postojeći normativni okvir. Na ovom mestu će biti navedeni najvažniji akti kojima se uređuje Nacionalni mehanizam upućivanja i zaštita žrtava trgovine ljudima. Pored navedenih akata, ima i drugih koji se mogu primenjivati radi zaštite žrtava trgovine ljudima, ali će biti navedeni samo oni koji se eksplicitno obraćaju žrtvama trgovine ljudima, kako bismo mogli ispratiti šta je sve na formalnom (a potom i na materijalnom) planu urađeno u posmatranom periodu (dakle, upravo za žrtve i zbog žrtava trgovine ljudima).

Zakoni

Krivični zakonik Republike Srbije

Iako odredbe krivičnog zakonodavstva, koje daju zakonski opis krivičnog dela trgovine ljudima (ali i drugih srodnih dela), jesu od izuzetne važnosti za pravilnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima, treba imati u vidu činjenicu da se status žrtve trgovine ljudima ne vezuje za formalnu kvalifikaciju dela koju daje javni tužilac (ili pre njega policija). Podsetimo se, konačnu identifikaciju vrše Služba i druge organizacije koje pružaju direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima. Rad organa nadležnih za krivično gonjenje, rasvetljavanje dela, otkrivanje učinilaca i iniciranje postupka svakako može dati smernice, ali nije obavezujući za subjekte koji vrše identifikaciju. Odredbe krivičnog prava su od značaja za temu ovog rada s obzirom na to da imaju uticaja na procese detekcije i identifikacije žrtava, ali i da ostvaruju specijalnopreventivni i generalnopreventivni učinak, te se tako mogu dovesti u vezu i sa merama prevencije trgovine ljudima.

U Krivični zakon Republike Srbije je 2003. godine uneto krivično delo trgovine ljudima¹⁰. Inkriminacija je, nešto izmenjena, našla svoje mesto u čl. 388. Krivičnog zakonika¹¹, koji je na snagu stupio 1. januara 2006. godine. Važna promena u odnosu na raniji zakonski opis krivičnog dela trgovine ljudima (čl. 111b KZ) jeste to što je po novom rešenju obeležje posebnog oblika dela (iz st. 2) "maloletno lice", umesto "lice koje nije navršilo 14 godina". Na ovaj način je ostvarena potpuna i sa međunarodnim standardima usklađena zaštita maloletnih lica i u slučaju kada se prema njima primenjuje neka od radnji koje predstavljaju radnje izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima, a nije primenjen neki od relevantnih načina izvršenja (sila, pretnja, obmana i sl.).

¹⁰ Delo je uneto u Krivični zakon Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona ("Službeni glasnik RS", br. 39/03). Kao neposredni osnov za inkriminaciju poslužio je čl. 3. Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjuje Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 6/01.

¹¹ "Službeni glasnik RS", br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr.

Kada su pozitivne promene u pitanju, važno je istaći i to da su pooštrene predviđene kazne za pojedine oblike krivičnih dela. Tako je za osnovni oblik (st. 1) podignut posebni minimum predviđene kazne sa jedne na dve godine (dok je maksimum ostao isti — 10 godina). Ukoliko je iz osnovnog oblika krivičnog dela proizašla teža posledica — smrt oštećenog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje deset godina, što je dvostruko veći minimum propisane kazne u odnosu na ranije rešenje (najmanje pet godina). I za onog ko se bavi trgovinom ljudima, ili je delo izvršio u okviru organizovane grupe, predviđena kazna je pooštrena sa najmanje tri na najmanje pet godina zatvora.

Izmene Krivičnog zakonika iz 2009. godine donele su nova pooštrenja propisanih kazni, ali i nove oblike dela. Tako je od 11. novembra 2009, kada je stupio na snagu Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹², kazna za osnovni oblik dela pooštrena tako što je posebni minimum podignut sa dve na tri godine zatvora, a posebni maksimum sa 10 na 12 godina zatvora. Pooštrenje posebnog minimuma je dotaklo i teže oblike dela: za delo iz st. 3. (kada je osnovni oblik dela učinjen prema maloletnom licu) minimum propisane kazne je podignut sa tri na pet godina, a isto je učinjeno i za oblik dela iz st. 4. (ako je usled dela nastupila teška telesna povreda nekog lica). Pooštrenje posebnog maksimuma uslovalo je važnu krivičnoprocesnu konsekvencu: izmestilo je osnovni oblik dela iz nadležnosti osnovnog u nadležnost višeg suda.

Pooštrenje propisanih kazni jeste pokazatelj prepoznate veće (apstraktno gledano) društvene opasnosti ovog dela i trebalo bi da ostvari i svoje specijalno i generalno preventivne efekte na polju svrhe propisivanja, a potom i izricanja kazne. S druge strane, nadležnost suda višeg ranga trebalo bi da obezbedi i efikasnije i bolje vođenje krivičnog postupka, te i bolju zaštitu žrtava — oštećenih. Promene su donele i razlikovanje dva teža oblika dela, ukoliko je delo (iz st. 1. do 3) izvršeno od strane grupe, odnosno od strane organizovane grupe. Naime, u st. 6. koji predviđa težu kaznu (najmanje 5 godina zatvora) kvalifikatorna okolnost (pored one koja se odnosi na “bavljenje” trgovinom ljudima) jeste okolnost da je delo učinjeno od strane grupe, a doskorašnja odrednica “organizovane” (grupe) je izmeštena u novi stav (st. 7), te je dobio novi oblik dela za koji je propisana kazna zatvora od najmanje 10 godina. Uslov je i da se utvrdi da je reč o kriminalnoj grupi. Kada je reč o pooštavanju kaznene politike zakonodavca, važne preventivne učinke bi trebalo da ostvari i novo rešenje iz čl. 57. st. 2. kojim se zabranjuje primena instituta ublažavanja kazne za krivično delo trgovine ljudima.

Novi, poseban oblik dela je predviđen u st. 8. On propisuje kažnjavanje (zatvorom od šest meseci do pet godina) i lica koje je znalo ili je moglo znati da je neko lice žrtva trgovine ljudima, pa je iskoristilo njegov položaj ili drugome omogućilo iskorišćavanje njegovog položaja radi eksploatacije predviđene st. 1. Na ovaj način je omogućeno i kažnjavanje “mušterija” žrtava trgovine ljudima, ali i drugih lica koja se mogu podvesti pod dati opis dela. Učiniocu kojeg pominje st. 8, a koji je znao ili mogao znati da je žrtva maloletna, sleduje kazna zatvora od jedne do osam godina (st. 9). Novina je i to što

¹² Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, “Službeni glasnik RS”, br. 72/09.

je stavom 10. istaknuto da pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog odnosa ne utiče na postojanje dela, što je zapravo jasno formulisan međunarodnopravni zahtev kojim se pojašnjava fenomen trgovine ljudima. Nije, međutim, jasno zašto je izostavljeno pozivanje na oblike dela iz st. 3. i 7. (verovatno je reč o omašci).

Moglo bi se reći da je odredba st. 10. uneta u čl. 388. ne samo zbog toga što predstavlja međunarodnopravni zahtev već i kako bi izvršila pozitivan uticaj na, u praksi primećene, slučajeve u kojima je okolnost da je bilo pristanka od strane žrtve (naročito na bavljenje prostitucijom), i pored postojanja ostalih obeležja dela, uticala na drugačiju (lakšu) kvalifikaciju dela. Ovde bi trebalo pomenuti i to da pristanak žrtve na eksploataciju ne samo da ne treba tumačiti kao okolnost koja isključuje postojanje dela (to se ne sme dovesti u pitanje) već je ne treba tretirati ni kao olakšavajuću okolnost, imajući u vidu i to da je jedan od načina izvršenja dela i korišćenje odnosa zavisnosti, odnosno teških prilika drugog, te se ni u ovakvim okolnostima ne može govoriti o pristanku u pravom smislu reči.

Neophodno je naglasiti i to da za postojanje dela nije potrebno da je eksploatacija lica (žrtve) realizovana, već da su radnje predviđene kao radnje izvršenja dela preduzete u tom cilju. Takođe, ovo obeležje dela treba tumačiti šire nego u smislu da je kod učinioca postojala namera da, na primer, eksploatiše rad žrtve. Dovoljno je da je znao da će žrtva biti iskorišćena u navedenu svrhu. Smatra se da takvo tumačenje više odgovara intencijama UN Protokola vezanih za obezbeđivanje što obuhvatnije zaštite žrtava.¹³ Ova okolnost je od izuzetnog značaja u procesu identifikacije žrtava trgovine ljudima, jer i lica koje nije eksploatisano, a koje i samo nije znalo da je bilo "namenjeno eksploataciji" jeste žrtva trgovine ljudima i kao takvo ima pravo na sve mere pomoći i zaštite. Kako (i koliko teško) će se postojanje navedenog cilja dokazivati (kada same eksploatacije nije bilo) posebno je pitanje i ne treba da bude od značaja za identifikovanje lica kao žrtve trgovine ljudima.

Radnja izvršenja dela je vrbovanje, prevoz, prebacivanje, predaja, prodaja, kupovina, posredovanje u prodaji, sakrivanje ili držanje drugog lica i to na jedan od sledećih načina: silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi. Cilj zbog kojeg se radnje (na neki od navedenih načina) vrše jeste: eksploatacija rada, prinudni rad, vršenje krivičnih dela, prostitucija ili druga vrsta seksualne eksploatacije, prosjačenje, upotreba u pornografske svrhe, uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa radi oduzimanja organa ili delova tela ili korišćenja u oružanim sukobima.

Krivični zakonik iz 2005. godine poznaje i jedno novo, specifično delo trgovine ljudima — trgovina decom radi usvojenja (čl. 389)¹⁴. Svakako da i

¹³ Videti: Z. Stojanović, Komentar Krivičnog zakonika, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 811.

¹⁴ (1) Ko oduzme lica koje nije navršilo četrnaest godina radi njegovog usvojenja protivno važećim propisima, ili ko usvoji takvo lica ili posreduje u takvom usvojenju, ili ko u tom cilju kupi, proda ili preda drugo lica koje nije navršilo četrnaest godina, ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.

(2) Ko se bavi vršenjem delatnosti iz st. 1. ovog člana ili je delo izvršeno na organizovan način od strane više lica, kazniće se zatvorom najmanje tri godine.

žrtve ovog krivičnog dela treba smatrati žrtvama trgovine ljudima i obezbediti im posebnu zaštitu i pomoć. I u ovom slučaju je dovoljno da je radnja izvršena radi usvojenja. I ovo delo je u Krivičnom zakoniku pretrpelo određene izmene koje ukazuju na oštrij odnos države prema učiniocima, efektivnije generalno-preventivne učinke, kao i bolju zaštitu žrtava. Samo delo je promenilo naziv u “trgovina maloletnim licima radi usvojenja”. Međutim, izmena nije konsekventno izvedena u opisu dela jer je pasivni subjekt ovog dela lice koje nije navršilo šesnaest godina što ne odgovara krivičnopravnom tumačenju pojma maloletno lice. Naime, prema čl. 112. KZ st. 10. maloletnim licem se smatra lice koje nije navršilo osamnaest godina. U odnosu na ranije rešenje ostvaren je napredak u podizanju granice starosti pasivnog subjekta koja je obeležje dela sa četrnaest na šesnaest godina, što omogućava bolju zaštitu maloletnih lica, ali ne u potpunosti zbog navedenog neslaganja. Promene u okvirima člana 389. dotakle su i st. 2. predvidevši vršenje dela od strane grupe (umesto vršenja dela na organizovan način od strane više lica), a unet je i novi stav koji predviđa kažnjavanje (zatvorom od najmanje pet godina) za vršenje dela od strane organizovane kriminalne grupe¹⁵. Nije jasno zašto zakonodavac i ovo delo nije uvrstio među dela za koja je ublažavanje kazne zabranjeno.

Novina Krivičnog zakonika iz 2005. jeste i to što je inkriminisao krijumčarenje ljudi u okviru dela “nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi” (čl. 350). Na taj način je rešen problem podvođenja i slučajeva krijumčarenja u okviru trgovine ljudima. Međutim, i dalje se u praksi sreću nerazumevanja obeležja jednog i drugog dela, te pogrešne kvalifikacije koje mogu imati uticaja i na pogrešnu identifikaciju žrtava. Izmene Krivičnog zakonika iz 2009. godine promenile su kaznene raspone za delo iz st. 2, koje je i najproblematičnije sa stanovišta razlikovanja u odnosu na delo trgovine ljudima. Posebni minimum zatvorske kazne je udvostručen (umesto tri meseca — šest meseci zatvora), dok je posebni maksimum snižen za godinu dana (sa šest na pet godina zatvora).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁶ je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, a od značaja za problematiku trgovine ljudima je njegov treći deo koji sadrži posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku. Naime, poseban položaj u krivičnom postupku imaju maloletna lica oštećena taksativno navedenim krivičnim delima (sa elementima nasilja prvenstveno). Među njima se nalaze i krivična dela: trgovina ljudima (čl. 388. KZ) i trgovina decom radi usvojenja (čl. 389. KZ). Specifičnosti se u ovim slučajevima sastoje u tome što većem koje sudi punoletnom učiniocu za neko od ovih dela predsedava sudija

¹⁵ Napominjemo da su slične izmene u smislu predviđanja da se delo vrši od strane grupe, odnosno od strane organizovane kriminalne grupe učinjene i kod drugih krivičnih dela, te da ovi (novi) oblici dela nisu specifičnost krivičnih dela o kojima govorimo, tako da ne može biti reči o posebnoj intenciji zakonodavca da predvidi nove oblike samo kod krivičnog dela trgovine ljudima ili trgovine maloletnim licima radi usvojenja. Isto važi i za pooštavanje kazni koje je ostvareno kod većeg broja krivičnih dela.

¹⁶ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, “Službeni glasnik RS”, br. 85/05.

koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Pored sudije, predsednika veća, i javni tužilac, istražni sudija i specijalizovani službenici policije moraju imati navedena znanja. Takođe, kako oštećeno maloletno lice mora imati punomoćnika od prvog saslušanja, to će mu sud istog postaviti (u slučaju da ga nema) iz reda advokata, ali i on mora imati posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica.

Svi pomenuti učesnici u postupku dužni su da postupaju obazrivo prema maloletnom oštećenom licu, vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da izbegnu štetne posledice postupka po njegovu ličnost i razvoj. U tom cilju se i saslušanje obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica. Predviđeno je i da se saslušanje završi na najviše dva ročišta, osim ako je ponavljanje potrebno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. Kako bi se zaštitilo od sekundarne viktimizacije, maloletno lice može biti saslušano upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku (dok se pitanja postavljaju posredno preko pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica). Maloletna lica mogu biti saslušana i u svom stanu, ili na drugom mestu van službenih prostorija.

Tražena "posebna znanja" i načine postupanja sa maloletnim oštećenim licima žrtvama trgovine ljudima trebalo bi unapređivati i usavršavati, jer iskustva govore da pomenuti učesnici koji u krivičnom postupku sreću maloletnu žrtvu ne poznaju postojeći mehanizam zaštite niti specifičnosti viktimizacije ovim delom. Takođe, i u slučajevima kada se vode postupci zbog drugih krivičnih dela (sa elementima nasilja naročito) u kojima je oštećeno maloletno lice, neophodno bi bilo voditi računa o tome da li je to lice potencijalna žrtva trgovine ljudima, da li je delo moguća prethodnica, odnosno uvod za trgovinu ljudima, te preduzeti neophodne korake u cilju prevencije. Za pravilno prepoznavanje indikatora neophodna su znanja o specifičnostima trgovine ljudima i naročito o ranjivim društvenim grupama i rizicima viktimizacije.

Godine 2005. Vlada je donela i Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja¹⁷, koji se oslanja na UN Konvenciju o pravima deteta i kao jedan od oblika nasilja prepoznaje i otmicu i trgovinu decom (čl. 35. Konvencije)¹⁸, kao i na Nacionalni plan akcije za decu iz 2004. godine. Protokol jasno ističe nužnost preventivnog reagovanja, ali i zaštite koja se obezbeđuje po izbavljenju deteta. U oba slučaja ističe se neophodnost dobre saradnje između svih stručnjaka koji rade sa decom (iz sfere zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, policije, pravosuđa i dr.). Za potrebe definisanja jasnih koraka u procesu zaštite dece izrađeni su i posebni protokoli u navedenim sferama.¹⁹ Inače, svaka prijava koja se zasniva na sumnji o postojanju zlostavljanja i/ili zanemarivanja deteta treba da bude upućena centru za socijalni rad, koji treba da organizuje službu za brzu procenu i trijažu prijave te se postara o preduzimanju

¹⁷ Vlada Republike Srbije, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Zaključak Vlade 05 Broj: 5196/2005 od 25. avgusta 2005.

¹⁸ "Komerijalna ili druga eksploatacija deteta podrazumeva korišćenje deteta za rad ili za druge aktivnosti, a u korist drugih osoba. Ovo obuhvata rad dece i prostituciju dece, kidnapovanje dece i/ili prodaju dece u svrhe radne ili seksualne eksploatacije, eksploatacijsko korišćenje dece za pornografske predstave i dr.", Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, str. 10.

¹⁹ Na primer: Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2006,

odgovarajućih mera. Protokol predstavlja i faze u procesu zaštite deteta (prepoznavanje slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja, prijavljivanje nadležnom organu odnosno službi, procena rizika, stanja i potreba deteta i porodice, planiranje usluga i mera za zaštitu deteta). Insistira se na tome da se planiranje usluga i mera zaštite vrši od samog početka rada na slučaju, odnosno od trenutka kada je prijava dospela u centar. Koraci u okviru ove faze jesu: konferencija slučaja, mere porodičnopravne zaštite, mere zaštite koje preduzimaju druge službe u zajednici.

Ovaj protokol ne sadrži obavezu centra za socijalni rad, koji je ključni akter u zaštiti deteta, da o sumnji na trgovinu ljudima ili o tome da je dete potencijalna žrtva obavesti Službu za koordinaciju zaštite žrtava, što bi bilo neophodno zbog uključivanja deteta i u druge programe zaštite.

Zakon o strancima

Reč je o novom zakonu²⁰ koji se primenjuje od 1. aprila 2009. godine. Po prvi put se pažnja zakonodavca usmerava na pitanje stranaca — žrtava trgovine ljudima, odnosno na pitanje njihovog ostanka na teritoriji Republike Srbije kao i obezbeđenja osnovnih životnih potreba. Naime, strancu koji je žrtva trgovine ljudima odobriće se privremeni boravak u Srbiji, a ukoliko nema dovoljno sredstava za izdržavanje, obezbediće mu se odgovarajući smeštaj, ishrana i osnovni životni uslovi (čl. 28. st. 4). Ali da bi došlo do realizacije ovakvog vida zaštite, potrebno je da ona bude opravdana interesima vođenja krivičnog postupka za delo trgovine ljudima. Dakle, reč je o “uslovljenoj” zaštiti, a ne onoj koja bi usledila po samoj identifikaciji žrtve. Odobrenje privremenog boravka strancu biće uskraćeno ukoliko to zahtevaju interesi zaštite javnog poretka ili bezbednosti Republike Srbije ili njenih građana, kao i ukoliko postoji opravdana sumnja da se boravak neće koristiti u nameravanu svrhu (čl. 11. st. 1. t. 6. i 8). Ova odredba potencira zavisnost odobrenja privremenog boravka od učešća žrtve u krivičnom postupku.

O tome da li je pružanje zaštite u interesu postupka odlučuje policija, kao organ koji odobrava privremeni boravak strancima. Da su interesi krivičnog postupka na prvom mestu govori i odredba čl. 29. st. 3. prema kojoj se trajanje privremenog boravka žrtve trgovine ljudima vezuje za trajanje krivičnog postupka, tačnije za učešće žrtve u njemu (npr. dok se ne sasluša kao svedok na glavnom pretresu).

Ipak, druge odredbe ovog zakona koje govore o razlozima humanosti,

http://prezentacije.mup.gov.rs/Deca/dl/Posebni_protokol_o_postupanju_policijskih_sluzbenika_u_zastiti_maloletnih_lica_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja_lat.doc; Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja, 2006, http://www.minrzs.gov.rs/cms/yy/component/docman/cat_view/59-family-care-and-social-welfare/62-other; Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007, <http://www.mp.gov.rs/userfiles/projekti/borba-protiv-nasilja/PosebniProtokol.pdf>; Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, <http://www.minzdravlja.info/downloads/Zakoni/Ostalo/PosebniProtokolSistemaZdravstveneZastiteZaZastituDeceOdZlostavljanja.pdf>; Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, <http://www.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosude.pdf>.

²⁰ Zakon o strancima, “Službeni glasnik RS”, br. 97/08.

i vezano za njih čine određena stroga rešenja fleksibilnijim, odnosno pružaju određene pogodnosti licima na čijoj strani ovi razlozi stoje, daju osnova za drugačija tumačenja.

Tako prema odredbama ovog zakona²¹ privremeni boravak jeste onaj koji traje duže od 90 dana, a može trajati do godinu dana (što je prema Instrukciji o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima iz 2004. godine najduže vreme trajanja dozvole privremenog boravka žrtve zbog učešća u krivičnom postupku, ali i zbog razloga lične bezbednosti, s mogućnošću produženja na isti vremenski period (čl. 29. st. 1). Kako je za strance žrtve trgovine ljudima zakonom ustanovljena mogućnost privremenog boravka u Srbiji samo u vezi sa krivičnim postupkom (a to može biti i period kako kraći, tako i duži od godinu dana), postavlja se pitanje: šta biva sa žrtvama ukoliko njihov ostanak u zemlji ne opravdavaju interesi krivičnog postupka, ali se on može pravdati razlozima lične bezbednosti? S tim u vezi trebalo bi konsultovati odredbu čl. 37. st. 2, prema kojoj se stalno nastanjenje strancu može odobriti (nevezano za uslove koje postavlja st. 1. istog člana) i kada to nalažu razlozi humanosti, što bi mogli biti upravo razlozi koji govore u prilog rizika po njegovu bezbednost u slučaju povratka u zemlju porekla ili treću zemlju. U prilog ovoj tezi govore i druge odredbe Zakona o strancima koje se pozivaju na razloge humanosti, kao što bi bila, za ovu temu značajna, odredba čl. 20. st. 2. prema kojoj se rok važenja vize (odobrenja za privremeni boravak, viza D) može produžavati i iz humanitarnih razloga.

Što se tiče maloletnih stranaca, odnosno dece žrtava trgovine ljudima, zakon im se obraća članom 52. koji reguliše njihov smeštaj u prihvatilište i učešće organa strateljstva i zabranjuje vraćanje u zemlju porekla ili treću zemlju koja je spremna da prihvati maloletno lice dok se ne obezbedi odgovarajući prijem. Dalje, maloletnici, deca odvojena od roditelja ili staratelja, ali i žrtve trgovine ljudima²², u postupku prinudnog udaljenja moraju se tretirati kao lica sa posebnim potrebama i prema njima se postupa naročito obazrivo imajući u vidu specifičnost situacije u kojoj se nalaze.

Moglo bi se postaviti pitanje: šta je sa privremenim boravkom do 3 meseca u tzv. periodu refleksije (periodu oporavka i razmišljanja) koji je bio regulisan Instrukcijom o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima? Odgovor daje Uputstvo za sprovođenje Zakona o strancima²³ (o kome će biti više reči kasnije) u kom su preduzete odredbe Instrukcije. Dakle, pitanje humanitarnog boravka (sa trajanjem do tri meseca) koji se odobrava po izvršenoj identifikaciji od strane Službe i na njen zahtev (uz, razume se, saglasnost žrtve) bilo bi regulisano pomenutim uputstvom. Međutim, ovu odredbu bi trebalo inkorporisati u Zakon o strancima s obzirom na to da ovaj zakon eksplicitno poklanja pažnju žrtvama trgovine

²¹ Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima (koju je ministar unutrašnjih poslova doneo 5. jula 2004. godine).

²² Zakon ne govori o žrtvama trgovine ljudima, ali u kategoriju lica sa posebnim potrebama smešta lica koja su "bila izložena mučenju, silovanju ili drugim teškim oblicima psihološkog, fizičkog ili seksualnog nasilja". U ovu kategoriju spadaju i stare osobe, trudnice, samohrani roditelji sa maloletnom decom, osobe sa invaliditetom, kao i osobe potpuno ili delimično lišene radne sposobnosti. Nesumnjivo da se žrtve trgovine ljudima mogu naći i u nekoj od pomenutih kategorija, pa čak i u više njih.

²³ Uputstvo je doneo ministar unutrašnjih poslova RS, a zavedeno je pod br. 1089/09-11 od 14. jula 2009. godine.

ljudima i poziva se na razloge humanosti.

Kao primer dobre prakse mogao bi se navesti podzakonski akt Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine koji je u potpunosti posvećen zaštiti žrtava trgovine ljudima — Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima²⁴, a koji razrađuje odredbe Zakona o kretanju i boravku stranaca i azilu²⁵.

Zakon o azilu²⁶

Kako tražioci azila spadaju u kategoriju potencijalnih žrtava trgovine ljudima, to je nužno navesti osnovne odredbe ovog zakona koje im obezbeđuju zaštitu od reviktimizacije (pa i trgovinom ljudima). Tako čl. 6. propisuje zabranu proterivanja ili vraćanja lica protiv njegove volje na teritoriju gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkih stavova. Ova zabrana ne važi ako za lica koje je u pitanju postoji osnovana sumnja da ugrožava bezbednost zemlje ili ako je pravosnažnom presudom osuđeno za teško krivično delo zbog čega predstavlja opasnost za javni poredak. Pomenute kategorije se ne vezuju eksplicitno za žrtve trgovine ljudima, ali bi se u konkretnom slučaju moglo naći lica koje pripada nekoj od navedenih rizičnih grupa, a istovremeno je i žrtva trgovine ljudima ili pak potencijalna žrtva. Drugim rečima, mora se, u slučajevima tražilaca azila, obavezno voditi računa i o tome da li je lica žrtva trgovine ili potencijalna žrtva, te s tim u vezi odlučiti o (ne)vraćanju na rizičnu teritoriju.

Neophodno je navesti i to da Zakon o azilu, nezavisno od odredbe koja predviđa izuzetak od pomenute zabrane, predviđa zabranu proterivanja ili vraćanja lica na teritoriju na kojoj postoji rizik da će biti podvrgnuto mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju i kažnjavanju, što bi se takođe moglo smatrati vidom zaštite od (re)viktimizacije trgovinom ljudima.

Zakon o administrativnim taksama

Na inicijativu Međunarodne organizacije za migracije, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o administrativnim taksama²⁷, čl. 35, ukinuto je plaćanje taksi za odobrenje privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima.²⁸ Ovo rešenje predstavlja veliko rasterećenje kako samih žrtava (koje obično nemaju novca ni za osnovne životne potrebe), tako i za organizacije koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima.

²⁴ Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima, "Službeni glasnik BiH", br. 90/08.

²⁵ Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu, "Službeni glasnik BiH", br. 36/08.

²⁶ Zakon o azilu, "Službeni glasnik RS", br. 109/07.

²⁷ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o republičkim administrativnim taksama, "Službeni glasnik RS", br. 61/05. (Vidi: Tarifni br. 97, t. 12. i 13).

²⁸ Prema najnovijim izmenama Zakona o republičkim administrativnim taksama, tarifni broj 36, koji se odnosi na takse za izdavanje putne isprave, turističke propusnice, putnog lista, odnosno viza za strane državljane i za lica bez državljanstva, predviđa iznose taksi za privremeni boravak do tri meseca (7.330 din.) — t. 12, odnosno privremeni boravak preko tri meseca (11.000 din.) — t. 13, koje ne plaćaju strani državljani koji se, u skladu sa zakonom, smatraju žrtvama trgovine ljudima. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o republičkim administrativnim taksama, "Službeni glasnik", br. 5/09.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti

Ovaj zakon je izjednačio strane državljane žrtve trgovine ljudima sa građanima Srbije u pogledu ostvarenja prava na zdravstvene usluge koje su obuhvaćene obaveznim zdravstvenim osiguranjem (čl. 241)²⁹. Na ovaj način ostvareni su međunarodni standardi koji se tiču minimuma pomoći koja se pruža žrtvama trgovine ljudima, a medicinska pomoć je upravo u tom okviru (pored psihološke i pravne). Međutim, problem nastaje u praksi, u vezi sa potvrdom o statusu žrtve koju izdaje Služba (tj. da je lice identifikovano kao žrtva trgovine ljudima), a koja još uvek izaziva čuđenje u ustanovama zdravstvene zaštite ili nailazi na odbijanje pružanja usluga. Ovakav postupak vodi stigmatizaciji žrtve, a ne dovodi do rešenja problema, odnosno pružanja medicinske pomoći koju Zakon o zdravstvenoj zaštiti obećava. Moglo bi se zaključiti da zdravstvene ustanove nisu upoznate sa svojim obavezama u pogledu pružanja pomoći žrtvama trgovine ljudima i da način na koji se one samolegitimišu nije dobar (štaviše, često je traumatizujući za žrtvu). Treba napomenuti da se navedenim zakonskim rešenjem ne pokrivaju sekundarna i tercijerna zdravstvena zaštita, a često su usluge ovih sektora u fazi rehabilitacije, odnosno reintegracije žrtve neophodne.

Još uvek nerešen problem jeste i onaj koji se tiče diskriminacije domaćih žrtava, s obzirom na to da one najčešće ne poseduju (bar u prvo vreme) zdravstvenu knjižicu niti ličnu kartu, odnosno prijavu prebivališta, na osnovu kojih bi regulisale svoje pravo na zdravstvenu zaštitu. Za rešenje problema domaćih žrtava bez lične karte i prijave prebivališta mogao bi se usvojiti dobar primer iz Hrvatske. Tamo je Instrukcijom o regulisanju boravka žrtava trgovine ljudima (takođe izdatoj od strane ministra policije) predviđen i rešen ovakav slučaj izdavanjem lične karte na osnovu prijave na određenu adresu.³⁰

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima³¹

Značajan korak u ostvarivanju zaštite žrtava trgovine ljudima ostvaren je ratifikacijom ovog pravnoobavezujućeg međunarodnog dokumenta 14. aprila 2009. godine. Konvencija sadrži čvršće postavljene i preciznije formulisane dužnosti i obavezne mere³² koje države moraju preduzeti po pitanju zaštite žrtava. Reč je o zaštiti koja ne znači uslovljavanje i, praktično, prinudu žrtve na saradnju u zamenu za određene vidove pomoći, već poštovanje njenih ljudskih prava i potreba. Tako konvencija naglašava da identifikacija žrtve ne sme zavisiti od krivičnog gonjenja trgovaca i ne sme biti njime uslovljena. Sve dok

²⁹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Službeni glasnik RS", br. 107/05.

³⁰ V. Pleša - Golubović, "Croatia", in: J. Škrnjug (ed.) Mechanism for the Monitoring of Trafficking in Human Beings Phenomenon, Belgrade: IOM, KBF, pp. 37–60.

³¹ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, "Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori", br. 19/09.

³² Vidi: Glava III — Mere za zaštitu i unapređenje prava žrtava, kojima se garantuje ravnopravnost polova.

traje proces identifikacije osoba ne sme biti udaljena sa teritorije zemlje i mora joj biti pružena pomoć u fizičkom, psihološkom i socijalnom oporavku, kao i u sferi bezbednosti i zaštite.

Deca uživaju posebnu zaštitu. U slučaju kada se ne može utvrditi starost lica, ali je moguće da je u pitanju dete, osoba se ima smatrati detetom i kao takva uživati posebne vidove zaštite. Konvencija propisuje posebne korake koje treba preduzeti kada se utvrdi da se radi o detetu bez pratnje. Država treba da: obezbedi zastupanje tog deteta od strane zakonitog staratelja, organizacije ili organa koji postupaju u najboljem interesu deteta; preduzme potrebne mere za utvrđivanje identiteta i državljanstva deteta; preduzme sve što je potrebno kako bi se pronašla porodica deteta, ako je to u najboljem interesu deteta.

Država treba da zaštiti i privatni život i identitet žrtava. Lični podaci se čuvaju i koriste u skladu sa Konvencijom o zaštiti pojedinaca u pogledu automatske obrade ličnih podataka.³³ Treba usvojiti i mere kojima će se posebno zaštititi podaci koji omogućavaju identifikaciju deteta žrtve, kako ne bi bili objavljeni putem medija ili na drugi način, osim izuzetno (npr. u cilju lakšeg pronalaženja članova porodice).

Mere koje treba da obezbede minimum pomoći radi fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka uključuju: siguran smeštaj, psihološku i materijalnu podršku, pristup hitnoj medicinskoj zaštiti, usluge prevođenja i tumačenja, savetovanje i informisanje o pravima, službama/uslugama za žrtve trgovine ljudima, pomoć u ostvarivanju prava u toku krivičnog postupka, pristup obrazovanju (za decu). Svaka država mora da se pobrine za bezbednost žrtve i njenu zaštitu. Ovaj minimum se mora obezbediti svakoj žrtvi, uključujući i lice za koje postoji osnovana sumnja da je žrtva (dok traje proces identifikacije).

Takođe, država treba da im obezbedi pristup tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i obrazovanju, što treba da omogući njihovu integraciju u društvo i ponovno preuzimanje kontrole nad sopstvenim životom. Naravno, usluge koje se pružaju žrtvama treba da se vrše uz njihovu punu obaveštenost i pristanak.

Prema st. 5. čl. 12. pomoć može biti pružena u saradnji sa nevladinim ili drugim relevantnim organizacijama angažovanim na pružanju pomoći žrtvama. Ipak, odgovornost za ispunjavanje obaveza iz konvencije leži na državama. Samim tim one moraju da preduzmu neophodne korake da se pobrinu da žrtve prime pomoć na koju imaju pravo, naročito tako što će se starati da službe za prihvatanje, zaštitu i pružanje pomoći budu adekvatno i na vreme finansirane.

Žrtve trgovine ljudima koje nelegalno borave u određenoj državi imaju pravo na minimum 30 dana boravka na nenoj teritoriji kako bi se oporavile i pobegle od uticaja trgovaca i/ili donele informisanu odluku o saradnji sa nadležnim organima. Ovo znači da će žrtva, pošto joj bude ukazana neophodna pomoć i zaštita (minimum zaštite o kome je bilo reči), a budu joj predočene

³³ Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 1/92, i "Službeni list SCG – Međunarodni ugovori", br. 11/05 – dr. zakon.

i druge mogućnosti, odnosno mere pomoći i zaštite, na miru odlučiti hoće li sarađivati sa organima nadležnim za krivično gonjenje. Ovaj period se bezuslovno odobrava žrtvi, a može joj biti uskraćen ako se utvrdi da lice nije žrtva ili ako interesi javnog poretka to zahtevaju.

Po završetku perioda oporavka, država će izdati (obnovljivu) dozvolu boravka iz humanitarnih razloga (ako je boravak neophodan zbog razloga lične prirode, kao što bi bili razlozi bezbednosti, zdravstveni razlozi, porodične prilike i sl.) i/ili u slučaju da žrtva sarađuje sa nadležnim organima u krivičnom gonjenju učinilaca. Ova odredba je važan korak napred u smislu da se kao razlozi za ostanak na teritoriji države favorizuju i razlozi lične prirode, a ne samo za potrebe krivičnog progona. Kada su deca u pitanju, presudan je najbolji interes deteta. Države članice se ohrabruju da prilikom izdavanja dozvola boravka imaju u vidu da je u pitanju žrtva trgovine ljudima koja je već imala odobren boravak po humanitarnom osnovu.

Konvencija insistira i na obeštećenju žrtava trgovine ljudima. Neophodno je da žrtva blagovremeno bude obavestena o mogućnostima, odnosno postupku za naknadu štete. Konvencija sugerše ustanovljavanje posebnih fondova iz kojih bi se žrtvama nadoknadila šteta ili posebnih programa za socijalnu podršku i integraciju žrtava koji bi se finansirali iz sredstava kriminalnog porekla.

Konvencija potencira dobrovoljni povratak žrtava, a država u koju se žrtva vraća treba da olakša i prihvati njen povratak bez nepotrebnog odlaganja. I država koja vraća žrtvu i ona koja je prihvata moraju poštovati njena prava, bezbednost i dostojanstvo. Prava uključuju naročito: pravo da se ne bude podvrgnut nehumanom i ponižavajućem postupanju, pravo na zaštitu privatnog i porodičnog života i zaštitu identiteta. Stav 5. ovog člana je od naročitog značaja s obzirom na to da obavezuje države da ustanove programe repatrijacije koji bi obezbedili da se izbegne reviktimizacija. U isto vreme, svaka članica bi trebalo da ohrabri ponovnu socijalnu integraciju žrtava. U vezi sa decom, ovi programi moraju da uzmu u obzir njihovo pravo na obrazovanje i da uvedu mere koje bi obezbedile adekvatnu brigu ili prihvatanje u porodici ili odgovarajućoj ustanovi.

Prema članu 28. države moraju da preduzmu neophodne mere kako bi obezbedile efektivnu i odgovarajuću zaštitu žrtvama i članovima njihovih porodica. Zaštiti članova porodice se pribegava po potrebi. Koje su to mere zavisi od konkretnog slučaja. Nekada to može biti obezbeđivanje poverljivog telefonskog broja, snimanje odlazećih i dolazećih poziva, prikrivanje registarskih tablica, a nekada je potrebna promena identiteta, mesta boravka ili zaposlenja.

Konvencija jasno pokazuje da se bez adekvatne zaštite žrtava i poštovanja njihovih prava ne mogu ostvariti željeni efekti u borbi protiv trgovine ljudima, a Srbija njenom ratifikacijom pokazuje volju da ispunji zahteve koje postavlja ovaj akt. U ovom trenutku u Srbiji su još uvek glavni akteri nevladine organizacije sa svojim programima zaštite, za koje obezbeđuju donacije iz inostranstva. Reprezent države u ovoj sferi, a

zamišljen kao koordinišuće telo — Služba za koordinaciju zaštite trgovine ljudima — posrće pod teretom obaveza, sa svega dva zaposlena i oskudnim sredstvima. Od strane države je najbolje razvijen (doduše i on više normativno nego u praksi) sistem zaštite žrtava kao učesnika u krivičnom postupku, što pored pomenutih problema sa identifikacijom od strane policije upućuje na zaključak da balans između potreba krivičnog gonjenja učinilaca i zaštite žrtava još uvek nije postignut, već preteže onaj prvi tas — krivični progon učinilaca³⁴. O tome da Srbija nije u potpunosti ispunila preporuke i zahteve konvencije govori i poslednji izveštaj Evropske komisije³⁵.

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja³⁶

Ovaj zakon je značajan akt koji ukazuje na spremnost, tačnije na obavezu države da zaštiti decu od seksualne eksploatacije, koja može biti i jedan od ciljeva trgovine decom. Glava IV predviđa “zaštitne mere i pomoć žrtvama”, te u tom okviru nalaže uspostavljanje delotvornih socijalnih programa i osnivanje multidisciplinarnih struktura kako bi se obezbedila neophodna podrška žrtvama, njihovim bliskim rođacima i svakom licu koje je odgovorno za staranje o njima. Nužno je preduzimanje svih neophodnih zakonodavnih i drugih mera kako bi se obezbedilo da onda kada nije poznata starost žrtve i kada ima razloga da se veruje da je žrtva dete, tom licu budu pružene mere zaštite i pomoći koje se pružaju deci, sve dok ne bude utvrđena tačna starost lica. Član 14. predviđa preduzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera kako bi se pružila pomoć žrtvama, na kratkoročnom i dugoročnom planu, u njihovom fizičkom i psihosocijalnom oporavku. “Prilikom preduzimanja mera odgovarajuća pažnja se posvećuje mišljenjima, potrebama i zabrinutostima samog deteta”. U st. 2. je predviđena obaveza države da preduzme mere za saradnju sa nevladinim i drugim relevantnim organizacijama ili elementima civilnog društva koji se bave pružanjem pomoći žrtvama.

³⁴ O stanju sistema zaštite žrtava trgovine u Srbiji u odnosu na zahteve Saveta Evrope, u: S. Jovanović, “Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima i zaštita žrtava”, u: L. Kron, (ur.) Kazneno zakonodavstvo u prevenciji kriminaliteta, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008, str. 450–464.

³⁵ European Commission, Serbia 2010 Progress Report, Brussels, 9 November 2010, SEC(2010) 1330, p. 54.

³⁶ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, “Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori”, br. 1/10.

PODZAKONSKI AKTI I SPORAZUM O SARADNJI ČLANOVA SAVETA ZA BORBU PROTIV TRGOVINE LJUDIMA

Uputstvo o sprovođenju Zakona o strancima ³⁷

Boravak iz humanitarnih razloga se odobrava na period od tri meseca, što je period oporavka i razmišljanja. Ovaj boravak se odobrava bez ikakvih uslova, samo po osnovu statusa žrtve trgovine ljudima (dobijenog u procesu identifikacije). Boravak je u druga dva slučaja uslovljen, i to saradnjom sa nadležnim organima u otkrivanju krivičnih dela i učinilaca (za period od šest meseci), odnosno učešćem u sudskom postupku protiv učinilaca (za period od 12 meseci). Boravak u trajanju od 12 meseci može biti odobren i ukoliko se proceni da to opravdavaju razlozi lične bezbednosti žrtve.

Za zaštitu žrtava je od značaja i klauzula nekažnjavanja. Naime, “ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način, ili u njoj boravi na nezakonit način, nadležni organ je dužan da pre pokretanja postupka utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i pri-nude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane)”.

U uputstvu je detaljno regulisan postupak odobravanja privremenog boravka. Predviđeno je da u roku od sedam dana od smeštaja žrtve u sklonište za žrtve trgovine ljudima ovlašćeni radnici Službe za koordinaciju zaštite žrtava podnesu zahtev za izdavanje odobrenja za privremeni boravak nadležnom sekretarijatu unutrašnjih poslova MUP-a RS, prema mestu boravka žrtve, a isti po završenoj proceduri i preuzimaju. Zahtev mora biti svojeručno potpisan od strane žrtve i praćen dopisom organizacije koja pruža smeštaj i pomoć žrtvi. Po isteku perioda od tri meseca, tačnije tri dana pre isteka, Služba podnosi zahtev za produženje privremenog boravka pod određenim uslovima. Novi zahtevi moraju biti praćeni (pored dopisa organizacije koja pruža smeštaj i pomoć) odgovarajućim dopisom (policije, tužilaštva ili suda) koji potvrđuje saradnju žrtve sa nadležnim organima, odnosno njeno aktivno učestvovanje u krivičnom postupku, ili postojanje razloga koji ugrožavaju njenu ličnu bezbednost.

Na ovom mestu treba istaći da je praksa izdavanja dozvole boravka po osnovu dobijanja statusa žrtve trgovine ljudima potpuno zaživela, te da je Republika Srbija jedina zemlja u okruženju u kojoj identifikovane žrtve trgovine ljudima (od strane institucije pri Ministarstvu rada i socijalne politike, što čini znatnu razliku od primera identifikacije koju vrše tužilaštvo ili policija, kao što je slučaj u regionu, a koja nužno upućuje na izjednačavanje statusa žrtve trgovine ljudima sa žrtvom u krivičnopravnom smislu) dozvolu boravka dobi-

³⁷ Uputstvo je doneo ministar unutrašnjih poslova RS, a zavedeno je pod br. 1089/09-11 od 14. jula 2009. godine. U ovo Uputstvo su zapravo inkorporirani nekadašnji: Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima (koju je ministar unutrašnjih poslova doneo 5. jula 2004. godine) i Uputstvo o proceduri odobrenja boravka (koje je donela Uprava pogranične policije, za strance i upravne poslove, 20. septembra 2004. godine).

jaju u proseku za sedam dana od dana zvaničnog susreta sa predstavnicima Službe za koordinaciju. Važno je istaći i da je dozvole boravka dobilo 100% žrtava identifikovanih od strane Službe, od donošenja instrukcije do danas, i to u najkraćem mogućem roku, što definitivno čini situaciju u Srbiji primerom dobre prakse u postupanju prema stranim žrtvama trgovine ljudima. To takođe utvrđuje i temelje za kreiranje programa pomoći zasnovanih na poštovanju ljudskih prava i principa dobrovoljnosti. U tom smislu treba napomenuti i da je u Srbiji identifikovan određeni broj žrtava kojima je uz pomoć ove prakse omogućeno da zaista informisano donesu odluku o željenom mestu boravka i daljem procesu integracije, što je isključeno u slučajevima kada se boravak ne odobrava (te se ne ispunjavaju i sve odnosne obaveze). Dozvole boravka su izdavane čak i u onim slučajevima u kojima policijski službenici nisu delili stav Službe o ovoj potrebi, što ukazuje na činjenicu da sistem u ovom segmentu funkcioniše izuzetno dobro u smislu zaštite žrtava.

Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Uputstvo je doneo vršilac dužnosti direktora Zavoda za vaspitanje dece i omladine 9. novembra 2004. godine i ono je u najvažnijim crtama već bilo predstavljeno kod izlaganja o Službi i njenim zadacima. Prema uputstvu, osnovni zadaci Službe su: procena potreba žrtava, upućivanje potencijalnih žrtava na odgovarajući vid pomoći i organizovanje druge neophodne pomoći (vezane za koordinaciju). Po tumačenju ovih odredbi, moglo bi se zaključiti da postoji bitna razlika između žrtava i potencijalnih žrtava (koja se nigde ne objašnjava, a ne bi bilo na odmet, pošto se radi o uputstvu), da bi se u daljem tekstu atribut potencijalna pojavljivao u zagradi. Uputstvo predstavlja prilično uopšten okvir koji reguliše rad Službe i ostavlja dosta prostora za diskreciono postupanje, a pojedine odredbe regulišu ili se dotiču, čak, rada drugih službi, odnosno organizacija. Na primer, ono predviđa obavezu nadležnih za pružanje direktne pomoći (potencijalnoj) žrtvi da informišu Službu o preduzimanju potrebnih mera zaštite. Ili: Služba ne pruža direktnu pomoć (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima. Direktnu pomoć žrtvama pružaju specijalizovane organizacije za ovaj vid zaštite. Sa druge strane, u uputstvu nema nijedne odredbe o isključivoj nadležnosti Službe da podnosi zahtev za odobrenje privremenog boravka za žrtve strane državljanke, iako je instrukcija ministra unutrašnjih poslova koja reguliše ovu materiju doneta nekoliko meseci ranije. I odredba koja predviđa da Služba ne daje konačno mišljenje o tome da li je neko žrtva bez nadležnih organizacija za pružanje direktne pomoći, nije dovoljno jasna. Da li to znači da Služba treba da konsultuje navedene organizacije, ili mora postojati njihova međusobna saglasnost? Šta biva u slučaju kada postoje različita mišljenja? Takođe, Uputstvo ne reguliše rad Službe u smislu načina na koji se vrši identifikovanje žrtve, odnosno procena njenih potreba, ili na koji način se vrši upućivanje žrtve na odgovarajuće vidove pomoći.

Sporazum o saradnji između ministarstava unutrašnjih poslova, finansija, pravde, zdravlja, prosvete, rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima

Sporazum je potpisan 12. novembra 2009. godine³⁸. Istovremeno je potpisan i Sporazum o obrazovanju Saveta za suprotstavljanje ilegalnim migracijama. Ministarka pravde je tom prilikom istakla značaj primene Zakona o oduzimanju imovine stečene krivičnim delom, što bi se moglo tumačiti kao otvaranje puta ka obrazovanju fondova iz kojih bi se finansirali programi pomoći i zaštite za žrtve trgovine ljudima.

Potpisnici sporazuma se u čl. 1. saglašavaju da će “ostvariti preduslove za uspešnu saradnju nadležnih organa u razvoju Nacionalnog mehanizma upućivanja i kontinuiranom radu na zaštiti i pomoći žrtvama trgovine ljudima, kako bi se obezbedila višesektoralna i koordinisana politika borbe protiv trgovine ljudima, a naročito u oblasti prevencije i edukacije, zaštite žrtava, sprečavanja trgovine decom i krivičnog gonjenja učinilaca”.

Na prvom mestu u definisanju oblasti rada navedena je harmonizacija rada i koordinacija aktivnosti u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima u cilju obezbeđivanja održivosti programa zaštite i reintegracije žrtava. Planira se i saradnja u sferi identifikacije putem obezbeđenja uzajamne stručne i tehničke pomoći radi poboljšanja procesa identifikacije žrtava svih oblika trgovine ljudima, kao i obučavanje i stručno usavršavanje svih učesnika uključenih u postupak prepoznavanja i pružanja usluga žrtvama u cilju bolje identifikacije, pomoći i zaštite. Kada je u pitanju prevencija, navode se sledeće oblasti: zajedničke analize rizika u cilju smanjenja faktora rizika i podložnosti problemu; organizovanje zajedničkih akcija i drugih aktivnosti u cilju podizanja nivoa društvene svesti o problemu trgovine ljudima kao oblika modernog ropstva. U čl. 3. pojašnjava se saradnja u oblasti harmonizacije rada i koordinacije aktivnosti u zaštiti žrtava radi obezbeđivanja održivosti programa zaštite i reintegracije žrtava trgovine ljudima. Ona se odvija kroz sve one vidove pomoći i zaštite koje zahtevaju međunarodni dokumenti (Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima). To su: pružanje psihosocijalne podrške, pomoći i zaštite svih žrtava nezavisno od njihove volje da sarađuju sa državnim organima u istražnom i dokaznom postupku, omogućavanje nastavka školovanja i profesionalnog usavršavanja, obezbeđivanje adekvatnog smeštaja i mogućnosti za dobijanje mesečne nadoknade u procesu reintegracije i dr.

Ovaj sporazum je praćen aneksom koji sadrži smernice za standardno operativno postupanje sa žrtvama trgovine ljudima, a koje su podeljene u pet poglavlja: identifikacija, briga tokom hitne intervencije, pomoć u rehabilitaciji i reintegraciji, povratak i krivični postupci i zahtevi za naknadu štete. Smernice ističu

³⁸ <http://www.mpravde.gov.rs/lt/news/vesti/potpisani-sporazumi-u-oblasti-borbe-protiv-trgovine-ljudima-i-ilegalnih-migracija-12-novembar-2009-godine.html>. Sporazum o saradnji između ministarstava unutrašnjih poslova, finansija, pravde, zdravlja, prosvete, rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, zaključen 12. novembra 2010. (Integralni tekst Sporazuma sa aneksom, za potrebe istraživanja, dobijen je od Nacionalnog koordinatora).

da je Služba ta kojoj se žrtva sama obraća ili se upućuje od strane drugog aktera, s tim što se ne navodi eksplicitno da je ona ta koja je zadužena za identifikaciju, već se naziva “početnom tačkom obaveštavanja” koja “pruža informacije i rešava hitne potrebe potencijalnih žrtava”³⁹. Međutim, pod tačkom 2.1.6. elaborira se pitanje vođenja identifikacionog intervjua koji vodi “predstavnik policije i/ili Službe” sa mogućom žrtvom, a nakon isteka perioda refleksije i stabilizacije⁴⁰. Ovakva smernica, koja u proces identifikacije uvodi predstavnika policije, alternativno sa predstavnikom Službe, ne odgovara ranijem “dogovoru” i poziciji Službe u procesu identifikacije. Na ovaj način se uvodi novi akter u proces identifikacije, a to je policija, uprkos svim nekadašnjim primedbama koje su činjene na račun upravo neformalnog policijskog identifikovanja, koje su predstavnici Službe samo “verifikovali”. Smatramo da ovakav način učešća policije u identifikaciji otvara put ka uslovljavanju žrtve da učestvuje u postupku ili akcentovanju krivičnopravne dimenzije problema, što ne odgovara pristupu orijentisanom ka žrtvi. U daljem tekstu se, međutim, navodi da početni intervju radi identifikacije treba da izvrši jedna osoba i to iz Službe. Da li se misli na početno upućivanje koje je navedeno pod tačkom 2.1.1, nije sasvim jasno. U ovom segmentu se ne pominje nikakav početni intervju radi identifikacije, već samo da se žrtva obraća Službi, a predstavljeni su i koraci za postupanje u slučaju da se radi o licu za koje se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je maloletno ili ne. Dakle, ni Sporazum o saradnji ne definiše jasno mandat Službe prilikom identifikacije i ostavlja prostora za “policijsku identifikaciju” što ne smatramo dobrim rešenjem.

Dobra strana ovog Sporazuma jeste izdvajanje posebnog načina u postupanju kada je reč o maloletnim žrtvama trgovine ljudima, ili sumnji da se o njima radi, što je u skladu sa međunarodnim zahtevima i kritikama koje su upućene Srbiji u vezi sa neizdvajanjem maloletnih žrtava u posebnu kategoriju po svim pitanjima.

STRATEGIJE I AKCIONI PLANOVI

Strategija borbe protiv trgovine ljudima

Strategija je usvojena u decembru 2006. godine⁴¹ i predstavlja najnoviji dokument nacionalnog karaktera koji se obraća problemu trgovine ljudima uopšte i, naravno, u tim okvirima i problemu upućivanja žrtava trgovine ljudima. Kako se radi o dokumentu strateškog karaktera, to u njemu pronalazimo samo smernice po kojima treba da se razvija, odnosno unapređuje nacionalni odgovor na problem trgovine ljudima⁴².

³⁹ Važno je naglasiti da u Republici Srbiji ne postoji saglasnost oko definisanja pojma potencijalna žrtva. Uobičajeno, pod tim pojmom se podrazumeva nekoliko kategorija žrtava: a) žrtve koje su spasene iz lanca trgovine ljudima pre nego što je došlo do nameravane eksploatacije (vođen krivični postupak, a nije bilo eksploatacije), b) žrtve koje su identifikovane, ali se ne vodi postupak protiv trgovaca, c) osobe za koje postoje indicije da su žrtve, ali se one ne samoidentifikuju na taj način, d) osobe koje su detektovane kao žrtve, ali nije završena formalna identifikacija, e) osobe koje su u najvećem riziku od trgovine ljudima. S obzirom na to da sve druge navedene kategorije ostvaruju sva prava kao i same identifikovane žrtve koje su trpele neki od vidova eksploatacije, u Studiji se poslednje tumačenje podvodi pod pojam potencijalne žrtve.

⁴⁰ Savet za borbu protiv trgovine ljudima, Sporazum o saradnji sa aneksom, str. 20.

⁴¹ Strategija borbe protiv trgovine ljudima, “Službeni glasnik RS”, br. 111/06.

⁴² O Strategiji i kritičkom ostvrtu na nju: S. Mijalković, “O strategiji borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji”, u: S. Petrović,

Prema Strategiji, ciljevi Republike Srbije u borbi protiv trgovine ljudima se nalaze u sledećim sferama:

1. institucionalni okvir
- 2. prevencija**
- 3. pomoć, zaštita i reintegracija žrtava**
4. međunarodna saradnja
5. praćenje i evaluacija rezultata

Usavršavanje Nacionalnog mehanizma upućivanja je jedan od ciljeva koji treba ostvariti u sferi institucionalnog okvira mehanizma suprotstavljanja trgovini ljudima. Potencira se:

1. formalizovanje saradnje vladinih, nevladinih i međunarodnih aktera u borbi protiv trgovine ljudima na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou i to zaključivanjem protokola o saradnji u kojima bi jasno bile definisane uloge i odgovornosti pojedinih aktera
2. kontinuirani pregled aktivnosti svih aktera uključenih u identifikaciju, pružanje pomoći i zaštite žrtava
3. planiranje sredstava u republičkom budžetu za podršku realizaciji aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima i zaštite žrtava, pri čemu se ističe značaj obezbeđivanja kontinuirane finansijske podrške skloništima za žrtve trgovine ljudima

Sledeća stavka vezana za unapređenje institucionalnog okvira je, u suštini, od izuzetnog značaja za sam Nacionalni mehanizam upućivanja. Reč je o unapređenju procesa identifikacije i pružanja pomoći i zaštite putem edukacije i stručnog usavršavanja svih aktera ⁴³.

Iz grupe ciljeva pomoći, zaštite i reintegracije žrtava posebno treba istaći potrebu za poboljšanjem identifikacije žrtava svih oblika trgovine ljudima putem usavršavanja sposobnosti vladinih i nevladinih predstavnika da identifikuju žrtve različitih oblika trgovine ljudima i obezbeđenja adekvatne zaštite žrtava, kao i olakšanja samoidentifikacije žrtava. Ovde bi se moglo zaključiti da se misli na proces detekcije žrtava ili pak njihovog prepoznavanja, koji prethodi identifikaciji koju treba da vrši Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u saradnji sa relevantnim nevladinim organizacijama.

Jedan od ciljeva je i sprečavanje sekundarne viktimizacije žrtava/svedoka od strane državnih organa putem doslednog poštovanja ljudskih prava žrtava i primene međunarodnih standarda zaštite žrtava, unapređenja propisa u svrhu efikasnije zaštite žrtava i omogućavanja efikasnog obeštećenja za žrtve.

Cilj je i kreiranje dugoročnih programa zaštite i reintegracije radi pružanja psihosocijalne podrške, pomoći i zaštite svim žrtvama trgovine ljudima, nezavisno od njihove volje da sarađuju sa državnim organima u istražnom i dokaznom postupku; omogućavanje nastavka školovanja i profesionalnog

M. Milošević, D. Đorđević (ur.), Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta II, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007, str. 221–241.

⁴³ Nabrojani akteri su: oni koji dolaze, odnosno mogu doći prvi u kontakt sa žrtvama, posebno radnici iz sistema socijalne zaštite, zdravstveni radnici, radnici policije, inspektori rada, prosvetni radnici, konzularni radnici; oni koji rade na sprovođenju zakona, posebno predstavnici sudstva, tužilaštva, policije; oni koji rade na obezbeđivanju direktne asistencije — zdravstveni radnici, radnici sistema socijalne zaštite, osoblje skloništa i dr.

usavršavanja; iznalaženje adekvatnog smeštaja i iznalaženje mogućnosti za dobijanje mesečne nadoknade u procesu (re)integracije.

Moglo bi se zaključiti da ovako postavljeni ciljevi govore u prilog tezi da su uočeni nedostaci u funkcionisanju postojećeg mehanizma upućivanja, međutim, ciljevi su predloženi na krajnje uopšten način (što je i razumljivo jer se radi o strateškom dokumentu), jer je bilo neophodno kreirati poseban plan akcije koji bi konkretizovao aktivnosti za njihovo ostvarivanje postavljenih ciljeva.

Ono što se može navesti kao nedostatak Strategije jeste nedovoljna fokusiranost na problem dece kao posebno ranjive kategorije, što je 2008. godine, a potom i 2010. godine, apostrofirao Komitet za prava deteta, preporučujući izradu posebne, sveobuhvatne nacionalne strategije za sprečavanje trgovine decom i seksualne eksploatacije dece. Komitet je iskazao zabrinutost i zbog nedostatka programa reintegracije i rehabilitacije i uopšte usluga/službi namenjenih isključivo deci žrtvama, kao i posebnih programa prevencije namenjenih naročito osetljivim kategorijama dece (deca sa smetnjama u razvoju, deca sa invaliditetom, deca bez roditeljskog staranja, deca pripadnici nacionalnih manjina, deca ilegalni migranti, deca u postupku readmisije, deca koja žive i rade na ulici, deca bez regulisanog pravnog subjektiviteta)⁴⁴.

Na neophodnost da se deci žrtvama trgovine ljudima ukaže posebna pažnja, te da se kao vulnerabilna kategorija uvek posebno tretiraju, ukazuju i UNHCHR Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima iz 2002. godine⁴⁵.

Nacionalni plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine

Nacionalni plan akcije⁴⁶ je usvojen 30. aprila 2009. i predstavljen je kao primer "dobre prakse i jedinstvene saradnje (vladinih, nevladinih i međunarodnih organizacija) u regionu"⁴⁷. Kako njegova struktura prati postavljene strateške ciljeve, to su posebne (dve) oblasti posvećene prevenciji i pomoći i zaštiti i reintegraciji žrtava⁴⁸.

⁴⁴ Committee of the Rights of the Child, Consideration on reports submitted by States parties under article 44 of the Convention of the Rights of the Child, Concluding observations: Republic of Serbia, CRC/C/SRB/CO/1, 2008; Committee on the Rights of the Child, Consideration on reports submitted by States parties under article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution, and child pornography, Concluding observations: Serbia, CRC/C/OPSC/SRB/CO/1, 2010.

⁴⁵ UNHCHR Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, E/2002/68/Add.1, (2002), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f1fc60f4.html>; Vidi i: Beogradski centar za ljudska prava, Nacionalni mehanizam i strateški okvir za zaštitu dece žrtava trgovine u Republici Srbiji, www.bgcentar.org.rs/index.php%3Foptio.

⁴⁶ Zaključak o usvajanju Nacionalnog plana akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine, "Službeni glasnik RS", br. 35/09.

⁴⁷ Nacionalni plan akcije, str. 2.

⁴⁸ Treba imati u vidu da su i druge oblasti, odnosno planirane aktivnosti za realizaciju ciljeva tesno povezane sa pomenutim oblastima i da su od značaja za ostvarenje ciljeva u njima (npr. realizacija strateškog cilja koji se odnosi na unapređenje Nacionalnog mehanizma za identifikaciju, pomoć i zaštitu žrtava, kao i cilja koji se odnosi na obučavanje i stručno usavršavanje svih aktera uključenih u prepoznavanje i pružanje usluga žrtvama trgovine ljudima jeste razrađena u okvirima oblasti pod nazivom "Institucionalni okvir"). Ipak, pošto su prevencija i direktna asistencija u fokusu ovog rada, to će samo pomenutim dvema oblastima biti posvećena posebna pažnja u ovom delu rada.

Kao ciljevi čija realizacija treba da da preventivne učinke, razrađeni su sledeći ciljevi:

- podizanje nivoa svesti o problemu trgovine ljudima kao oblika modernog ropstva putem:

- o podizanja nivoa svesti najšire javnosti

- o podizanja nivoa svesti rizičnih grupa, a rezultati istraživanja i njihova redovna evaluacija ukazuju da treba raditi na sledećim aktivnostima: podizanje nivoa svesti klijenata i potencijalnih eksploatatora žrtava trgovine ljudima, podizanje nivoa svesti državnih i nevladinih predstavnika koji rade sa grupama pod rizikom

- smanjenje faktora rizika i podložnosti problemu putem:

- o poboljšanja znanja grupa pod rizikom o merama opreza koje mogu preduzeti u cilju smanjenja rizika od trgovine ljudima, kroz aktivnosti kao što su: izrada informativnih materijala o merama opreza za grupe pod rizikom; kontinuirana edukacija o merama opreza; osnaživanje postojećih SOS telefona; kontinuirani monitoring interneta

- o poboljšanja socijalnih i ekonomskih uslova grupa pod rizikom, posebno sprovođenjem Strategije za smanjenje siromaštva kroz sledeće aktivnosti: mapiranje nacionalnih strategija i regionalnih instrumenata u vezi s trgovinom ljudima/decom; povezivanje i saradnja sa timovima za implementaciju postojećih strategija

- o razvijanja ekonomskih i socijalnih programa za osnaženje žena i dece pod rizikom: mapiranje postojećih i kreiranje novih ekonomskih i socijalnih programa za osnaživanje naročito žena i dece iz ranjivih grupa; saradnja sa državnim institucijama, nevladinim, međunarodnim i drugim organizacijama koje sprovode postojeće programe za osnaživanje

Pomoć, zaštita i reintegracija žrtava se sprovode putem ostvarenja sledećih ciljeva:

- poboljšanje identifikacije žrtava svih oblika trgovine ljudima putem:

- o poboljšanja sposobnosti vladinih i nevladinih predstavnika da identifikuju žrtve različitih oblika trgovine ljudima

- o adekvatne identifikacije žrtava i olakšanja samoidentifikacije osoba kojima se trguje

- sprečavanje sekundarne viktimizacije žrtava/svedoka od strane državnih organa putem:

- o doslednog poštovanja ljudskih prava žrtava i primene međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava žrtava trgovine ljudima, kao što su UNICEF Smernice za zaštitu prava dece žrtava trgovine decom u jugoistočnoj Evropi i UNHCHR Principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima

- o unapređenja propisa u svrhu efikasnije zaštite žrtve i omogućavanja otkrivanja, procesuiranja i sankcionisanja izvršilaca krivičnog dela trgovine ljudima

- o omogućavanje efikasnog obeštećenja za žrtve trgovine ljudima

- sačinjavanje dugoročnih programa zaštite i reintegracije žrtava

trgovine ljudima preko:

- o pružanja psihosocijalne podrške, pomoći i zaštite svim žrtvama trgovine ljudima, nezavisno od njihove volje da sarađuju sa državnim organima u istražnom i dokaznom postupku
- o omogućavanja nastavka školovanja
- o omogućavanja profesionalnog usavršavanja
- o iznalaženja adekvatnog smještaja za žrtve
- o iznalaženja mogućnosti za dobijanje mesečne nadoknade u procesu (re)integracije.

Jasno je da ni Nacionalni plan akcije ne posvećuje posebnu pažnju deci žrtvama iako je donet pošto su određene kritike po ovom pitanju upućene Srbiji.

Strategija za upravljanje migracijama ⁴⁹

U okviru odeljka 3.11 "Stanje u sektoru migracija" konstatuje se da uslovi za zaštitu i socijalnu (re)integraciju žrtava nisu u dovoljnoj meri obezbeđeni; da su postojeći kapaciteti posebnih prihvatilišta za maloletne žrtve nedovoljni a da funkcionisanje prihvatilišta uopšte nije regulisano propisima; da je neophodno unaprediti rad Službe, razdvojiti poslove koordinacije i organizacije zaštite (pri čemu ove druge treba poveriti centrima za socijalni rad, uz obezbeđenje kadrovskih i materijalnih uslova u onim zajednicama gde se otkriva najveći broj žrtava); da nedostaju finansijska sredstva za stvaranje uslova za socijalnu integraciju žrtava (za stanovanje, materijalnu pomoć i zapošljavanje).

Strateški cilj 3, koji se bavi zaštitom prava migranata i stvaranjem uslova za njihovu integraciju i socijalnu inkluziju uz podizanje svesti o značaju migracije (u okviru specifičnog cilja koji se odnosi na senzibilizaciju državnih organa koji treba da se staraju o ostvarenju prava migranata), kao jednu od mera poznaje obezbeđenje uslova za socijalnu rehabilitaciju i reintegraciju žrtava.

Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji za period od 2009. do 2014. godine ⁵⁰

U uvodnom delu tvorci strategije ističu da je Srbija među prvima u regionu uspostavila efikasne institucionalne mehanizme u borbi protiv trgovine ljudima ⁵¹. U odeljku "Proaktivno delovanje" ističe se i potreba da se u sistem obuke pripadnika policije uključi i posebna obuka u vezi sa profilisanjem lica koja su potencijalni ilegalni migranti i prepoznavanjem slučajeva trgovine ljudima koji su povezani sa ilegalnim migracijama. Potrebno je i promovisanje rada otvorene telefonske linije, obučavanje zaposlenih u Dežurnom operativnom centru Uprave granične policije o problemu ilegalnih migracija, a pozivaju se i građani da prijavljuju slučajeve trgovine ljudima i ilegalnih migracija.

⁴⁹ Strategija za upravljanje migracijama, "Službeni glasnik", br. 59/09.

⁵⁰ Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji za period od 2009. do 2014. godine, "Službeni glasnik RS", br. 25/09.

⁵¹ Ibidem, str. 2.

Neophodno je pratiti i oglašavanje u sredstvima javnog informisanja i na internetu svih agencija i lica koja posreduju u zapošljavanju u inostranstvu, kako bi se blagovremeno preduzele mere u cilju suprotstavljanja ilegalnim migracijama, posebno kada postoji sumnja da se radi o trgovini ljudima.

U delu posvećenom ilegalnim migrantima ponovo se ističe potreba za edukacijom policijskih službenika i službenika diplomatsko-konzularnih predstavništava u prepoznavanju i pružanju pomoći potencijalnim žrtvama trgovine ljudima. A ukazano je i na potrebu da se “razvije marketing borbe protiv trgovine ljudima putem štampanja višejezičnog materijala koji bi se postavljao na uočljiva mesta (na graničnim prelazima, u diplomatsko-konzularnim predstavništvima i sl.)”, što bi trebalo da ostvari značajne preventivne učinke.

U okviru 4. cilja “Razvijanje mera prema različitim kategorijama ilegalnih migranata” kao poseban cilj se pominje razvijanje sistema mera prema žrtvama trgovine ljudima. Ali bez posebnog određenja ili nagoveštaja kakve bi to mere mogle biti. Upadljiv je nedostatak određenja da se radi o merama zaštite, a pretpostavljamo da se na takve mere mislilo.

Strategija integrisanog upravljanja granicom⁵²

Prema ovoj strategiji neophodno je izgraditi efikasan nacionalni mehanizam za koordinaciju aktivnosti i kreiranje politike borbe protiv trgovine ljudima. S tim u vezi, potrebno je unaprediti saradnju vladinih, nevladinih i međunarodnih aktera, izvršiti sistemsko prikupljanje podataka o trgovini ljudima, novim oblicima trgovine, o profilu i reintegraciji žrtava, kao i mogućnostima efikasnijeg krivičnog gonjenja učinilaca krivičnog dela trgovine ljudima. U cilju borbe protiv trgovine ljudima, kako na graničnim prelazima tako i na celokupnoj teritoriji Srbije, potrebno je unaprediti saradnju između službi u okviru MUP-a, kao što su Kriminalistička policija, u okviru koje je Služba za borbu protiv organizovanog kriminala, Uprava granične policije i specijalni timovi za borbu protiv trgovine ljudima.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja⁵³ i Akcioni plan za njeno sprovođenje⁵⁴

U okviru sektorskih mehanizama za zaštitu dece od nasilja, pod tačkom 5.3.7. predstavlja se multisektorska mreža i partnerstvo u zaštiti dece od nasilja, koja se ostvaruje u saradnji policijskih službenika, predstavnika socijalne zaštite i Službe, u skladu sa propisanom Instrukcijom o dežurstvu sistema socijalne zaštite u saradnji sa policijom (2007).

⁵² Strategija integrisanog upravljanja granicom, “Službeni glasnik”, br. 11/06.

⁵³ Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, “Službeni glasnik RS”, br. 122/08.

⁵⁴ Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010–2012), “Službeni glasnik RS”, br. 15/10.

Za ostvarenje specifičnog cilja — razvijanja delotvornih multisektorskih i multidisciplinarnih mreža za sprečavanje i zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja — među planiranim merama i aktivnostima je i razvoj službi na lokalnom nivou za povremeni i privremeni hitan prihvata dece žrtava trgovine ljudima.

Akcioni plan kao jednu od mera za ostvarenje specifičnog cilja — “Podrška razvoju programa za prevenciju nasilja nad decom” — predviđa razvoj i primenu preventivnih programa za decu u obrazovno-vaspitnom sistemu (mera 1.4.2). U tom okviru je planirano sprovođenje akreditovanih programa Ministarstva prosvete “Trgovina ljudima (decom) — prevencija i edukacija” za nastavnike, školske psihologe i pedagoge i to za period 2010—2012. godine.

Za ostvarenje specifičnog cilja koji se odnosi na razvijanje delotvornih multisektorskih i multidisciplinarnih mreža za sprečavanje i zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja kao jedna od aktivnosti predviđa se usvajanje Nacionalne strategije za borbu protiv trgovine decom do kraja 2012. godine.

Planirano je i pružanje SOS usluga žrtvama trgovine decom, kao i pomoć u procesu oporavka i reintegracije, a NVO Astra je organizacija odgovorna za njihovu realizaciju (u periodu 2010—2012. godine). Ni za jednu od aktivnosti nije potrebno izdvajati posebna sredstva, već se aktivnosti finansiraju u okvirima programa NVO Astra, uz podršku donatora, a izradu Strategije će finansijski podržati organizacija Save the Children.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti ⁵⁵ i Akcioni plan za njeno sprovođenje ⁵⁶

Trgovina ženama se u ovoj strategiji podvodi pod jedan od najčešćih vidova nasilja nad ženama (pored nasilja u porodici i partnerskom odnosu i seksualnog nasilja). Konstatuje se i da je trgovina ženama i decom, kao oblik organizovanog kriminala, višeslojan i kompleksan socijalni problem, koji zahteva primenu sveobuhvatnih i efikasnih mera na planu prevencije i suzbijanja. Ističe se da je, iako je u institucijama sistema došlo do multisektorskog povezivanja, potrebno pojačati napore i formirati preciznije kriterijume za identifikaciju žrtava, i osnažiti aktivan pristup.

Jedna od aktivnosti za ostvarenje specifičnog cilja: “Uklanjanje rodno zasnovanih stereotipa i eliminacija mizoginije u javnim glasilima, posebno u slučaju višestruko diskriminiranih grupa”, jeste i podsticanje aktivne uloge javnih glasila i novinskih agencija u promovisanju rodne dimenzije. Ova aktivnost se ostvaruje i uticanjem na javna glasila da pitanjima porodičnog nasilja, zlostavljanja žena i

⁵⁵ Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, “Službeni glasnik RS”, br. 15/09.

⁵⁶ Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, “Službeni glasnik RS”, br. 67/10.

trgovine ljudima, čije su žrtve najčešće žene, prilaze sa dužnim poštovanjem, bez senzacionalizma.

U Nacionalnom planu akcije se u okviru cilja koji se tiče prevencije i suzbijanja nasilja nad ženama i unapređenja zaštite žrtava, trgovina ženama pominje u okviru mere koja služi ostvarenju aktivnosti praćenja primene zakona, a koja se sastoji u izradi standarda delovanja mehanizama zaduženih za praćenje stanja u oblasti porodičnog nasilja i nasilja nad ženama. Takođe se predviđa i edukovanje novinara i urednika radi eliminisanja senzacionalističkog načina izveštavanja u vezi sa temama porodičnog nasilja, zlostavljanja žena i trgovine ljudima (u okviru posebnog cilja koji se odnosi na uspostavljanje rodne jednakosti u javnim glasilima, uklanjanje rodni stereotipa i eliminisanje govora mržnje).

Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji⁵⁷ i Akcioni plan za njeno sprovođenje⁵⁸

Ova strategija problem trgovine ljudima i zaštite žrtava razmatra u okviru dela “Položaj žena”, gde se ova pojava dovodi u vezu sa širim kontekstom (višestruke) diskriminacije i odnosa prema ženi u romskoj kulturi. S tim u vezi se preporučuju mere koje će neutralisati uzroke ove pojave, odnosno koje treba da obezbede bolji položaj žena u romskoj zajednici. Među opštim preporukama navedeno je da: treba otvoriti problem maloletničkih i ugovorenih brakova i na svim nivoima uspostavljati mehanizme (zakonske i funkcionalne) za zaštitu žena i dece od trgovine ljudima i eksploatacije.⁵⁹ Moglo bi se reći da se celokupna strategija bavi pitanjem socijalne inkluzije Roma, što smatramo značajnom merom za neutralizaciju faktora rizika viktimizacije trgovinom ljudima uopšte.

Nacionalni plan akcije predviđa dve opšte preporuke kao ciljeve koji treba da se ostvare: formiranje savetovališta za mlade pri relevantnim institucijama i nevladinim organizacijama i edukaciju romske populacije o odrednicama običajnog prava i o poštovanju zakona (kada je u pitanju otvaranje problema maloletničkih i ugovorenih brakova). Za ostvarenje cilja označenog kao 9.6, uspostavljanje mehanizama za zaštitu žena i dece od trgovine ljudima i eksploatacije, predviđene su sledeće aktivnosti: redovno prikupljanje informacija u vezi sa žrtvama trgovine ženama; obuka i senzibilizacija službi i relevantnih udruženja građana o specifičnosti Romkinja žrtava trgovine ljudima; medijatorski rad u savetovalištim sa Romkinjama žrtvama; sistemski pristup problemu “dece ulice” (putem formiranja sigurnih kuća, kuća na pola puta i osposobljavanjem službi da intervenišu).

⁵⁷ Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji, “Službeni glasnik RS”, br. 27/09.

⁵⁸ Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, “Službeni glasnik RS”, br. 57/09.

⁵⁹ Strategija, str. 55.

ŠTA KAŽU DRUGI O NACIONALNOM MEHANIZMU UPUĆIVANJA U SRBIJI

Izveštaj Stejt departmenta o trgovini ljudima ⁶⁰

U izveštaju se konstatuje da Vlada Republike Srbije ne ispunjava u potpunosti minimum standarda za suzbijanje trgovine ljudima, ali čini značajne napore u tom pravcu. Rečeno je da je ostvaren značajan napredak u aktivnostima na suzbijanju trgovine ljudima tokom 2009. godine. Misli se na aktivnosti koje obuhvataju razvijanje i sprovođenje formalnih procedura za proaktivnu identifikaciju žrtava, izdvajanje hitnih sredstava za podršku radu dva NVO skloništa, uvođenje strožih kazni za trgovce i pojačavanje napora u pravcu prevencije trgovine ljudima. Ocenjeno je kao neadekvatno finansiranje rada nevladinih organizacija, pa i same (državne) Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, te se konstatuje da država i dalje nije u stanju da žrtvama obezbedi usluge u procesu rehabilitacije i reintegracije.

Srbiji se preporučuje da poveća i obezbedi održivost finansiranja nevladinih organizacija koje pružaju sveobuhvatnu pomoć i rehabilitaciju žrtvama; da obezbedi veći broj zaposlenih i više sredstava za Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima; da obezbedi edukativne programe za socijalne radnike, policiju i ostale koji dolaze u direktan kontakt sa žrtvama trgovine ljudima kako bi se poboljšala njihova identifikacija i upućivanje; da poboljša specijalizovane usluge i skloništa za decu i muškarce — žrtve trgovine ljudima.

Što se tiče napora u oblasti prevencije, konstatovano je da je Vlada Republike Srbije pokazala skroman uspeh u 2009. godini. Ministarstvo unutrašnjih poslova održava antitrafiking veb sajt i stranicu na Facebooku, a štampan je i poster sa brojem MUP-ovog antitrafiking SOS telefona; oktobar je proglašen mesecom borbe protiv trgovine ljudima i tom prilikom je održana izložba dečjih crteža na temu trgovine ljudima, a objavljen je i kalendar sa nekim od radova.

Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije za 2010. godinu ⁶¹

Evropska komisija takođe utvrđuje “izvestan napredak” u borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji, naročito po pitanju usvajanja procedura za identifikaciju žrtava. Ipak, konstatuje se i da ratifikacija Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima nije praćena adekvatnim merama koje bi garantovale uspešnu implementaciju. Smatra se da nije dovoljno urađeno na polju reintegracije žrtava, kao i da je finansijska podrška države nevladinim organizacijama koje su aktivne na polju prevencije i podrške žrtvama nezadovoljavajuća.

Zaključuje se da je Srbija ostvarila skroman napredak u borbi protiv trgovine ljudima.

⁶⁰ US Department of State, Trafficking in Persons Report, 2010, p. 289.

⁶¹ European Commission, Serbia 2010 Progress Report, Brussels, 9 November 2010, SEC(2010) 1330, p. 54.

ISTRAŽIVANJE: TRENDOWI, PREVENCIJA I POSTOJEĆI SERVISI ZA ZAŠTITU ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

METODOLOGIJA

Struktura i predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja su politike i prakse postupanja u oblastima prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji u periodu od 2005. do 2010. godine. S obzirom na postojanje zakonodavnog i institucionalnog okvira koji omeđavaju oblast suzbijanja trgovine ljudima (Savet za borbu protiv trgovine ljudima, nacionalni koordinator, Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, Strategija za borbu protiv trgovine ljudima i odnosni Akcioni plan), samo istraživanje je, kao i čitava studija, koncipirano tako da strukturom i pojedinačnim zadacima prati dva ključna dokumenta: Nacionalnu strategiju i odnosni Akcioni plan, kojima se reguliše čitava ova oblast u Republici Srbiji i definišu okviri Nacionalnog mehanizma upućivanja. U cilju kreiranja prostora za unapređenje postojećeg mehanizma, ovom okviru je pridružen okvir međunarodnih standarda iz sfere suzbijanja trgovine ljudima (od preporučenih mera u oblastima prevencije i direktne asistencije do kreiranja politika socijalne uključenosti i borbe protiv siromaštva kao osnovnih uzroka trgovine ljudima).

Oblast trgovine ljudima se u teorijskom diskursu najčešće razmatra kroz analize dveju politika/oblasti, i to: migracione politike i oblasti ljudskih prava. Ovakav pristup implicira analizu fenomena sa stanovišta njegovih posledica u određenoj društvenoj zajednici — neregularne migracije, povećanje broja krivičnih dela trgovine ljudima ili srodnih dela, flagrantno kršenje ljudskih prava žrtava i tako dalje. Pristup za koji su se opredelile autorke studije vraća se korak unazad — fenomen trgovine ljudima razmatra se sa stanovišta uzroka i na taj način se konstruiše problem politike suzbijanja trgovine ljudima u oblasti socijalnog uključivanja. S tim u vezi je i nastojanje da se istraže kako: a) trenutna situacija u Republici Srbiji, ali i stanje u sferi prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima u poslednjih pet godina, tako i: b) faktori vulnerabilnosti; s namerom formulisanja preciznih preporuka za unapređivanje sistema prevencije i zaštite potencijalnih žrtava u cilju pravovremenog reagovanja i sprečavanja viktimizacije i reviktimizacije s jedne, i pružanja adekvatne podrške u potpunom socijalnom uključivanju žrtava, kroz regulisanu međusektorsku saradnju, s druge strane.

Ova studija se tako bavi i znanjima, saznanjima i procenama profesionalaca u sferi suzbijanja trgovine ljudima, uz (ili nasuprot) procene i stavove samih žrtava i potencijalnih žrtava, a zarad utvrđivanja potrebnih mera i akcija koje bi dovele do kreiranja sistema po meri krajnjih korisnika i korisnica i na taj način društva u celini. Na osnovu toga je moguće identifikovati i faktore koji olakšavaju/ometaju formulisanje i implementaciju adekvatnih politika i programa u oblasti prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima.

S obzirom na specifičnosti fenomena trgovine ljudima, a u cilju rasvetljavanja stanja u oblasti prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima, za istraživanje je korišćeno nekoliko metodoloških okvira.

Fokus-grupni intervjui su izvođeni s profesionalcima aktivnim u sferi suzbijanja trgovine ljudima, kako kroz rad na kreiranju političkog okvira u toj oblasti (ministarstva, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva pri Kabinetu potpredsednika Vlade za evropske integracije) i pružanja pomoći nacionalnim institucijama u tom kreiranju (ambasade, međunarodne organizacije), tako i kroz direktan rad u oblasti prevencije (obrazovne institucije, centri za socijalni rad, organizacije građanskog društva, policija), ali i u oblasti direktne asistencije (organizacije građanskog društva, centri za socijalni rad, Nacionalna služba za zapošljavanje). U fokus-grupnim intervjuima su, osim pomenutih aktera iz oblasti suzbijanja trgovine ljudima, učestvovali i profesionalci angažovani u kreiranju politika ili direktnom radu sa grupama koje su mapirane kao najviše izložene riziku od trgovine ljudima.

Osim fokus-grupnih intervjua, za potrebe istraživanja su izvođeni i dubinski intervjui sa žrtvama trgovine ljudima i potencijalnim žrtvama, ali su distribuirani i upitnici za profesionalce iz oblasti socijalne zaštite sa cele teritorije Republike Srbije i sudije za prekršaje iz sudova sa područja odakle je, prema nalazima istraživanja, regrutovano najviše žrtava. U sklopu specifičnog cilja vezanog za rasvetljavanje oblasti direktne asistencije i dostupnih servisa za pomoć i zaštitu žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji, formulisane su i studije slučajeva.

Uz intervjue i upitnike, kao izvori podataka su korišćeni podaci i izveštaji prikupljeni od nadležnih institucija i organizacija građanskog društva aktivnih u prikupljanju informacija, prevenciji i direktnom radu sa žrtvama i potencijalnim žrtvama trgovine ljudima. Na izbor ove metode kvalitativne analize podataka uticala je potreba da se procene trendovi u poslednjih pet godina, ali i da se izbegne dodatna viktimizacija i poštuju najbolji interesi pre svega maloletnih osoba (deca koja žive i rade na ulici i deca bez roditeljskog staranja), ali i da se dobiju što adekvatniji i precizniji podaci o dinamici i obimu problema (tražioci azila).

I na kraju, analiza statističkih podataka je poslužila za dobijanje preciznije slike o obimu problema trgovine ljudima u Republici Srbiji u proteklih pet godina.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Opšte ciljeve istraživanja (kroz sve metodološke jedinice) moguće je formulisati u trija oblastima: 1. Utvrđivanje trendova u oblasti trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina, od 2005. do 2010. godine; 2. Utvrđivanje stanja u oblasti prevencije trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina i formulisane preporuka za unapređenje sistema prevencije; 3. Utvrđivanje stanja u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina i formulisane preporuka za unapređenje sistema direktne asistencije.

Opšti cilj 1: Utvrđivanje trendova u oblasti trgovine ljudima u Republici Srbiji u periodu od 2005. do 2010. godine

Prvi specifičan cilj istraživanja u sklopu prvog opšteg cilja je razumevanje načina na koji ispitanici (u ovom slučaju — profesionalci i profesionalke iz oblasti suzbijanja trgovine ljudima i profesionalci angažovani u radu sa potencijalnim žrtvama⁶²) vide trenutnu situaciju u ovoj oblasti, ključne društvene pojave i procese koji na fenomen trgovine ljudima utiču bilo u smeru smanjivanja obima problema, bilo na njegovo povećavanje. Utvrđivanje razlika u obimu i manifestaciji fenomena trgovine ljudima tokom protoka vremena (od 2005. do 2010. godine) smatra se analizom trendova u ovoj oblasti i predstavlja **drugi specifičan cilj** ovog dela istraživanja.

Dolazak do ova dva cilja strukturisan je odgovorima na grupu pitanja koja se tiču:

- broja žrtava trgovine ljudima u periodu 2005—2010.
- profila žrtava
- specifičnih grupa: dece bez roditeljskog staranja, dece koja žive i rade na ulici, osoba sa invaliditetom, mentalno nedovoljno razvijenih osoba, izbeglih i raseljenih lica koja žive u kolektivnim centrima, osoba koje žive u naseljima velike/male koncentracije, osoba zavisnih od psihoaktivnih supstanci, osoba koje su trpele ili trpe nasilje, osoba sa teškim akutnim ili hroničnim zdravstvenim problemima, osobe koje žive ispod granice siromaštva
- metoda regrutacije
- tipova eksploatacije

Istovremeno, proveravano je i do kakvih je promena dolazilo s protokom vremena u vezi sa svim prethodno formulisanim pitanjima.

Konačno, **treći cilj** u ovom segmentu istraživanja je razumevanje načina na koji ispitanici shvataju stvarnu izloženost riziku od trgovine ljudima i grupe koje su tom riziku najviše izložene.

Opšti cilj 2: Utvrđivanje stanja u oblasti prevencije trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina i formulisane preporuka za unapređenje sistema prevencije

⁶² Potencijalnim žrtvama se smatraju osobe koje pripadaju grupama mapiranim kao najizloženije opasnosti od trgovine ljudima.

Prvi specifičan cilj u okviru drugog opšteg cilja je razumevanje načina na koji se shvata oblast prevencije, zajedno sa neophodnim merama i rezultatima programa, što je ključni uslov za kasniju izradu preporuka za unapređenje sistema prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji. U ovom kontekstu su posebno istraženi stavovi profesionalaca u odnosu na stavove i saznanja žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima, o čemu će biti više reči kasnije. U rasvetljavanju ovog problema pomogla su pitanja koja su se ticala:

- mera u oblasti prevencije
- ciljeva programa
- rezultata programa
- ciljnih grupa
- saradničkih organizacija/institucija
- uticaja specifičnih mera na žrtve i potencijalne žrtve

Drugi cilj je utvrđivanje trenutnog stanja u oblasti prevencije trgovine ljudima kroz analizu postojećih programa i problema koji se u izvođenju tih programa ili u obraćanju željenim ciljnim grupama manifestuju, kao i formulisanje preporuka za unapređenje sistema prevencije trgovine ljudima. Za potrebe utvrđivanja stanja u oblasti prevencije ispitanici su pitani o:

- programima prevencije koji su izvođeni u periodu 2005–2010.
- programima prevencije u kojima su ispitanici učestvovali kao ciljne grupe
- saradničkim organizacijama/institucijama
- problemima/nedostacima postojećih programa prevencije
- metodama za unapređenje sistema prevencije

Opšti cilj 3: Utvrđivanje stanja u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina i formulisanje preporuka za unapređenje sistema direktne asistencije

U okviru ovog opšteg cilja, **prvi specifičan cilj** istraživanja je razumevanje načina na koji se shvata oblast direktne asistencije, a posebno u kontekstu potreba žrtava trgovine ljudima, ali i viđenja mera iz oblasti direktne asistencije, o čemu su pitani i profesionalci i same žrtve.

Drugi cilj je utvrđivanje trenutnog stanja u oblasti direktne asistencije, kao i pregled stanja u poslednjih pet godina. U ovom okviru su analizirani postojeći programi i problemi koji se u izvođenju programa javljaju, kao i preporuke za unapređenje sistema direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima. Za potrebe utvrđivanja stanja u oblasti direktne asistencije ispitanici su pitani o:

- programima i aktivnostima u oblasti direktne asistencije u periodu 2005–2010.
- programima/aktivnostima koji odgovaraju na specifične zahteve rada sa maloletnicima, maloletnicima bez roditeljskog staranja, decom koja žive i rade na ulici, osobama sa invaliditetom, mentalno nedovoljno razvijenim

osobama, izbeglim i raseljenim licima koja žive u kolektivnim centrima, osobama koje žive u naseljima velike/male koncentracije, osobama zavisnim od psihoaktivnih supstanci, osobama koje su trpele ili trpe nasilje, osobama sa teškim akutnim ili hroničnim oboljenjima

- potrebama žrtava
- saradničkim organizacijama/institucijama
- problemima u oblasti zaštite žrtava
- metodama za unapređenje sistema direktne asistencije

U analizi ovog segmenta istraživanja je posebno značajno poređenje viđenja stanja u oblasti asistencije profesionalaca i samih žrtava.

Treći cilj je specifično formulisan kao procena načina razumevanja indikatora za detekciju/identifikaciju žrtava svih aktera u suzbijanju trgovine ljudima. Do njega se došlo odgovorima na pitanja koja se tiču dolaska do saznanja da se radi o žrtvama trgovine ljudima (na ovom mestu su posebno bili razmatrani odgovori iz centara za socijalni rad kao referentnih institucija za čitav spektar angažmana u oblasti prevencije i zaštite žrtava).

Utvrdjivanje stepena poznavanja Nacionalnog mehanizma upućivanja i nadležnosti svih aktera u oblasti suzbijanja trgovine ljudima je četvrti specifičan cilj unutar ovog opšteg cilja. Stepenn poznavanja Mehanizma je procenjivan analizom odgovora na pitanja o poznavanju nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, policije, centara za socijalni rad.

Pitanja:

- da li je neki od ispitanika profesionalaca radio sa korisnicima za koje je postojala sumnja da su žrtve trgovine ljudima, a da to nije potvrdila nijedna druga služba, i:
- šta je konkretno preduzeto u situaciji kada je postojala sumnja da se radi o mogućoj žrtvi trgovine ljudima,

služila su za proveru kapaciteta organizacije/institucije za saradnju, ali i istinsko poznavanje nadležnosti drugih službi/organizacija. I konačno, ispitanicima su postavljena sledeća pitanja:

- da li im je poznato da postoji neka vrsta protokola za postupanje u slučajevima trgovine ljudima, ali i:
- da li im je poznato da postoje programi za zaštitu žrtava trgovine ljudima na lokalnom i nacionalnom nivou.

UZORAK I METOD

Fokus-grupni intervju

Uzorak je činilo ukupno 38 ispitanika profesionalaca iz sfere suzbijanja trgovine ljudima angažovanih na: kreiranju političkog okvira (nacionalne i međunarodne organizacije), pružanju pomoći nacionalnim institucijama u tom kreiranju, direktnom radu u oblasti prevencije direktne asistencije, kreiranju politika i direktan rad sa grupama koje su mapirane kao najviše izložene riziku od trgovine ljudima. U uzorku je bilo 30 žena i 8 muškaraca sa teritorije cele Srbije. Na kreiranje uzorka je uticalo iskustvo ispitanika u radu na suzbijanju trgovine ljudima, kao i iskustvo u radu s potencijalnim žrtvama (grupa izloženim riziku). U donjim tabelama dat je pregled strukture uzorka u odnosu na organizacije ispitanika, oblast rada i oblast rada u okviru suzbijanja trgovine ljudima.

Tabela 1: Struktura uzorka u odnosu na organizacije/institucije

ORGANIZACIJA	UČESTALOST
Državna institucija	11
Lokalna institucija	12
Međunarodna organizacija	2
Ambasada	1
Organizacija građanskog društva	12
UKUPNO	38

Tabela 2: Struktura uzorka u odnosu na oblast rada

ORGANIZACIJA	UČESTALOST
Policija, tužilaštva i sudovi	5
Socijalna zaštita	17
Obrazovanje	5
Rad i zapošljavanje	5
Zaštita zdravlja	2
Humanitarni rad	4
UKUPNO	38

Tabela 3: Struktura uzorka u odnosu na oblast rada (suzbijanje trgovine ljudima)

OBLAST RADA	UČESTALOST
Kreiranje politika	4
Podrška kreiranju politika	3
Suzbijanje kriminaliteta	2
Rad na prevenciji	3
Rad sa žrtvama	12
Rad sa potencijalnim žrtvama	14
UKUPNO	38

DUBINSKI INTERVJU

Uzorak je činilo ukupno 92 ispitanika, i to: 37 identifikovanih žrtava

trgovine ljudima i 55 osoba iz grupa mapiranih kao najizloženije riziku od trgovine. U uzorku je bilo 79 žena/devojaka i 13 muškaraca, pri čemu je udeo muškaraca u uzorku veći nego u populaciji identifikovanih žrtava. Uzorak je kreiran prema tezama prethodno utvrđenim kvantitativnom analizom statističkih podataka, uz konsultacije sa ekspertima iz oblasti suzbijanja trgovine ljudima. Na taj način su u uzorku zastupljene identifikovane žrtve seksualne i radne eksploatacije, žrtve primoravane na prosjačenje i one koje su prisiljene na sklapanje braka. Što se tiče grupa mapiranih kao najizloženije riziku, u uzorku su reprezentovani predstavnici populacije izbeglih i raseljenih lica iz kolektivnih centara, stanovnici romskih naselja i žene/devojke koje su trpele ili trpe nasilje u porodici ili seksualno nasilje. Dubinski intervjui su vođeni sa osobama privremeno ili stalno nastanjenim na teritoriji cele Republike Srbije.

U sledećim tabelama je dat pregled strukture uzorka u odnosu na osetljivu grupu kojoj ispitanici pripadaju:

Tabela 4: Struktura uzorka u odnosu na osetljivu grupu kojoj ispitanici pripadaju

GRUPA	UČESTALOST
Identifikovane žrtve trgovine ljudima	37
Izbegla i raseljena lica iz kolektivnih centara	20
Stanovnici romskih naselja	30
Žene žrtve seksualnog nasilja	5
UKUPNO	92

UPITNICI ZA PROFESIONALCE IZ OBLASTI SOCIJALNE ZAŠTITE I SUDIJE ZA PREKRŠAJE

Upitnici su distribuirani svim centrima za socijalni rad na teritoriji Republike Srbije (ukupno 139). Od 139 centara, od njih 33 su dobijeni odgovori na pitanja iz istraživanja. Upitnici za sudije za prekršaje su upućeni u šest sudova u Republici Srbiji, a kriterijum je bio veličina teritorije koju pokrivaju, kao i to da je u tim područjima identifikovan najveći broj žrtava. Upitnici su popunjavani na nivou suda, odnosno predsednik suda je prosleđivao upitnike sudijama koje imaju najviše iskustva u oblasti prekršaja protiv javnog reda i mira, s obzirom na to da se u ovoj sferi najčešće mogu prepoznati žrtve trgovine ljudima (u svojstvu okrivljenog, oštećenog ili pak svedoka). Najveći broj upitnika je popunjen u Prekršajnom sudu u Kragujevcu (14), dok je iz Novog Pazara stigao samo dopis u kome stoji da se u sudu niko nije susretao sa ovom pojavom niti na istu posumnjao.

ANALIZA PODATAKA DOBIJENIH OD ORGANIZACIJA/INSTITUCIJA ANGAŽOVANIH U RADU S POTENCIJALNIM ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

Za potrebe analize od organizacija su zatraženi podaci o 10 tražilaca azila i 20 dece koja žive i rade na ulici i dece bez roditeljskog staranja. Ovaj uzorak je utvrđen u konsultacijama sa organizacijama kako bi bile zastupljene sve podgrupe unutar kategorija korisnika. U uzorku azilanata su zastupljene žene, porodice sa decom i državljani poreklom iz svih zemalja koji su trenutno smešteni u Centru za azil u Banji Koviljači. U uzorku dece koja žive i rade na ulici, kao i dece

bez roditeljskog staranja zastupljeni su i dečaci i devojčice od 5 do 18 godina, sa i bez rešenog građanskopravnog statusa, koji trenutno borave na teritoriji grada Beograda.

ANALIZA STATISTIČKIH PODATAKA I IZVEŠTAJA

U fazi istraživanja su analizirani i statistički podaci dobijeni od Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije za period od 2005. do 2009. godine, statistika Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima za period od 2005. godine do 31. avgusta 2010. godine (period na koji su podaci traženi), kao i statistika i izveštaji Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu od 2007. godine, godine osnivanja samog Zavoda.

SEKUNDARNO ISTRAŽIVANJE

Sekundarno istraživanje, odnosno analiza postojećih dostupnih podataka, rađeno je u situacijama kada je postojala potreba za dopunama podataka dobijenih drugim metodama i u slučajevima kada podaci o programima prevencije i direktne asistencije nisu bili dostupni na druge načine (kada se organizacije nisu odazvale za učešće u intervjuima ili nisu popunile upitnik).

STUDIJE SLUČAJA

Urađeno je i pet studija slučajeva klijentkinja NVO ATINA, reprezentativnih za populaciju klijentkinja ove organizacije od 2004. do 2010. godine. Na uzorak su u ovom slučaju uticali: pretpostavljeni uzroci za ulazak u situaciju trgovine ljudima, godište klijentkinja, zemlje i gradovi porekla, metodi regrutacije, kao i aktivnosti sprovedene tokom faze socijalnog uključivanja.

POSTUPAK

Istraživanje je, u zavisnosti od metoda, trajalo od 15. avgusta do 31. oktobra 2010. godine i, kao što je već pomenuto, rađeno je kroz fokus-grupne intervjue sa grupom profesionalaca iz sfere suzbijanja trgovine ljudima, dubinske intervjue sa žrtvama trgovine ljudima i predstavnicima grupa koje su najizloženije riziku, upitnike za profesionalce iz oblasti socijalne zaštite i sudije za prekršaje, kvalitativnu i kvantitativnu analizu statistike i izveštaja relevantnih organizacija/institucija i sekundarno istraživanje i studije slučaja.

Ukupno je održano: šest fokus grupa koje su brojale od pet do osam učesnika, devedeset dva dubinska intervjua u mestima prebivališta ispitanika ili u prostorijama NVO Atina (u zavisnosti od izražene želje ispitanika); i distribuirano je 139 upitnika centrima za socijalni rad sa teritorije Republike Srbije.

S obzirom na ciljeve ovog istraživanja, bilo je važno da u fokus grupama učestvuju oni ispitanici koji su profesionalno zainteresovani za temu, ali uz to i za uspostavljanje što svrsishodnije saradnje sa svim ostalim akterima na polju suzbijanja trgovine ljudima. Zbog toga je važno naglasiti da se za učešće u fokus grupama nisu odazvale sve pozvane organizacije/institucije, te da su podaci o njihovim aktivnostima navođeni kroz analizu dostupnih podataka sa sajtova i iz drugih pisanih izvora. U svakom slučaju, ključni akteri u ovoj oblasti

su dali značajan doprinos izvođenju istraživanja, ali i formulisanju preporuka za unapređenje sistema prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji. Fokus-grupni intervjui su trajali od 110 do 160 minuta.

Kada je reč o dubinskim intervjuima, kao i analizi podataka organizacija/institucija angažovanih u ovoj i srodnim oblastima, principi anonimnosti i dobrovoljnosti su dosledno poštovani. S tim u vezi, saradnja s organizacijama aktivnim u radu sa svakom specifičnom ciljnom grupom je bila od neprocenjivog značaja. Intervjui su unapred najavljivani i zainteresovani ispitanici su pozivani da u razgovorima učestvuju u zakazano vreme. Sam uzorak je tako formiran u saradnji sa organizacijama i pojedincima koji imaju jasnu sliku o situaciji u određenoj populaciji. Na taj način je dogovoreno da u uzorku budu zastupljeni muškarci/dečaci (sa oko 10%), predstavnici grupa različitog obrazovnog statusa (od nepismenih do visokoobrazovanih — tamo gde je to bilo moguće), ekonomskog položaja i građanskopravnog statusa (uključujući osobe bez rešenog statusa i bez dokumenata, povratnike po ugovorima o readmisiji, deportovane osobe i slično), kao i predstavnici višestruko marginalizovanih grupa (žene iz romskih naselja raseljene sa Kosova i slično). Dubinski intervjui su trajali do 65 minuta.

Kada su u pitanju podaci/izveštaji institucija/organizacija angažovanih u radu sa grupama mapiranim kao najizloženije riziku od trgovine, sa organizacijama/institucijama je unapred dogovoren okvir za formulisanje odgovora, kao i pitanja koja je bilo potrebno dodatno postaviti korisnicima. Ovaj metod je izabran kako bi se izbegla dodatna viktimizacija pre svega maloletnih osoba i kako bi se obezbedilo poštovanje standarda u radu s maloletnim osobama — saradnja s organom starateljstva, umesto neposrednog kontakta.

INSTRUMENTI

S obzirom na ciljeve istraživanja — utvrđivanje trendova u oblasti trgovine ljudima i stanja u oblastima prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji u poslednjih pet godina, procena kapaciteta organizacija/institucija za pružanje adekvatnog odgovora u suzbijanju trgovine ljudima i formulisanje preporuka za unapređenje čitavog sistema — bilo je važno da se ispita iskustvo profesionalaca u saradnji sa ključnim akterima Nacionalnog mehanizma upućivanja, kao i shvatanje relacija između aktera, ali i iskustvo u prepoznavanju faktora vulnerabilnosti i samim tim ključnih ciljnih grupa adekvatnih programa prevencije, kao i barijera ka punoj socijalnoj inkluziji identifikovanih žrtava trgovine ljudima.

U tu svrhu korišćeni su eksplorativni fokus-grupni intervjui s otvorenim pitanjima i dodatna pitanja u cilju operacionalizacije određenih pojmova ili pretpostavki, ali i u cilju moguće dekonstrukcije tradicionalnog shvatanja podojenosti državnih institucija i civilnog društva. Teme fokus-grupnog intervjua bile su:

- trendovi u oblasti trgovine ljudima u periodu od 2005. do 2010. godine u Republici Srbiji
- profili identifikovanih žrtava trgovine ljudima (faktori vulnerabilnosti)
- programi prevencije i direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima u

periodu od 2005. do 2010. godine

- uspostavljena formalna i neformalna saradnja u izvođenju tih programa
- problemi i preporuke za prevazilaženje problema u oblastima prevencije i direktne asistencije

Posebna pažnja je tokom fokus-grupnih intervjuja povećana maloletnim žrtvama trgovine ljudima i specifičnostima u izvođenju programa. Zbog toga zasebno su, u okviru svakog pitanja, zasebno analizirane ove specifičnosti.

Ključne oblasti diskusije u svih šest grupa bile su:

- razlike u metodama regrutacije i tipovima eksploatacije s protokom vremena, kao i razlike u odnosu na svaku specifičnu grupu: maloletnici, maloletnici bez roditeljskog staranja, deca koja žive i rade na ulici, osobe sa invaliditetom, mentalno nedovoljno razvijene osobe, izbegla i raseljena lica koja žive u kolektivnim centrima, osobe koje žive u naseljima velike/male koncentracije stanovništva, osobe zavisne od psihoaktivnih supstanci, osobe koje su trpele ili trpe nasilje, osobe sa teškim akutnim ili hroničnim oboljenjima, osobe koje žive ispod granice siromaštva
- okolnosti koje su prethodile situaciji trgovine (prethodno nasilje, ekonomska situacija, obrazovni status, pripadnost marginalizovanoj grupi i prethodna diskriminacija, “nevidljivost” u sistemu i slično)
- dosadašnji učinci programa prevencije i direktne asistencije i njihova održivost
- procena potreba žrtava u odnosu na raspoložive resurse, kao i specifičnosti prevencije i asistencije u odnosu na specifičnosti ciljne grupe

Dodatna pitanja koja su imala za cilj operacionalizaciju nekih pojmova i razjašnjenja zarad formulisanja jasnih preporuka institucijama/organizacijama aktivnim u oblasti prevencije i direktne asistencije su najčešće postavljana u situacijama kada je postojala tendencija da se jednim (kako statistika pokazuje) netipičnim primerom ilustruje čitav fenomen (na primer: “Postoji jedna devojka koja je završila fakultet i živela udobno sa dobro situiranom porodicom i desilo joj se da je dečko primorava na seks sa svojim prijateljima”). Osim ovakvih slučajeva, potreba za pojašnjavanjem se najčešće javljala kada su se programi asistencije opisivali tradicionalnim kategorijama koje, bez prethodne standardizacije usluga, ne mogu imati opšteprihvaćeno značenje: psihosocijalna podrška, pravna i psihološka pomoć, pomoć pri zapošljavanju i slično.

U delu istraživanja koje je metodološki izvedeno kroz dubinske intervjue, razgovori su vođeni sa zainteresovanim žrtvama trgovine ljudima i osobama iz grupa koje su prethodno mapirane kao najizloženije riziku. Pitanja za dubinske intervjue su posebno pripremana za svaku specifičnu grupu, u zavisnosti od statusa (žrtve trgovine ljudima) ili faktora vulnerabilnosti (siromaštvo, građanskopravni status, migracije, pretrpljeno nasilje, tradicionalno shvatanje rodni uloga). U osnovi, pitanja su formulisana tako da daju pregled:

- samoprocene faktora koji su doveli ili mogu da dovedu do rizika od trgovine ljudima
- situacije u kojoj se trenutno nalaze potencijalne žrtve ili su se žrtve nalazile pre trgovine — obrazovni, ekonomski, građanskopravni status, zdravstveno

stanje, interesovanja

- osećanja sigurnosti s obzirom na izloženost različitim pretnjama (od fizičkog nasilja, preko diskriminacije do siromaštva i potpune isključenosti)
- ambicija i sagledavanja mogućnosti za izlazak iz situacije rizika
- prethodnih saznanja o fenomenu trgovine ljudima i načinu dolaska do tih saznanja
- saradnje i poverenja u institucije i organizacije građanskog društva
- preporuka za unapređivanje sistema prevencije i zaštite

Uz pomenuto, identifikovane žrtve trgovine ljudima su posebno bile konsultovane o utiscima u vezi s postojećim programima prevencije, očekivanjima koja imaju od programa zaštite i o održivosti dosadašnjih rešenja.

U zavisnosti od pripadanja određenoj grupi, diskusija je najviše bila vođena o:

- samom pojmu trgovine ljudima
- metodama vrbovanja (posebno metodama vrbovanja dece, kada su razgovori bili vođeni s majkama)
- shvatanju pojma nasilja i pojma eksploatacije
- mogućnostima koje pruža sistem i saznanjima o uslugama koje bi trebalo da se pružaju u okvirima različitih sistema (pre svega socijalne i zdravstvene zaštite)
- specifičnim situacijama za koje postoji sumnja da se radilo o vrbovanju i trgovini ljudima ili pokušajima vrbovanja
- migracionim sklonostima žrtava odnosno grupa u riziku
- mogućnostima za izvođenje programa prevencije i najučinkovitijim metodama u odnosu na svaku grupu i stepen deprivacije
- očekivanjima i potrebama za izlazak iz situacije ugroženosti

Upitnici namenjeni profesionalcima iz centara za socijalni rad su bili strukturisani tako da primarno daju pregled dosadašnjih aktivnosti centara za socijalni rad u prevenciji i direktnoj asistenciji žrtvama trgovine ljudima, pored toga što su sadržavali sve teme iz strukture fokus-grupnih intervjua. U formulisanju ove grupe pitanja bilo je izuzetno važno da se rasvetle pitanja:

- indikatora koji se koriste za detektovanje žrtava trgovine ljudima
- poznavanja Nacionalnog mehanizma upućivanja u Republici Srbiji
- poznavanja protokola za postupanje u slučajevima trgovine ljudima
- poznavanja postojećih programa za direktnu asistenciju žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji
- karakteristika žrtava trgovine ljudima s kojima su centri dolazili u kontakt
- institucija i organizacija s kojima je uspostavljena saradnja u procesu zaštite žrtava
- prepreka za uspešnije sprovođenje preventivnih mera i aktivnosti u oblasti zaštite žrtava
- edukacija o suzbijanju trgovine ljudima koje su pohađali
- ciljeva programa edukacije i značaja za njihov profesionalni angažman
- potrebe za dodatnom edukacijom na ovu temu

Osim seta pitanja koja se tiču kapaciteta centara za izvođenje programa

direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima, profesionalci iz centara za socijalni rad su pitani i o aktivnostima iz oblasti prevencije u kojima su u proteklom periodu učestvovali ili koje su organizovali i izvodili. Na ovom mestu je bila korišćena lista mera iz oblasti prevencije formulisana tokom izrade ove studije.

Upitnici za sudije za prekršaje su formulisani na sličan način kao i oni za profesionalce iz centara za socijalni rad, s tim da su određena pitanja prilagođena ispitanicima s obzirom na posao kojim se bave. Najvažnije je bilo utvrditi:

- da li su se sudije za prekršaje u svom radu susretale sa žrtvama trgovine ljudima, odnosno da li su ih prepoznavale
- koji su koraci preduzeti u slučaju sumnje da se radi o žrtvi trgovine ljudima
 - u kom svojstvu su se žrtve pojavljivale u prekršajnom postupku
 - na osnovu čega su sudije zaključivale da se radi o žrtvama (kao i na osnovu kojih indikatora bi to mogli zaključiti)
 - koji je profil žrtava sa kojima su se susretali
 - koje su to kategorije najranjivije i u mogućnosti da postanu žrtve

Set pitanja o poznavanju Nacionalnog mehanizma upućivanja, programa prevencije i direktne asistencije, te učešća sudova, odnosno sudija u njima, kao i pitanja koja se tiču edukovanosti samih sudija o fenomenu trgovine ljudima, a naročito o sistemu zaštite žrtava ocenjeni su ovde kao neophodni kako bi se izveo zaključak o stepenu obaveštenosti i osetljivosti sudija za prekršaje.

Fokus u analizi podataka dobijenih upitnicima od institucija/organizacija angažovanih u radu sa grupama mapiranim kao najizloženije riziku od trgovine bio je upravo na situacijama koje pripadnike ovih grupa i čine izloženim riziku: neregularne migracije organizovane od strane krijumčara, život i rad na ulici i/ili život u institucijama za brigu o deci bez roditeljskog staranja.

Pitanja koja je uz nesebičnu pomoć Centra za zaštitu i pomoć tražiocima azila trebalo rasvetliti su:

- zemlja destinacije, zemlje tranzita i porekla
- situacija u zemlji porekla i motiv za kretanje
- obrazovni i ekonomski status u zemlji porekla
- uslovi puta i organizacija puta
- ukoliko je put organizovan — kako su došli do informacije o organizatoru
- koliko put košta i kako će ga platiti
- da li su uslovi isti za sve koji su krenuli
- u kolikoj su grupi krenuli i koliko je bilo žena u grupi
- da li su u Srbiju stigli baš svi koji su krenuli
- šta znaju o zemlji destinacije i odakle to znaju
- kako tamo planiraju da reše status
- imaju li poznanike/rođake u zemlji destinacije
- imaju li obećan posao i koliku platu očekuju
- da li znaju je li neko imao loših iskustava u zemljama destinacije i/ili tranzita (pretnje, ucene, nasilje...)
- da li su imali loših iskustava tokom puta (s organizatorima, drugim putnicima, policijom...)

Što se tiče dece koja žive i rade na ulici i dece bez roditeljskog staranja, ključne teme su bile:

- sam pojam trgovine ljudima
- samoprocena faktora koji su doveli ili mogu da dovedu do rizika od trgovine ljudima
- situacije u kojoj se trenutno nalaze: obrazovni, ekonomski, građanskopravni status, zdravstveno stanje, interesovanja
- osećanje sigurnosti s obzirom na izloženost različitim pretnjama (od fizičkog nasilja, preko diskriminacije do siromaštva i potpune isključenosti)
- ambicije i sagledavanje mogućnosti za izlazak iz situacije rizika
- prethodna saznanja o fenomenu trgovine ljudima i načini dolaska do tih saznanja
- saradnja i poverenje u institucije i organizacije građanskog društva
- shvatanje pojma nasilja i pojma eksploatacije
- razlozi za ulazak u rizične odnose
- specifične situacije za koje postoji sumnja da se radilo o vrbovanju i trgovini ljudima ili pokušajima za vrbovanje/konkretnu situaciju rizika i/ili eksploatacije
- mogućnosti koje pruža sistem i saznanja o uslugama koje bi trebalo da se pružaju u okvirima različitih sistema (pre svega socijalne i zdravstvene zaštite)
- specifične preporuke za unapređivanje sistema prevencije i zaštite u vezi s ovom ciljnom grupom

Osim pomenutih, analizirani su dostupni podaci Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu i MUP-a RS u cilju rasvetljavanja trendova u ovoj oblasti u Republici Srbiji.

Sekundarnim istraživanjem dobijeni su podaci o postojećim programima direktne asistencije i prevencije kroz različite izveštaje, studije i publikacije organizacija aktivnih u ovoj oblasti, a studija slučaja poslužila je za analizu mogućeg postupanja u procesu zaštite žrtava trgovine ljudima i problema na koje se nailazi u ovom procesu.

TRENDOVI U OBLASTI TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI

S obzirom na to da se efikasnost preduzetih mera direktne asistencije i prevencije trenutno može meriti samo posredno — putem sagledavanja trendova u oblasti trgovine ljudima — to je bilo neophodno i njih istražiti. Svakako, poznavanje trendova jeste nužno i u kreiranju novih ili korekciji i prilagođavanju postojećih programa kako prevencije tako i direktne asistencije. Na ovom mestu biće predstavljeni i analizirani podaci za posmatrani period i to oni koji se tiču kretanja broja žrtava trgovine, njihovog profila (uzrasta, pola, nacionalnosti, obrazovanja, porodičnog, socioekonomskog statusa) i metoda regrutacije i tipa eksploatacije.

Pošto ne postoji jedinstvena, centralizovana baza podataka, bilo je nužno podatke prikupiti iz različitih izvora i iste upoređivati i analizirati. Prema nave-

denim parametrima biće predstavljeni podaci do kojih se došlo kako analizom izveštaja kojima raspolažu relevantni akteri, tako i putem fokus-grupnih intervju a i upitnika koji su popunjavani u centrima za socijalni radi i sudovima za prekršaje.

Neophodno je pomenuti i to da je analiza statističkih podataka MUP-a za period pre 2006. godine otežana, s obzirom na to da je do 1. 1. 2006. (kada je na snagu stupio Krivični zakonik) u okvire trgovine ljudima moglo ući i delo krijumčarenja ljudi. Sa druge strane, jasno je da se analiza vezana za viktimološku dimenziju fenomena ne može dosledno izvesti samo na osnovu podataka koji se odnose na samu inkriminaciju trgovine ljudima, već da fokus mora biti širi zbog toga što još uvek postoji mogućnost da delo koje u suštini jeste trgovina ljudima ne bude kvalifikovano kao takvo iz različitih razloga (npr. zbog nedostatka dokaza ili problema sa tumačenjem obeležja dela). Uostalom, u aktuelnom sistemu zaštite žrtava trgovine ljudima ne insistira se na formalnoj identifikaciji koju donosi krivični postupak za delo trgovine ljudima, te žrtva trgovine ne mora biti i oštećena krivičnim delom, već može (i mora) biti tretirana kao žrtva i ako krivični postupak nije vođen ili je obustavljen.

Na samom početku treba istaći da je jedan od velikih problema u unapređenju mehanizama za suprotstavljanje trgovini ljudima i zaštitu žrtava upravo nedostatak jedinstvenog pristupa praćenju i analizi trendova u trgovini ljudima među ključnim akterima. Tako se najčešće citiraju podaci Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i MUP-a, mada i druge organizacije raspolažu svojim evidencijama, odnosno izveštajima sa drugačijim podacima. Sve pomenute statistike se razlikuju na prvom mestu po broju žrtava koji prezentuju, ali i po drugim varijablama, pa je veliki problem izvođenje u potpunosti validnih zaključaka, mada su i oni koji se mogu izvesti dovoljni da posluže kao putokaz za dalje usavršavanje politika zaštite žrtava (i uopšte suprotstavljanja trgovini ljudima). A već sama konstatacija da sistem prikupljanja podataka nije dobar ukazuje na potrebu za rešavanjem jednog važnog problema.

Tako Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima raspolaže podacima o broju žrtava, osnovnim parametrima profila, metodama regrutacije i vrstama eksploatacije, dok MUP vodi evidencije vezane za krivična dela, odnosno krivične prijave i oštećena lica, ali i raspolaže podacima o uzrastu i državljanstvu žrtava i tipu eksploatacije. I nevladine organizacije koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima (ili potencijalnim žrtvama) imaju svoje izveštaje i podatke koje vode u zavisnosti od delatnosti kojima se bave, odnosno usluga koje pružaju, i naravno internih pravila vezanih za prikupljanje i evidentiranje podataka. Tako se podaci različitih aktera značajno razlikuju, pa njihovo upoređivanje i analiziranje otvara mogućnosti različitih interpretacija i zaključivanja. Na primer: "NVO ASTRA je tokom 2008. godine identifikovala 16 žrtava trgovine ljudima, ali je, kako stoji u izveštaju Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, samo jedna žrtva bila upućena na Službu, odnosno, Služba je o njoj obavestena i uključena u koordinaciju aktivnosti pružanja potrebnih oblika pomoći i podrške. To upućuje na zaključak da podaci za preostalih 15 žrtava koje je identifikovala NVO ASTRA postoje u evidenciji ove nevladine organizacije, ali ne i Službe"⁶³, a ovo otvara pitanje i identifikacije i funkcionisanja samog mehanizma upućivanja.

Odnedavno podatke o žrtvama trgovine ljudima prikuplja i Republički zavod za socijalnu zaštitu. Naime, Zavod, u skladu sa svojim programom rada,

⁶³ V. Nikolić-Ristanović, S.Čopić, Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2010, str. 72.

prikuplja podatke o radu centara za socijalni rad (kroz godišnje izveštaje koje centri dostavljaju po postojećem formatu) i sačinjava na godišnjem nivou analizu izveštaja o radu centara za socijalni rad u Srbiji. Pitanje o trgovini ljudima uvedeno je tek 2006. godine, ali se podacima za tu godinu ne raspolaže, dok pre toga centri nisu statistički beležili rad sa ovom grupom korisnika. Dakle, od 2007. godine se realizuje obaveza praćenja broja žrtava trgovine ljudima koje se pojavljuju kao korisnici usluga centra za socijalni rad, i to po starosnim grupama (deca i omladina, odrasla lica, ostarela lica). Ono što u ovim izveštajima nedostaje jeste praćenje aktivnosti, mera i usluga koje su realizovane, primenjene i pružene žrtvama trgovine ljudima, što bi takođe mogao biti jedan od zadataka u narednom periodu.

Ni ovi podaci nisu kompatibilni sa podacima kojima raspolaže Služba, što je još jedan primer neadekvatnosti, odnosno nepostojanja adekvatnog sistema prikupljanja podataka. Naime, aktivnosti vezane za zaštitu žrtava trgovine ljudima imalo je 60 centara⁶⁴, a prema izveštaju Službe podaci potiču sa teritorija za koje je nadležno 59 centara. Takođe, Služba navodi da nisu sve žrtve koristile usluge centara, što znači da se podaci ne podudaraju, a mogući razlog leži i u neadekvatnoj razmeni informacija između centara i Službe.

Pored pomenutih nekompatibilnosti, nijedan od pomenutih sistema sam ne pruža dovoljno sveobuhvatnih informacija o profilu žrtve, načinima regrutacije, eksploatacije, uzrocima vulnerabilnosti, potrebama žrtava, merama direktne asistencije, procesu (re)integracije/socijalnog uključivanja i drugim pokazateljima neophodnim za unapređenje nacionalnog mehanizma upućivanja, kao i generalno borbe protiv trgovine ljudima. Moglo bi se reći da u ovom smislu prednost i dalje imaju podaci Službe, jer ona vodi podatke o životnim pričama svake žrtve sa kojom je bila u kontaktu, ali, kao što smo već rekli, to nisu sve žrtve. Osim toga, institucije nadležne za definisanje javnih politika i donošenje mera u ovoj oblasti raspolažu veoma malim kapacitetima za analizu postojećih podataka i trendova, kao i analizu međunarodnih standarda i dobrih praksi.

Neophodno bi bilo ustanoviti poseban mehanizam za praćenje i procenu trendova u oblasti trgovine ljudima, te za vrednovanje preduzetih mera i redovno izveštavanje relevantnih nacionalnih i međunarodnih subjekata. To bi mogao biti nacionalni izvestilac koga preporučuje Predlog direktive Evropskog parlamenta i Saveta o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštite žrtava, koji se ukida Okvirna odluka 2002/629/JHA.⁶⁵

Broj žrtava

Prema podacima Službe, broj identifikovanih žrtava pokazuje rast za osam, odnosno devet žrtava u prve tri godine posmatranog perioda, da bi 2008. došlo do umanjenja za pet, a onda do naglog skoka 2009. godine kada je broj žrtava više nego udvostručen u odnosu na početak posmatranog perioda (127: 53).

I u 2010. godini identifikovan je značajan broj žrtava kada se ima u vidu da se radi o podacima za nepunu godinu, tačnije za prvih osam meseci 2010. godine (48).

⁶⁴ Iako u Srbiji funkcioniše 139 centara za socijalni rad, prema izveštajima o radu koje analizira Republički zavod za socijalnu zaštitu, sa žrtvama trgovine se sretalo manje od polovine njih.

⁶⁵ Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings, and Protecting Victims, repealing Framework Decision 2002/629/JHA, Brussels, 29. 3. 2010. COM(2010)95 final.

Grafikon 1: Broj identifikovanih žrtava trgovine ljudima u periodu od 2005. do (31. avgusta) 2010. godine

Policijska statistika (grafikon 2) takođe beleži porast broja žrtava u posmatranom periodu, s tim da je najveći broj žrtava zabeležen 2007. godine, što je jedini slučaj u kome policijski podaci predstavljaju veći broj žrtava nego podaci Službe. Ovo bi značilo da 36 žrtava nije upućeno na Službu, koja je jedina ovlašćena da vrši identifikaciju, odnosno da ova lica nisu uključena u aktuelni sistem pomoći i zaštite preko Službe.

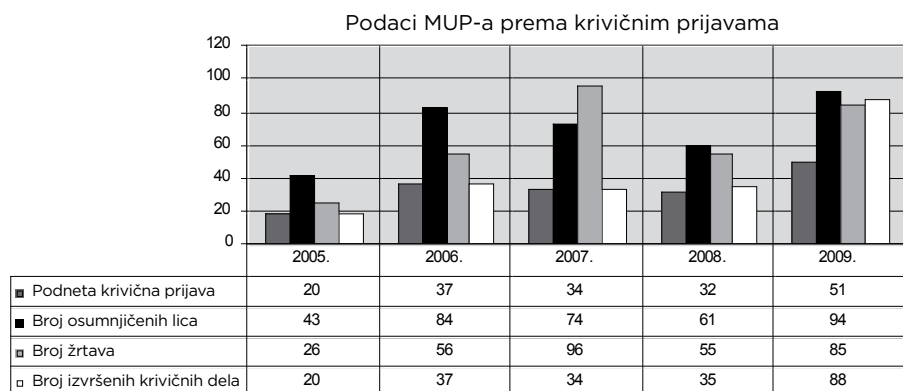
U ostalim slučajevima policijska statistika beleži manji broj žrtava nego statistika Službe, što je logičnije, a može se objasniti time što se status žrtve ne vezuje za podnošenje krivične prijave protiv osumnjičenog u datom slučaju i označavanje žrtve kao oštećenog lica. Samo u 2008. godini postoji poklapanje po pitanju ukupnog broja žrtava utvrđenog od strane Službe i broja žrtava koji je zabeležila policija. Ili se radi o u potpunosti usklađenom radu ovih službi, ili ponovo nisu sve žrtve identifikovane kao takve, jer je, kao što je rečeno, realnije očekivati manji broj žrtava koji figuriše u policijskoj statistici.

Na ovom mestu treba pomenuti i upadljiv nedostatak podataka o krivičnim postupcima koji se vode za krivično delo trgovine ljudima (ili srodno delo) a oštećeno lice je identifikovano kao žrtva trgovine ljudima. I po ovom pitanju se razlikuju evidencije pojedinih aktera, ali niko nema potpune podatke. Služba, koja bi trebalo da ima neku vrstu centralne baze podataka o žrtvama trgovine ljudima, pa tako i o njihovom učešću u postupcima, podatke ovakve vrste ne poseduje. Zapravo, ne poseduje potpune podatke. Kako je njena predstavnica istakla, Služba poseduje podatke o podnetim krivičnim prijavama za one slučajeve za koje dobije obaveštenje od policije, a u vezi su sa žrtvama koje su upućene u neki od programa. Služba poseduje podatke (bar okvirne) o postupcima u kojima učestvuju žrtve koje dobijaju pozive preko Službe. O tome kako postupci teku, u kojoj su fazi, koji se problemi javljaju, koju vrstu asistencije žrtve imaju ili im je potrebna i slično, Služba podatke dobija tek sporadično, najčešće usmeno. Kako ni sama policija nema podataka o razvoju postupka po podnetoj krivičnoj prijavi (osim ako sama ne traži informacije⁶⁶), to ni Služba ne dobija nikakve podatke o onim slučajevima u kojima su žrtve lica koja nisu u nekom od skloništa, odnosno ne učestvuju u

⁶⁶ Predstavnik policije kaže: "Mi uglavnom pratimo šta je bilo sa prijavom kad je velika prijava, kad je veliko delo. Džet-set, na primer". Drugi predstavnik policije je izneo da on traži i prvostepene presude kako bi "korigovali svoj dalji rad". A nekada "žrtva traži da je pratimo na suđenju, da budemo uz nju, pa tako onda i prpratimo slučaj".

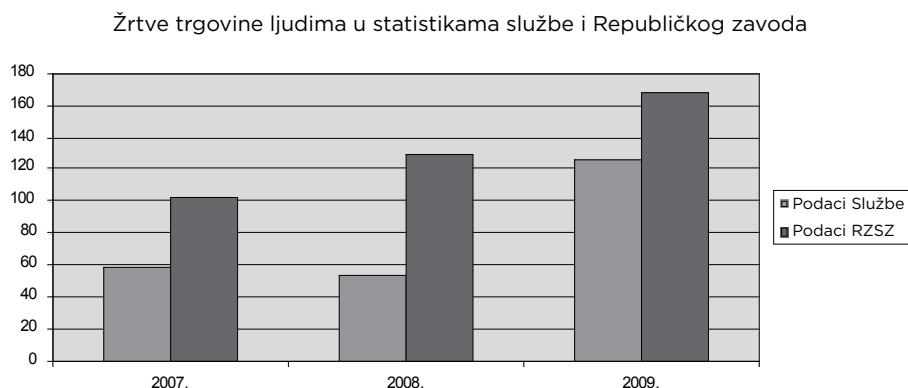
nekom od programa i ne dobijaju pravnu asistenciju u njihovim okvirima.

Nevladine organizacije poseduju podatke o postupcima u kojima učestvuju njihovi korisnici, ali se ovi podaci ne prosleđuju Službi.⁶⁷

Grafikon 2: Broj identifikovanih žrtava trgovine ljudima, podnetih krivičnih prijava, osumnjičenih lica i izvršenih krivičnih dela u periodu od 2005. do 2009. godine

Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu za trogodišnji period ukupno je evidentirana 401 žrtva trgovine ljudima (korisnici usluga centra za socijalni rad), i to: 103 – 2007. godine, 130 – 2008. i 168 – 2009. godine. Za period pre 2007. godine nema podataka, jer nije bilo obaveze da se oni prikupljaju, a za 2010. godinu, u vreme istraživanja, podaci nisu prikupljeni, odnosno obrađeni.

Grafikon 3: Uporedni prikaz broja žrtava trgovine ljudima u statistikama Službe i Republičkog zavoda

Kada se uporede brojevi žrtava trgovine ljudima iz grafikona 3 evidentna je razlika. Ova razlika nastaje iz više razloga:

- Žrtve koje prvo identifikuje Služba ne moraju u svakom slučaju biti korisnici usluga centra za socijalni rad. Naime, punoletne žrtve trgovine mogu se

⁶⁷ Ovakva konstatacija je izneta još 2008. godine u: S. Jovanović, M. Savić, op. cit., str. 28.

izjasniti da ne žele ili im nisu potrebne usluge centra za socijalni rad, a uključivanje centra je obavezno u svakom slučaju kada je žrtva maloletna;

- Žrtve koje identifikuje centar za socijalni rad (npr. dete o kojem policija direktno prosleđuje informaciju centru) vrlo često ne dospevaju na evidenciju Službe, jer centar za socijalni rad ne sagledava potrebu da o tome izveštava ovo telo. Naime, centar je primenio mere (npr. starateljstvo) i pružio usluge iz svoje nadležnosti, procenjeno je da ne postoji potreba žrtve za nekim dodatnim vidom podrške (ili je centar ne prepoznaje), a obaveza da izveštava Službu kao centralno telo za zaštitu žrtava trgovine ljudima nije dovoljno apostrofirana, odnosno ne postoji odgovarajući akt koji upućuje centar na ovu obavezu (instrukcija ili uputstvo nadležnog ministarstva);

- Najčešći razlog je neprepoznavanje žrtve kao žrtve trgovine ljudima od strane centra za socijalni rad. Ovo podrazumeva one situacije kada žrtva trgovine koristi neku uslugu centra, ali po nekom drugom osnovu (npr. dete koje je zlostavljano od strane roditelja — postojala je prinuda na prošnju, u pozadini je krivično delo trgovine ljudima, centar upućuje dete na smeštaj i ne evidentira ga kao žrtvu trgovine ljudima, već kao žrtvu zlostavljanja).

Ilustrativan je slučaj Centra za socijalni rad iz Subotice koji je izvestio da je 2008. godine evidentirao neke aktivnosti sa 81 žrtvom trgovine ljudima, a 2009. godine sa 90 žrtava. Pri tom Služba evidentira u 2008. godini 2, a u 2009. godini 8 žrtava za koje je bio nadležan CSR Subotica. Može se zaključiti da ili veliki broj lica nije upućen na Službu, odnosno Služba nije obavešena o njima, ili prepoznavanje nije dobro izvršeno — u datim slučajevima, ili u većini, ne radi se o žrtvama trgovine ljudima. S obzirom na to da se radi o gradu koji se nalazi u osetljivom pograničnom području, osnovana je pretpostavka da je posredi neadekvatno prepoznavanje i da se najverovatnije ovi brojevi odnose na ilegalne migrante.

Jasno je da jedinstvenih pokazatelja o broju žrtava nema, ali bi i dalje (dok se ne reformiše način prikupljanja podataka) trebalo koristiti kao najobuhvatniju i najpouzdaniju statistiku Službe. Isto je i sa podacima koji oslikavaju profil žrtava (i potencijalnih žrtava). Zbog toga se u daljoj analizi polazi od podataka Službe, a isti se dopunjuju podacima prikupljenim tokom fokus-grupnih i dubinskih intervjua i odgovorima do kojih se došlo putem upitnika koji su popunjavani u centrima za socijalni rad i prekršajnim sudovima.

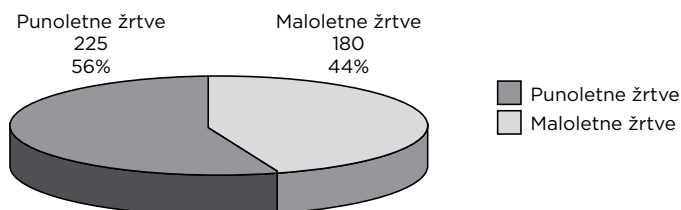
Uzrast

Po pitanju uzrasta žrtava, može se konstatovati porast broja maloletnih žrtava u posmatranom periodu, i to utrostručenog broja u 2006. u odnosu na prethodnu godinu, što se može dovesti u vezu i sa boljim i efikasnijim funkcionisanjem sistema detekcije i identifikacije. 2005. godine je zabeležen i najmanji broj maloletnih žrtava u odnosu na punoletne (11 : 42). Značajan udeo maloletnih žrtava u posmatranom periodu predstavlja nastavak trenda uočenog u 2003. i 2004. godini kada je broj maloletnih žrtava srpskog porekla bio 20%, odnosno 65%⁶⁸.

⁶⁸ R. Surtees, Second Annual Report on Victims of Trafficking in South-Eastern Europe, IOM, 2005, p. 514.

U 2009. godini zabeležen je najveći broj maloletnih žrtava (59), međutim, u odnosu na punoletne žrtve u istoj godini taj broj je ipak nešto manji (59:68). Disbalans u korist maloletnih žrtava, po pitanju broja, postoji u 2006. i 2008. godini, ali se ne može reći da je u pitanju značajnije odstupanje. Tako, kada se uporede podaci o ukupnom broju žrtava i njihovom uzrastu, konstatuje se da je taj odnos približno jednak, s tim da je u krajnjem rezultatu veći udeo punoletnih žrtava za ceo period: 56% punoletnih prema 44% maloletnih (grafikon 4).

Uzrast žrtava trgovine ljudima

Grafikon 4: Odnos ukupnog broja žrtava prema uzrastu žrtava

Ipak, zabrinjavajuća tendencija porasta broja maloletnih žrtava kao i snižavanja starosne granice treba da bude jasan indikator za nužne korekcije u domenu mera prevencije.

Odgovori ispitanika iz centara za socijalni rad oslikavaju drugačiju uzrasnu strukturu ukupnog broja žrtava: apsolutna je dominacija maloletnih žrtava i to ženskog pola. U samo četiri slučaja navedene su punoletne žrtve ženskog pola, i u još četiri slučaja maloletne žrtve muškog pola. Dominacija maloletnih lica u izveštajima centara za socijalni rad (i to najčešće uzrasta od 12 do 18 godina) u potpunosti odgovara njihovoj tradicionalnoj ulozi — brizi o deci, ali podaci iz drugih izvora potenciraju i potrebu da se centri više uključe i u direktnu asistenciju žrtvama koje su punoletne, a jesu najčešće u stanju socijalne potrebe (sudeći prema ostalim karakteristikama profila žrtava).

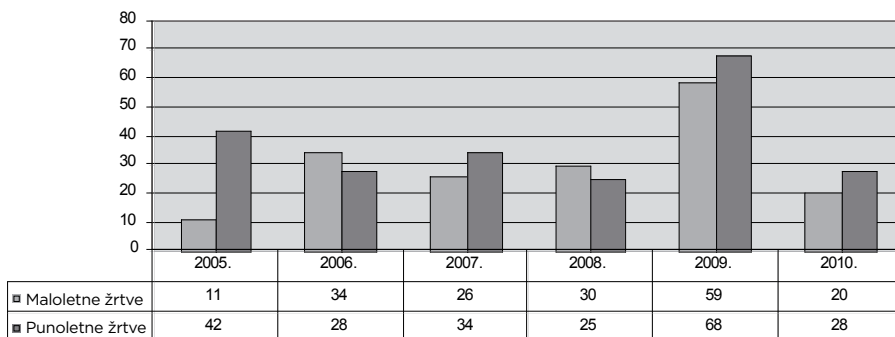
Ispitanici iz sfere socijalne zaštite tumače rezultate istraživanja vezane za starosnu dob u svetlu nadležnosti centara za socijalni rad. Naime, "odgovornost države u zaštiti maloletnih lica koja je prenet na centre prepoznaju svi akteri na polju zaštite žrtava trgovine ljudima, te se iz tog razloga u svaki slučaj trgovine maloletnim licem uključuje nadležni centar, za razliku od slučaja trgovine punoletnim licem, gde je odluka na samoj žrtvi da prihvati podršku ili ne". Ipak, problematično je pitanje odluke punoletne žrtve da "prihvati podršku ili ne". Donošenje "validne" odluke bi podrazumevalo da je podrška ponuđena, ili pak da sama žrtva ima saznanja o tome da ima pravo na pomoć i podršku, a to najčešće nije slučaj. Punoletstvo (žrtve) se (pre)često neosnovano tumači kao dovoljno za kompetentnost u odlučivanju i pribavljanju ili posedovanju informacija konkretno o mogućnostima centra (ili drugih organizacija) da pruži pomoć i podršku. Kada se uzmu u obzir karakteristike profila punoletnih žrtava trgovine ljudima, postaje jasno da o potpuno kompetentnom odlučivanju ne može biti reči.

Kada se dovedu u vezu podaci koje prezentuje Republički zavod za so-

cijalnu zaštitu sa onima kojima raspolaže Služba, kao i objašnjenja za njihovo razlikovanje, dolazi se do zaključka da je broj maloletnih lica žrtava trgovine ljudima najverovatnije i veći. Naime, s obzirom na to da registrovani broj žrtava od strane centara za socijalni rad skoro dvostruko premašuje broj evidentiran od strane Službe (u periodu 2007–2009. za koji se raspolaže podacima), kao i da je među žrtvama korisnicima centara za socijalni rad najviše dece (uz postojanje i mogućnosti da detekcija nije bila adekvatna), ostaje da zaključimo da veliki broj dece nije registrovan od strane Službe, odnosno da je broj maloletnih žrtava mnogo veći. Kada se tome doda konstatacija da centri nisu dovoljno obučeni za detekciju žrtava i da se odnedavno obučavaju da bolje prepoznaju i reaguju na ovaj fenomen, jasno je da je određeni broj žrtava neidentifikovan, te tako i neupućen na neke od vidova pomoći i zaštite.

I na fokus grupama najčešće se govorilo o maloletnim licima i porastu njihovog broja u proteklom periodu, te zabrinutosti u vezi sa takvim trendom. Tako učesnik fokus grupe iz Sremske Mitrovice iznosi podatak da je od 25 žrtava sa kojima je radio samo jedna bila punoletna. U posmatranom periodu žrtve su najčešće bile uzrasta između 12 i 16 godina, navode predstavnici MUP-a, za razliku od perioda pre 2005. kada su dominirale žrtve uzrasta od 20 do 24 godine. Ono što je istaknuto kao posebno zabrinjavajuće jesu slučajevi maloletnica koje su više puta bile žrtve trgovine i nakon što su identifikovane i prošle rehabilitaciju, ali očigledno ne i program socijalnog uključivanja. Uočavaju se i “slučajevi na granici” — maloletna lica koja bi mogla ponovo biti viktimizovana, za razliku od onih za koje je pronađen siguran smeštaj i rešenje materijalnih problema i koji bar privremeno nisu u riziku, odnosno, nisu u riziku sve dok su faktori rizika neutralisani.

Uzrast žrtava trgovine ljudima

Grafikon 5: Uzrast žrtava trgovine ljudima po godinama — podaci Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Pol

Osobe ženskog pola su i dalje u najvećem broju žrtve trgovine ljudima (85%), mada je za razliku od prvih godina funkcionisanja mehanizma upućivanja primetan i porast broja žrtava muškog pola. I ovaj trend bi se mogao objasniti boljim funkcionisanjem samog mehanizma i razbijanjem predrasuda da su žrtve trgovine isključivo ženskog pola.

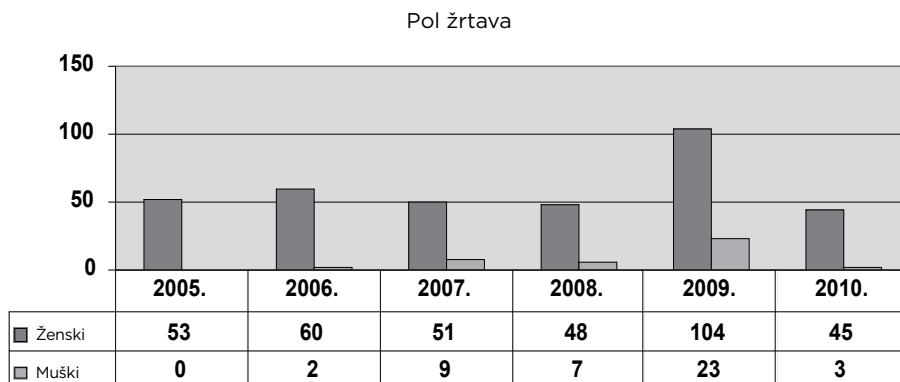
Najveći broj žrtava muškog pola Služba je zabeležila 2009. godine (23),

dok je u ostalim godinama taj broj jednocifren i to najmanji na početku posmatranog perioda (nijedna žrtva u 2005. godini, 2 žrtve u 2006. godini).

Prema izveštaju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, slika je ista: najveći je broj (maloletnih prvenstveno) žrtava ženskog pola. Kao razlog za to se navodi nedovoljna obučenost za prepoznavanje žrtava radne eksploatacije, prinude na prosjačenje ili na vršenje krivičnih dela u kontekstu trgovine ljudima. Naime, ovakve ili slične pojave prepoznaju se kao poremećaj ponašanja (npr. prosjačenje ili vršenje krivičnih dela od strane maloletnih lica) ili zlostavljanje i zanemarivanje deteta.

Podaci policije u vezi sa identifikovanim žrtvama muškog pola do kojih je došlo Viktimološko društvo Srbije pokazuju drugačiju sliku, odnosno porast broja žrtava muškog pola i značajnu razliku u podacima u odnosu na Službu. Naime, policija je identifikovala veći broj lica muškog pola i to: u 2005. godini — 2 žrtve muškog pola (maloletne); 2006. godine — 14 žrtava muškog pola (7 maloletnih i 7 punoletnih), a u 2007. čak 62 žrtve (16 maloletnih i 46 punoletnih)⁶⁹. Čak je u 2007. godini udeo žrtava muškog pola u ukupnom broju žrtava (identifikovanih od strane policije) bio 64,6%⁷⁰.

Neverovatna razlika u podacima dva važna aktera u zaštiti žrtava trgovine ljudima ponovo otvaraju pitanje uzurpiranja ovlašćenja za identifikaciju i predstavljanja podataka pozivanjem na izvršenu identifikaciju, iako je odavno ustanovljeno ko je glavni subjekt u procesu identifikacije. Ako se i maloletne žrtve upućuju direktno na centre za socijalni rad, jer oni i jesu nadležni da im obezbede pomoć i zaštitu, šta se desilo sa 46 (ili bar 37) punoletnih lica u 2007. godini identifikovanih od strane MUP-a, jer Služba ima evidentiranih svega 9 žrtava muškog pola? Policija je ipak, smatra se, dovoljno obučena po pitanju funkcionisanja mehanizma upućivanja, pa nije jasno kako ove žrtve nisu upućene na Službu, niti kako Služba nije učestvovala u identifikaciji ni na koji način.

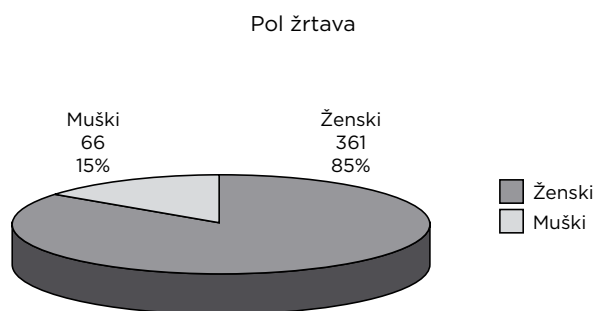
Grafikon 6: Pol žrtava trgovine ljudima po godinama — podaci Službe za koordinaciju
Analiza uzrasta i pola žrtava ukazuje na značajno učešće maloletnih

⁶⁹ V. Nikolić-Ristanović (urednica), Trgovina muškarcima u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2009, str. 62.

⁷⁰ Ibidem, str. 63.

žrtava i pojavu muškaraca (većinom maloletnih) kao žrtava u poslednjih nekoliko godina, iako su i dalje žene najčešće žrtve trgovine ljudima. Ovaj podatak je potvrđen i odgovorima u fokus grupama i dubinskim intervjuima. On bi se mogao dovesti u vezu i sa podatkom da je najveći procenat siromaštva među mladima do 13, a zatim do 18 godina ⁷¹, što ih uz ostale karakteristike čini pogodnim metama trgovaca.

U slučaju mladih žena, većinom se radi o neudatim devojkama/ženama koje su najčešće seksualno eksploatisane ili višestruko eksploatisane (prosjachenje, rad itd). Kada se radi o žrtvama muškog pola, mladići su najčešće primorani na prosjachenje i vršenje krivičnih dela, a punoletni muškarci na fizički rad (2009. godine u Azerbejdžanu).

Grafikon 7: Odnos ukupnog broja žrtava prema polu

Porodični status

Na fokus grupama su često pominjane mlade samohrane majke kao žrtve trgovine ljudima i obavezno — deca iz disfunkcionalnih porodica (često romskih). Disfunkcionalne porodice, a potom nepotpune porodice su navođene najčešće kod opisa profila žrtava sa kojima su radili centri za socijalni rad.

Vrlo često je navođeno i prisustvo nasilja u porodici, zlostavljanje od strane oca, češće fizičko, a potom i seksualno, alkoholizam oca. U slučaju kada se radi o detetu razvedenih roditelja, obično je prisutna nebriga o detetu sa jedne ili obe strane ili nesaradnja roditelja oko vaspitavanja i brige o detetu. Kada je porodica potpuna, onda obično nema adekvatnih roditeljskih kapaciteta i kompetencija. U jednom slučaju roditelji se nisu složili i posvetili maloletnoj devojčici ni nakon što je identifikovana kao žrtva.

Sve porodice (osim u dva slučaja gde se radilo o punoletnim žrtvama trgovine, čak srednjeg obrazovanja, iz potpunih porodica) su niskog socioekonomskog statusa, često korisnici MOP-a ⁷², a roditelji žrtava su i sami bez ili niskog obrazovanja. Životni uslovi porodice su loši; porodice su u nekoliko slučajeva i višečlane; situacija u porodici je dodatno komplikovana bolešću, invalidnošću nekog od članova ili preuranjenom smrću člana porodice.

⁷¹ Vlada RS, Ko su siromašni u Srbiji?, <http://www.prsp.gov.rs/kosu.jsp>.

⁷² MOP — materijalno obezbeđenje porodice ili pojedinca (pravo na materijalno obezbeđenje može ostvariti pojedinac koji živi sam, odnosno porodica koja ostvaruje prihode ispod minimalnog nivoa socijalne sigurnosti utvrđene zakonom, pod određenim uslovima). Reč je o novčanom davanju kao vidu socijalne pomoći.

Socijalni radnici naglašavaju da porodice romske nacionalnosti nisu dovoljno integrisane u društvo, ne poznaju dovoljno zakonske propise i žive u skladu sa svojim običajima i kulturom, odnosno “prodaju žensku decu u skladu sa običajnim pravom”. U vezi sa romskim porodicama navođeni su i sledeći odgovori koji govore o materijalnom statusu porodice — “materijalni status karakterističan za romsku porodicu”, što bi izgleda trebalo tumačiti kao — izuzetno loš. Ovakav opis ukazuje na postojanje predrasuda vezanih za romske porodice, za koje se smatra da su nužno siromašne i disfunkcionalne. Neki osnov za ovakav pretpostavljeni stav može da se pronade i u broju korisnika usluga centara koji su romske populacije, pa i u nalazima samog istraživanja.

Zdravstveno stanje

Na fokus-grupnim intervjuima je konstatovano da oko 30% žrtava ima ozbiljniji zdravstveni problem, da je česta nedovoljna mentalna razvijenost, da ima osoba s invaliditetom i zavisnika od psihoaktivnih supstanci. Svakako su česti i problemi sa reproduktivnim zdravljem, što je posledica seksualne eksploatacije i teških uslova života (obično na ulici). Svi se slažu da u svakom slučaju kod žrtava postoji psihička izmenjenost kao posledica trgovine, nezavisno od drugih zdravstvenih problema (suicidalne ideje i pokušaji, depresija, anksioznost).

Mnoge žrtve su već narušenog zdravstvenog stanja zbog urođenog zdravstvenog problema ili češće zbog loših uslova života, trpljenja nasilja u primarnoj porodici, zbog čega su i ušle u situaciju trgovine, što im je dodatno pogoršalo stanje, ali i usled fizičkog i/ili psihičkog nasilja, života i rada na ulici, uskraćivanja pristupa zdravstvenoj zaštiti, nezaštićenih seksualnih kontakata, korišćenja droge i alkohola.⁷³

I profesionalci iz centara za socijalni rad (odgovarajući na pitanja iz upitnika) ističu slučajeve trgovine osobama sa invaliditetom ili lako mentalno ometenim u razvoju.

Ove osobe su izuzetno izložene riziku zbog neadekvatnog sistema socijalne zaštite i još uvek raširenih predrasuda koje rezultiraju njihovim isključivanjem iz društva. Njih je veoma lako kontrolisati i dovesti ih u stanje potpune zavisnosti od trgovaca.

⁷³ O zdravstvenim rizicima i posledicama po zdravlje žrtava trgovine ljudima, vidi: IOM, UN.GIFT, London School of Hygiene and Tropical Medicine, Caring for Trafficked Persons: Guidance for Health Providers, 2009, p. 17.

Socioekonomski status

Socioekonomski status žrtava bi se mogao opisati kao izuzetno loš, što prema istraživanjima iz ranijeg perioda nije bio slučaj⁷⁴. Većina žrtava je vrlo siromašna, iz siromašnih porodica, bez zaposlenja, a one koje rade — rade povremeno, sezonski, slabo plaćene poslove i to “na crno”. Većina žrtava sa kojima su radili ispitanici iz fokus grupa nemaju ni lična dokumenta, a zbog problema sa prijavom prebivališta ne mogu ni doći do istih. “Pravno nevidljiva” deca, bez matičnog broja, posebno su pogodne mete trgovaca ljudima.

Bilo je žrtava koje su poticale iz porodica izbeglih ili interno raseljenih tokom devedesetih godina prošlog veka, ali se većinom radi o porodicama koje su ostale sa nerešenim statusom u teškim ekonomskim i socijalnim prilikama. Opšte je zapažanje da su najranjivije izbeglice i raseljena lica koji žive u kolektivnim centrima, bez perspektiva za promenu statusa. Među njima je najugroženija populacija mladih, “druga generacija izbeglica”, rođena ili odrasla u kolektivnim centrima ili u naseljima velike/male koncentracije stanovništva.

Porodice žrtava trgovine su često korisnici MOP-a i njihov ekonomski status je ispod ili na donjoj granici zadovoljenja osnovnih egzistencijalnih potreba, ali ima i porodica čiji je socioekonomski status na nivou donjeg proseka ili je porodica procenjena kao srednjeg ekonomskog statusa, ali disfunkcionalna.

Obrazovanje

Ispitanici na fokus grupama ističu da je i obrazovni profil žrtava veoma loš. Ima nepismenih, sa nezavršenom osnovnom školom, a najviši obrazovni domet jeste srednja škola. Interesantno je da među žrtvama stranog državljanstva nema nepismenih i da su one višeg obrazovanja (vrlo često višeg i visokog). Međutim, one su siromašne ili dolaze iz porodica u kojima su trpele nasilje, što potencira vezu između siromaštva i uopšte višestruke marginalizacije i viktimizacije trgovinom ljudima. Interesantno je poređenje sa obrazovnim profilom žrtava u prethodnom periodu (2001—2004). Naime, 2003. godine je bilo 50% žrtava poreklom iz Srbije sa visokim obrazovanjem, a 20% u 2004. godini, dok su žrtve stranog porekla i tada bile boljeg obrazovnog profila.⁷⁵

Centri za socijalni rad daju slične odgovore. Žrtve su najčešće, kako sami navode, “niskog” ili “nižeg” obrazovanja ili su “napustile osnovnu školu”, a u nekoliko slučajeva bilo je reči o nepismenim licima, pri čemu se navodi da su i “vasпитano zapuštene”. Samo u dva slučaja se pominju osobe ženskog pola sa završenom srednjom školom, starosti 17 odnosno 34 godine. Iako su u većini slučajeva centri radili sa maloletnim licima, pa bi se moglo zaključiti da zbog svog uzrasta žrtve nemaju bolje obrazovanje, to nije tačno, jer se najčešće radilo o devojčicama koje

⁷⁴ U periodu od 2001. do 2004. godine ekonomski status identifikovanih (i asistiranih) žrtava trgovine ljudima ocenjen je u značajnom broju slučajeva kao prosečan ili kao loš, te se ukazivalo na to da siromaštvo nije najvažniji push faktor za viktimizaciju. Tako je u 2003. godini 57% žrtava poreklom iz Srbije bilo prosečnog ekonomskog statusa, da bi se tek u 2004. godini pojavila polarizacija po ovom pitanju. Naime, pojavljuje se određeni udeo žrtava (35%) veoma lošeg ekonomskog stanja, dok je 15% njih bilo veoma dobro situirano, R. Surtees, op. cit., p. 520.

⁷⁵ R. Surtees, op. cit., p. 503, p. 518.

su u uzrastu koji podrazumeva završenu osnovnu školu, a pismenost svakako. Naveden je i slučaj učenice osnovne škole sa “slabim postignućima u školovanju”. I same porodice iz kojih potiču žrtve su sa relativno niskim obrazovanjem ili bez ikakvog obrazovanja. Ovo ima višestruke posledice: takve osobe imaju veoma malo informacija na osnovu kojih mogu da ocene rizik kome se izlažu, ne prepoznaju nasilje, ne shvataju da su žrtve, nesigurne su i ne cene sebe, nemaju alternativa ni uslova da obezbede sebi samostalan život i lako u potpunosti gube kontrolu nad svojim životom.

Zemlja porekla

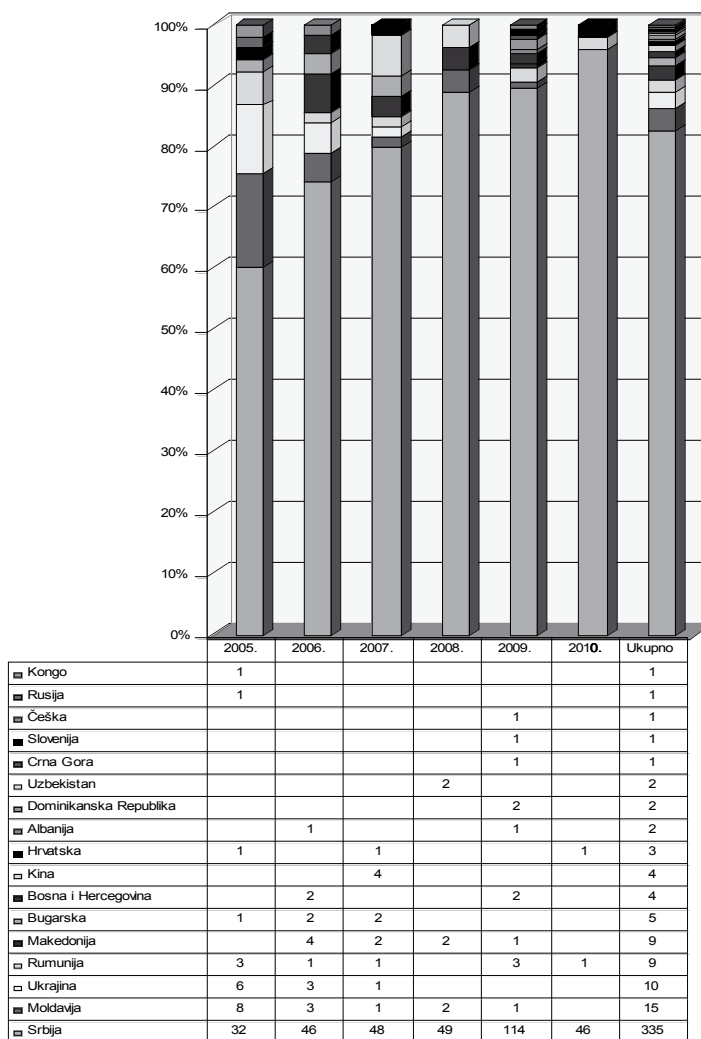
Kada govorimo o nacionalnoj pripadnosti žrtava, na osnovu podataka iz grafikona 8 jasno je da od 2005. godine dominira broj žrtava domaćih državljana, tačnije državljanke (a među njima je veliki broj pripadnica marginalizovanih nacionalnih manjina, poput romske). Deca koja su u ovom periodu identifikovana su takođe u najvećem broju državljanima Srbije. Moglo bi se zaključiti da Srbija postaje zemlja porekla pre svega za trgovinu u najbližem okruženju, dok je uočljiv i porast slučajeva interne trgovine, što nije bio tako jasan slučaj u periodu pre 2005. godine tada su veći udeo u ukupnom broju identifikovanih žrtava činile žrtve stranog porekla, pri čemu je Srbija bila pre svega zemlja tranzita, a potom i zemlja destinacije, dok je aktuelni trend bio tek u začetku⁷⁶. Među žrtvama čije je poreklo izvan Srbije najčešće se radilo o siromašnim ženama iz Moldavije, Ukrajine i zemalja u regionu (Rumunija, Makedonija, Bugarska, Bosna i Hercegovina). I ispitanici na fokus grupama, kao i oni iz centara za socijalni rad, prijavljuju da su u poslednjih nekoliko godina radili prvenstveno sa žrtvama poreklom iz Srbije, kojima je i trgovano unutar Srbije ili (ređe) u regionu.

Tipovi eksploatacije

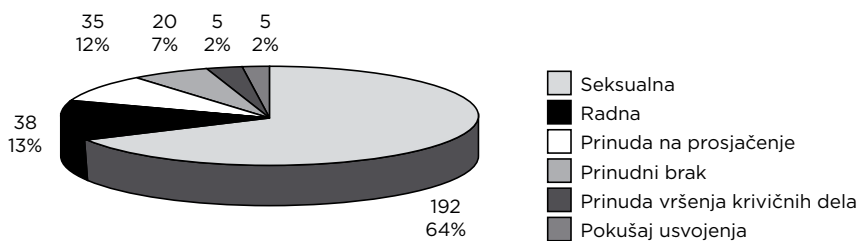
Dominantan tip eksploatacije jeste seksualna eksploatacija (a žrtve su osobe ženskog pola, često maloletne), potom sledi radna i u približno jednakom broju — prinuda na prosjačenje (gde dominiraju žrtve muškog pola, i to punoletni muškarci koji se primoravaju na rad i teške fizičke poslove, dok se maloletni muškarci prisiljavaju na prosjačenje i vršenje krivičnih dela imovinskog karaktera). U jednakom broju su identifikovani slučajevi prinude na vršenje krivičnih dela i trgovine radi usvojenja. Nije zanemarljiv ni broj slučajeva trgovine radi sklapanja braka (on se po učestalosti pojavljuje iza i inače najčešćih tipova eksploatacije: seksualne, radne i prinude na prosjačenje), a najčešće žrtve su maloletne osobe ženskog pola i romske nacionalnosti.

⁷⁶ R. Surtees, op. cit., str. 491.

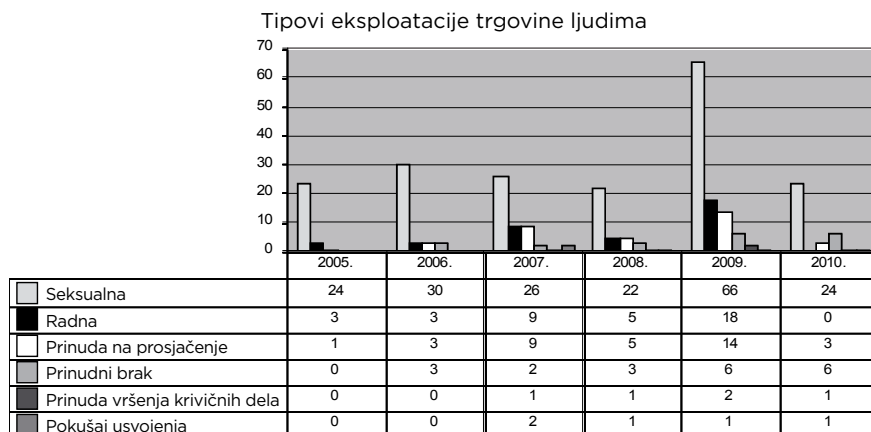
Zemlja porekla žrtava

Grafikon 8: Zemlje porekla žrtava trgovine ljudima — podaci Službe za koordinaciju

Tipovi eksploatacije

Grafikon 9: Odnos tipova eksploatacije

Sve je češća pojava višestruke eksploatacije. To se može tumačiti vrlo teškim uslovima iz kojih potiču žrtve i njihovim sve težim socioekonomskim položajem što ih čini podložnijim višestrukom iskorišćavanju i zloupotrebi.

Grafikon 10: Tipovi eksploatacije žrtava trgovine ljudima po godinama — podaci Službe za koordinaciju

Metodi regrutacije

Tokom fokus-grupnih i dubinskih intervjuva došlo se do saznanja da su načini regrutacije i vrbovanja žrtava sve suptilniji: sve češće se radi o ličnoj regrutaciji (preko poznatih osoba, vrlo često ženskog pola, roditelja ili drugih članova porodice, prijatelja, poznanika, mladića i uopšte osobe od poverenja, pa i pripadnika vršnjačke grupe). Moglo bi se zaključiti da u uslovima siromaštva, krize, nasilja i beznađa nije mnogo potrebno da bi se osoba sa društvene margine našla u poziciji žrtve. Takođe, često iz istih razloga i lica koja su bliska žrtvi stupaju na poziciju trgovca.

Na jednoj fokus grupi dato je vrlo ilustrativno objašnjenje:

Deluje da je pretnja možda jasnija, a namera manje prikrivena, ali da kriza utiče na to da se više i lakše veruje nego ranije. Porodične situacije su lošije i više je osoba ugroženo, pa žrtve pristaju na veći rizik (već ne rade i otac i majka, ranije nisu radile majke), a trgovci “opuštenije” vrbuju.

Smatra se da je manje klasičnih, “neličnih” metoda regrutacije, kao što su oni preko oglasa za zapošljavanje, posebno u inostranstvu, ali je i takav način regrutacije znatno olakšan. Naime, u vezi sa “zapošljavanjem” važno je pomenuti viznu liberalizaciju koja trgovcima ide naruku. Mogućno je da podaci o broju naših državljana — žrtava u inostranstvu nedostaju i zbog toga što je daleko lakše napustiti zemlju, te nema potrebe za falsifikovanjem dokumenata čije bi otkriće osujetilo prelaz državne granice. U svakom slučaju, ostaje da se u narednom periodu o vezi između vizne liberalizacije i viktimizacije trgovinom ljudima saznaje više.

O sve značajnijoj ulozi žena — osoba od poverenja u regrutaciji govori jedna učesnica fokus grupe:

Prvi prsten regrutacije obavljaju žene, delegirane od strane muškaraca. Žene — stanodavke, komšinice, gazdarice... Radiš u nekom kafiću pa ti gazdarica kafića ponudi posao u Italiji.

I dalje su na listi najprimamljivijih poslova u inostranstvu i u Srbiji oni u ugostiteljstvu, modnoj industriji, na estradi... Dakle, poslovi privlačni mladim osobama, pre svega ženskog pola, koje su siromašne, neobrazovane ili žive u nasilju, i koje su spremne da ih prihvate.

Stiče se utisak i da trgovci sve manje prikrivaju stvarne namere, upravo zbog sve težih uslova života zbog kojih su žrtve spremnije na veći rizik. Samim tim je potrebno manje nasilja u početnoj fazi. Kasnije se žrtve drže pod kontrolom najčešće tako što se preti njihovoj bezbednosti i bezbednosti njihovih porodica ili se učine zavisnim od narkotika. Ne smeju se zaboraviti ni one žrtve koje uslove u kojima sada žive ocenjuju kao bolje od onih u kojima su živele, pa svoju poziciju ne percipiraju kao poziciju žrtve.

U kategoriju regrutacije preko poznatih osoba spada i trgovina mladim ženama putem ugovaranja brakova, u kojima žena, često maloletna, bude prodana supruhu i potpuno obespravljena, bez mogućnosti da se obrati porodici ili bilo kome drugome za pomoć. Dešavalo se da u novoj kući devojka bude silovana, zlostavljana, primoravana na težak fizički rad, pa i prostituciju i vršenje krivičnih dela, a potom i prodana.

U slučaju dece bez roditeljskog staranja najčešći način vrbovanja je kroz obećanje zaštite i pružanje utočišta, ili kroz obećanje primamljivih poslova (za starije maloletnike). Trgovci koji kontrolišu veći broj štićenika redovno nastoje da stvore atmosferu nepoverenja među žrtvama kako bi izbegli njihovo udruživanje i otpor, odnosno izmicanje kontroli.

Jedan od ispitanika je naveo da je moguće da regrutaciju vrše i prijatelji sa Facebooka, kao i da je uopšte sklapanje prijateljstava preko interneta veoma rizično i predstavlja moderan stil regrutacije mladih osoba, iako postojeće statistike još uvek ne beleže slučajeve ovakve regrutacije.

Potencijalne žrtve trgovine ljudima i faktori rizika

Na osnovu iznetih podataka o profilu žrtava već bi se mogao naslutiti i profil potencijalnih žrtava trgovine ljudima, odnosno kategorija koje bismo mogli označiti ranjivim ili u riziku od viktimizacije trgovinom ljudima. Na ove kategorije se mora obratiti posebna pažnja prilikom kreiranja preventivnih programa.

Rezultati sa fokus-grupnih intervju pokazuju da su najugroženija deca i to ona koja pripadaju manjinskim grupama, deca iz izbegličkih i porodica raseljenih

lica, deca koja žive i rade na ulici. To su deca koja usled materijalne, socijalne ili kulturološke uskraćenosti nisu u mogućnosti da ostvare prava na obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu i jednake uslove za razvoj. U najosetljiviju dečju populaciju spadaju i deca bez roditeljskog staranja koja žive u ustanovama socijalne zaštite, pa čak i u hraniteljskim porodicama, deca sa smetnjama u razvoju i žrtve zlostavljanja i zanemarivanja. Ova pojava je usko vezana sa neadekvatnim funkcionisanjem institucija obrazovnog i socijalnog sistema, koje ne uspevaju da identifikuju posebno ranjive kategorije dece i ne sprovode adekvatne korektivne mere.

Predstavnica Centra za integraciju mladih navodi podatak da je na njihovoj evidenciji 600 maloletnih korisnika (uzrasta od 4 do nenavršenih 18 godina) i svi se mogu smatrati potencijalnim žrtvama. Na terenskom radu Centar konstatuje daleko veći broj mladih ljudi u riziku (uzrasta od 18 do 26 godina), a za 70% onih koji posećuju Svratište sumnja se da su prinuđeni na prošnjju. Većina korisnika (oko 80%) su deca iz romskih naselja, što govori o izraženoj vulnerabilnosti ove nacionalne manjine, što je potencirano i u rezultatima prethodnih istraživanja⁷⁷.

Devojčice su u većem riziku od trgovine radi seksualne eksploatacije, a dečaci u riziku od prinude na vršenje krivičnih dela i prosjačenje. Deca oba pola, posebno niže starosne dobi, podjednako su izložena riziku od trgovine u cilju usvojenja.

U slučaju sudija za prekršaje, na pitanje "Koje su društvene grupe u najvećem riziku od viktimizacije?", davani su prilično ujednačeni odgovori. Najčešće su navođena deca (jednom i "deca bez adekvatnog roditeljskog staranja" pa i "deca čiji su roditelji narkomani ili alkoholičari"), ređe mlade osobe, npr. "lica mlađa od 21 godinu" ili "osobe mlađe životne dobi koje je lakše obmanuti". Na drugom mestu po brojnosti jeste kategorija "socijalno ugroženih lica", dok su samo u po jednom slučaju navedene i neke druge kategorije. Tako je u jednom upitniku navedeno da su osetljive kategorije i "Romi, izbeglice, skitnice, interno raseljena lica", a u drugom su spomenute i žene. Interesantno je da rodna/polna pripadnost nije figurisala u većem broju odgovora na pomenuto pitanje, iako je opštepoznato da su žene (istina mlađe životne dobi) najčešće žrtve trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije. Ovakvi odgovori bi mogli biti signal za utvrđivanje potrebe za dodatnim edukacijama sudija, s obzirom na to da je veliki problem postojeća dominacija predrasude da punoletne osobe, najčešće žene koje se bave prostitucijom, to rade po sopstvenom izboru, potpuno dobrovoljno, te da ih zbog toga čak treba prekoriti, a ne istraživati pozadinu problema u kojem se može kriti viktimizacija trgovinom ljudima.

Prema nalazima istraživanja, centri za socijalni rad kao posebno rizične grupe ističu (takode) decu i mlade: romske populacije; bez roditeljskog staranja; ometene u mentalnom razvoju; iz disfunkcionalnih porodica opterećenih različitim formama patologije (poremećeni porodični odnosi, odsustvo saradnje roditelja po razvodu braka, prekinut kontakt sa jednim roditeljem...); iz porodica opterećenih teškom materijalnom situacijom; iz porodica raseljenih i izbeglih lica.

⁷⁷ R. Surtees, op. cit., p. 492.

Posebno osetljiva na rizike viktimizacije jesu lica koja žive u kolektivnim centrima. A među njima je najugroženija populacija mladih — “druga generacija izbeglica”, rođena ili odrasla u kolektivnim centrima ili naseljima sa velikom koncentracijom stanovništva ili izuzetno izolovanim naseljima sa previše malom koncentracijom stanovništva, jer se smatra da su ovo sredine pogodne za regrutaciju lica koja su i inače opterećena brojnim problemima, a nema odgovarajuće društvene kohezije koja bi mogla biti brana viktimizaciji (o ovome svedoče i statistike o broju izbeglih i raseljenih lica identifikovanih kao žrtve trgovine ljudima).

Kao osetljiva kategorija su prepoznati i tražioci azila. Predstavnik Centra za zaštitu i pomoć tražiocima azila smatra da su ova lica u 99% slučajeva potencijalne žrtve trgovine ljudima i to novoprepoznatog oblika — trgovine muškarcima. Naime, u ovoj populaciji dominiraju osobe muškog pola, dok žene čine manje od 20% ukupnog broja. Ova kategorija je i dobar primer za utvrđivanje faktora rizika, odnosno pokretača u migratornim kretanjima, koja su tesno povezana sa rizicima viktimizacije.

Među ispitanicima sa kojima je saradnička organizacija vodila intervju bilo je 8 tražilaca azila poreklom iz Avganistana (dve žene u pratnji supruga i jedna žena sa dvoje maloletne dece u pratnji dva muškarca), jedan muškarac iz Palestine i jedan muškarac iz Iraka ⁷⁸.

Svi su kao svoju krajnju destinaciju naveli zemlje Zapadne Evrope, a kao motiv za kretanje na put istakli siromaštvo, lošu ekonomsku situaciju i nezaposlenost, lošu društveno-političku situaciju i opštu nesigurnost u zemlji porekla, dok je na drugom mestu strah za sopstveni život usled progona od strane Talibana. Svi su izuzetno lošeg imovinskog statusa, kao i obrazovanja. Žene su potpuno neobrazovane, dok samo jedan muškarac ima završeno srednje obrazovanje (ostali su nezavršenog osnovnog obrazovanja). O zemljama u koje su se zaputili čuli su od prijatelja i rođaka koji su uspeli do njih da stignu, ali su deportovani u zemlju porekla (mada većina ima neke rođake ili poznanike u zemlji destinacije). Većina njih je, za početak, planirala ilegalan boravak u zemlji destinacije, sa nejasnom predstavom na koji način, ali jasnom željom da boravak jednog dana legalizuje, dok su dva lica imala plan da svoj boravak reše kroz utvrđivanje izbegličkog statusa.

Svi (osim jednog lica) su u Srbiju došli uz pomoć krijumčara, i to njih 6 sakriveno u kamionu (ne znajući rutu kojom su došli u Srbiju) a ostali kombinujući prevoz kamionom do Turske sa prevozom autobusom i taksijem ili pešačenjem (kako se granica najčešće prelazi, uz pomoć lokalnog vodiča). I taksisti su često angažovani u lancu krijumčarenja, ili se angažuju samostalno (kada se lanac prekine). O krijumčarima su informisani u zemlji porekla, preko prijatelja i rođaka, a krijumčari se nalaze u Turskoj ili na tursko-iranskoj granici i njihove usluge koštaju između 2.000 i 10.000 dolara. Osmoro njih je celokupan iznos platilo pre kretanja na put, dok je jedno lice platilo deo troškova, a ostatak je trebalo da plati po dolasku na odredište (što je situacija koja može biti uvod u trgovinu ljudima, odnosno dužničko ropstvo).

⁷⁸ Napominjemo da se radi o licima koja su reprezentativni predstavnici populacije tražilaca azila po svim osobenostima o kojima će biti reči.

Ispitanici iznose i to da se na put obično kreće u grupama od 4–5 lica i to kada su u pitanju muškarci, bez supruge i dece. Žene nikada na put ne idu bez pratnje, a kada putuju muž i žena bez dece, oni putuju samostalno ili sa drugim parom, dok porodica obično putuje samostalno ili sa drugom porodicom.

Inače, naši ispitanici čine samo deo grupe sa kojom su krenuli na put iz zemlje porekla. Rasipanje grupe od zemlje porekla do krajnje destinacije uslovljeno je i plaćenim iznosom licu koje njihovo prebacivanje organizuje (krijumčaru) i nepredviđenim okolnostima na putu (otkrivanje od strane policije, težina prelaska granica...). Svi iznose da je prema njima tokom putovanja postupano korektno, nisu sumnjali ni u kakve loše namere organizatora ili drugih lica sa kojima su dolazili u kontakt, a ne znaju ni za kakva loša iskustva onih koji su se obreli u zemljama krajnje destinacije i od kojih su slušali samo priče o boljem životu.

Kada uporedimo osnovne karakteristike tražilaca azila iz drugačijeg društvenog podneblja sa karakteristikama žrtava trgovine ljudima, jasno možemo prepoznati velike sličnosti. Faktori rizika su isti: siromaštvo, besperspektivnost i beznađe, izloženost nasilju ili strah od nasilja i želja za boljim životom, te predstave o njemu, što sve utiče na donošenje odluke da se krene na put i sa nepoznatim licima — krijumčarima, a kojima se veruje jer drugog načina za iznamljenje iz loših uslova života nema.

Na kraju, podsetimo da i same identifikovane žrtve trgovine mogu biti (nove) potencijalne žrtve, odnosno biti u riziku od reviktimizacije ukoliko im se ne obezbedi adekvatna pomoć i podrška, tačnije, ukoliko se ne deluje na uzroke/ rizike viktimizacije. Rezultati istraživanja govore o postojanju ovakvih slučajeva, što dovodi u pitanje programe (re)integracije i kvalitet asistencije.

Ilustracije radi, slede karakteristični odgovori ispitanika iz centara za socijalni rad u vezi sa potencijalnim žrtvama, odnosno najranjivijim društvenim grupama.

Deca bez roditeljskog staranja, deca ometena u mentalnom razvoju, deca iz romske populacije, deca iz disfunkcionalnih porodica opterećena različitim formama disfunkcije (poremećeni porodični odnosi, odsustvo saradnje roditelja po razvodu braka, prekinut kontakt sa jednim roditeljem...), deca iz porodica opterećenih teškom materijalnom situacijom, deca iz raseljenih i izbeglih porodica.

Posebno rizičnu grupu iz koje se regrutuju žrtve trgovine ljudima predstavljaju deca, a najčešći uzroci su: siromaštvo, nezaposlenost, stambena neobezbeđenost, poremećeni odnosi i nasilje u porodici.

Maloletna lica, izbeglice, Romi, strani državljani, mentalno nedovoljno razvijene osobe, zavisnici, osobe sa psihičkim smetnjama.

Maloletnici u riziku da postanu učinioci krivičnih dela, deca iz materijalno ugroženih porodica, omladina, osobe odbačene od porodice i sredine, neprijavljeni radnici kod različitih poslodavaca, nezaposleni, mentalno nedovoljno razvijena lica.

Iskustva centara za socijalni rad u radu sa identifikovanim žrtvama daju dosta osnova za prethodno iznete stavove u vezi s grupama posebno osetljivim na fenomen trgovine ljudima:

Žrtva je ženskog pola, stara 12 godina, učenica osnovne škole, romske nacionalnosti, iz potpune porodice, roditelji ne poseduju vaspitne kompetencije jer pokazuju nesposobnost za praćenje razvojnih potreba deteta. Socioekonomski status: šestočlano domaćinstvo, korisnici MOP-a, dodatne prihode ostvaruju angažovanjem na povremenim poslovima.

Žrtva je starosne dobi od 14 godina, ženskog pola, nižeg, osnovnog obrazovanja, sa slabijim školskim postignućima u učenju, iz višečlane brojne porodice slabog materijalnog stanja u kojoj vlada nezaposlenost i niža obrazovanost roditelja, srpske nacionalnosti, iz seoskog zabačenog mesta stanovanja manje naseljenosti, naivnost i lakovernost prisutne. U porodici su vladali disharmonični odnosi u kojima su deca često bila izložena nasilju ili su bila žrtve psihofizičkog zlostavljanja. Prikrivala je oca porodica seksualnog zlostavljača, majku nije izveštavala da bi sprečila da život majke bude ugrožen, pod pretnjom oca.

Žrtva je bila starosnog doba od 16 godina, ženskog pola, završila je samo osnovnu školu i nije nastavila redovno školovanje. Otišla je iz porodice u želji da se zaposli i ekonomski osamostali; srpske nacionalnosti; iz porodice u kojoj je otac označen kao zlostavljač. Porodica je povremeno koristila jednokratne pomoći u centru za socijalni rad.

Prva žrtva, rođena 1992. godine, ženskog pola, nepotpunog osnovnog obrazovanja, srpske nacionalnosti. Maloletnica potiče iz porodice čiji su roditelji razvedeni. Vrlo rano, već sa šesnaest godina je zasnovala vanbračnu zajednicu iz koje ima dete od godinu dana. Socioekonomski položaj porodice je na minimalnom nivou zadovoljenja osnovnih potreba. Ona i njen suprug nemaju stalno zaposlenje već povremeno obavljaju sezonske poslove.

Druga žrtva, rođena 1995. godine, bez osnovnog obrazovanja, nepismena. Potiče iz porodice čiji su roditelji razvedeni. Romske je nacionalnosti. Roditelji su korisnici MOP-a i njihov ekonomski status je na donjoj granici zadovoljenja osnovnih egzistencijalnih potreba.

Prva žrtva trgovine ljudima je u više navrata retrafikovana, poslednje četiri godine je u porodici. Sada ima 33 godine, graničnih je intelektualnih sposobnosti, tačnije, u kontaktu ostavlja utisak osobe sniženih intelektualnih kapaciteta. Njen aktuelni način funkcionisanja se može razumeti i kao posledica dugotrajne traumatizacije — emocionalna i intelektualna inhibicija. Devojka je srpske nacionalnosti, porodica je po njenom rođenju doseljena sa Kosova; ekonomski status porodice je u nivou donjeg proseka.

Druga žrtva je takođe ženskog pola, romske nacionalnosti, maloletna, u skladu sa običajnim pravom roditelji su je prodali.

Treća žrtva je raseljeno lice sa Kosova, maloletna, roditelji su razvedeni, prekinuta komunikacija i saradnja oko dece nakon razvoda, konfliktne komunikacije roditelja. I u fazi otkrića da je dete u lancu trgovine, ostaje fokus na ličnim potrebama roditelja, dok su zanemarene potrebe deteta. Materijalni status porodice u nivou nižeg proseka. Devojka je kokainski zavisnik. Prekinula školovanje po završenom osmom razredu.

Četvrta žrtva je stara 25 godina, srpske nacionalnosti, potiče iz porodice koja je opterećena različitim formama disfunkcionalnosti (prekinut odnos roditelja koji žive u istom stanu, alkoholizam oca, invalidnost majke, preuranjeni gubitak – smrt rođene sestre). Sklopila je zajednicu sa mladićem romske nacionalnosti, iz ove zajednice ima dete, zavisnica je od psihoaktivnih supstanci, trenutno je na metadonskoj terapiji odvikavanja, poslednjih godinu dana je u porodici.

Dve maloletnice koje su zaštićene izmeštanjem iz primarnog okruženja (smešene u hraniteljsku porodicu) su deca iz razvedenih brakova/raskinute vanbračne zajednice roditelja. Saradnje oko potreba dece od razdvajanja roditelja nije bilo. U oba slučaja dominantni vaspitači deci su bile babe. U jednom slučaju majka je lice teško ometeno u mentalnom razvoju, a u drugom je postojao dugogodišnji prekid relacije sa majkom. Jedna devojčica je ušla u lanac prostitucije sa 13 godina, a druga sa 14. Jedna devojčica potiče iz porodice koja je korisnik MOP-a, a druga je živela u porodici skromnih materijalnih mogućnosti.

Na osnovu iznetih rezultata istraživanja o profilu žrtava i potencijalnih žrtava jasno je i koji su faktori viktimizacije trgovinom ljudima. Ne možemo reći da se to može desiti svakom, jer profil žrtava jeste prilično ujednačen, odnosno žrtve su najčešće lica na čijoj strani obično stoji splet više faktora viktimizacije⁷⁹.

Siromaštvo smatramo jednim od važnih faktora viktimizacije u posmatranom periodu. Naime, i pored usvojene Strategije za smanjenje siromaštva⁸⁰, koja obuhvata niz mera usmerenih ka posebno osetljivim grupama na društvenim marginama, a među kojima je najveći broj potencijalnih žrtava trgovine ljudima, kao i tendencije opadanja siromaštva u periodu do 2009. godine, registrovana je pojava novog siromaštva.

Najveći broj siromašnih je među decom uzrasta do 13 godina⁸¹, a potom sledi uzrasna kategorija od 14 do 18 godina. Alarmanтно je da se procenat siromašnih u ovoj kategoriji povećao u 2009. godini u odnosu na 2008. i prethodni trend opadanja. Naime, u periodu od 2003. do 2007. godine apsolutno siromaštvo u Srbiji je prepolovljeno (čime je ostvaren cilj Strategije), ali je taj trend zaustavljen 2008, da bi finansijska kriza uticala na ponovno povećanje broja siromašnih u zemlji.⁸²

⁷⁹ U obrazloženju Predloga Direktive o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava iz 2010. godine stoji: "Društvena ranjivost je glavni uzročnik trgovine ljudima. Vulnerabilnost proizlazi iz ekonomskih i društvenih faktora kao što su siromaštvo, diskriminacija žena, oružani sukobi, nasilje u porodici, disfunkcionalne porodice i lične prilike kao što su godine starosti, zdravstveno stanje ili invaliditet", Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on Preventing and combating trafficking in human beings, and protecting victims, repealing Framework Decision 2002/629/JHA, Brussels, 29. 3. 2010. COM(2010)95 final, p. 2.

⁸⁰ U Srbiji je siromaštvo definisano kao višedimenzionalni fenomen koji, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje životnih potreba, podrazumeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama. U ostale ključne aspekte siromaštva ubrojani su i neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogatstva, pre svega na čistu vodu i vazduh.

⁸¹ Vlada RS, Ko su siromašni u Srbiji?, <http://www.prsp.gov.rs/kosu.jsp>.

⁸² Vlada RS, Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji: pregled i trenutno stanje socijalne uključenosti u Srbiji na osnovu praćenja evropskih i nacionalnih pokazatelja, 2010, str. 16.

Značajan faktor viktimizacije jeste i neobrazovanje ili niži nivo obrazovanja (a videli smo da je većina žrtava, odnosno potencijalnih žrtava u ovoj kategoriji)⁸³. I ovaj faktor jeste usko povezan sa siromaštvom i marginalizacijom⁸⁴. Neobrazovana lica obično nemaju potrebna saznanja i veštine da se čuvaju od rizičnih situacija, nemaju prilike da se informišu o opasnostima koje prete od viktimizacije, povodljivija su i lakovernija. S druge strane, neobrazovanost obično znači i nezaposlenost i siromaštvo, te s tim u vezi veću izloženost riziku viktimizacije trgovinom ljudima.

Može se zaključiti i da trend rasta siromaštva koincidira sa pojavom svetske ekonomske krize. Imajući u vidu predviđanja ekonomista da će kriza najviše uticati na ekonomiju Srbije u 2011. godini, može se očekivati povećanje siromaštva, a s tim u vezi i trgovine ljudima.

Nasilje u porodici, disfunkcionalne porodice i poremećeni odnosi predstavljaju drugi bitan faktor koji od pojedinaca koji su trpeli nasilje ili nisu imali adekvatnu porodičnu podršku i zaštitu kao deca stvara podesne potencijalne žrtve. Nasilje je s jedne strane povezano i sa socioekonomskim položajem porodice (ili je bar u porodicama lošijeg socioekonomskog položaja ono vidljivije i/ili ogoljenje), a sa druge strane sa teškom i sporom razgradnjom patrijarhalnog modela porodice i predrasuda koje se vezuju za očekivane društvene i porodične uloge muškarca i žene, pojavom diverziteta porodičnih modela i neadekvatnog društvenog odgovora na ovaj oblik nasilja, i uopšte visok prag društvene tolerancije na nasilje i negovanje kulture nasilja. A najčešće žrtve nasilja u porodici jesu upravo žene i deca, dakle oni koji su najčešće i žrtve trgovine ljudima. Jedan od oblika nasilja u porodici, ili njegov nastavak može biti trgovina ljudima, te se tako članovi porodice koji imaju moć u istoj (npr. roditelji) mogu pojaviti u ulozi trgovaca decom. Takođe, u želji da pobegne od nasilja, žrtva nasilja se lako može obreti u novoj ulozi — ulozi žrtve trgovine ljudima. Internalizacija uloge žrtve (nasilja u porodici) može ometati spoznaju viktimizacije trgovinom ljudima i činiti žrtvu veoma podesnom za kontrolisanje i manipulacije različite vrste. Podaci o rasprostranjenosti nasilja nad ženama⁸⁵ i decom⁸⁶ su alarmantni i čini se da je nasilje u porastu, ali se to može tumačiti i većom vidljivošću ove pojave i spremnošću da se ona prijavi, kao i da se na nju reaguje.

Što se tiče zaštite dece bez (adekvatnog) roditeljskog staranja, veliki broj njih ostaje nevidljiv za sistem. Pretpostavka je i da mnogo ove dece živi na periferiji gradova, ali s obzirom na to da većina njih nije ni upisana u matične knjige rođenih, evidencija o njihovom postojanju počinje da biva vidljiva tek kada ih policija dovede zbog skitnje, prošnje ili krađe. Jedan broj dece koja žive na ulici je ipak registrovan u evidenciji ustanova socijalne zaštite. To su uglavnom deca koja su pobegla od siromaštva u porodici ili su ih roditelji

⁸³ Najveći broj siromašnih registrovan je u porodicama sa šest ili više članova, kao i među osobama koje nemaju završenu osnovnu školu i među nezaposlenima i radno neaktivnim osobama. Ibidem, str. 23-24; Da trendovi u ovoj sferi nisu obećavajući govore najnoviji podaci: stopa nezaposlenosti u Srbiji je u aprilu 2010. godine iznosila 19,2% (18,6% za muško stanovništvo i 20,1% za žensko), a u odnosu na isti mesec 2009. porasla je za 3,6%. Stopa neformalne zaposlenosti (zaposlenost "na crno") u aprilu 2010. godine iznosi 19,8%. Najviša stopa zaposlenosti jeste u Beogradu - 39,6%, a najmanja u Vojvodini - 35,4% (prema: Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, Saopštenje od 30. juna 2010).

⁸⁴ O značaju obrazovanja i njegovoj vezi sa siromaštvom i nejednakošću govori i Evropska komisija: "Znanje je motor održivog razvoja... Jačanje obrazovanja je jedan od najefikasnijih načina borbe protiv nejednakosti i siromaštva", Commission Working Document: Consultation on the Future "EU2020" Strategy, Brussels, 24. 11. 2009, COM(2009) 647 final, p. 5.

⁸⁵ I. Vidaković, "Rasprostranjenost nasilja u porodici", u: V. Nikolić-Ristanović (ur.) Porodično nasilje u Srbiji, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2002, str. 13-14.

⁸⁶ O podacima o nasilju nad decom u porodici (i uopšte o nasilju nad decom): Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, "Službeni glasnik RS", br. 122/08.

jednostavno napustili. Neki od njih izabrali su ulicu za dom zbog zlostavljanja i raznih oblika nasilja koje su doživljavali od roditelja i/ili članova porodice ili čak u domovima i prihvatilištima u kojima su boravili širom Srbije. Ova deca osećaju da nigde ne pripadaju i najradije se uključuju u grupe vršnjaka, zajednički žive i rade na ulici, krijući se od sistema u koji većina njih nema poverenja ili od koga, po njihovom mišljenju, "ima više štete nego koristi". Nevladine organizacije koje rade sa decom ukazuju na povećanje broja dece koja žive i rade na ulici⁸⁷.

Sistem socijalne zaštite, a naročito zaštite dece bez roditeljskog staranja i osoba sa invaliditetom nije razvijen u dovoljnoj meri kako bi ove osobe zaštitio od trgovaca ljudima. Uslovi života i nivo usluga je takav da šticećenici i u samim ustanovama u kojima su smešteni često postaju žrtve nasilja, pa i trgovine ljudima, bilo u pokušaju da nađu bolje rešenje, ili zbog toga što ne postoji adekvatna briga o njima. Kada govorimo o osobama sa invaliditetom, u Srbiji problem predstavljaju predrasude, nedovoljni kapaciteti institucija i nedovoljno razvijene alternative institucionalnoj zaštiti, kao i nedovoljne mere koje treba da osnažuju ove osobe za samostalan život. Izgleda da je u Srbiji još uvek uvreženo mišljenje da invaliditet treba kriti.

Široko rasprostranjena diskriminacija čini da Romi predstavljaju posebno ranjivu grupu u smislu trgovine ljudima. I pored usvojene Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji i brojnih programa tokom Dekade Roma usmerenih na poboljšanje opštih uslova života, zdravlja, obrazovanja i zaposlenja, Romi i dalje predstavljaju višestruko osetljivu grupu opterećenu brojnim problemima. Među njima su i oni kulturološke prirode, te patrijarhalnog odnosa prema ženama u braku (brakovi se ugovaraju, devojčice/devojke se prodaju, pa u novoj porodici često trpe višestruko nasilje) kao i prema deci. Raširena diskriminacija Roma može imati i svoju refleksiju i po pitanju prepoznavanja žrtava trgovine ljudima i pružanja pomoći.⁸⁸ Prema UNICEF-ovom izveštaju o stanju dece u Republici Srbiji (2006) gotovo 70% romske dece je siromašno, a preko 60% romskih domaćinstava sa decom živi ispod granice siromaštva. Najugroženija su deca koja žive izvan gradova i u domaćinstvima sa više dece. Preko 4/5 romske dece živi u porodicama u kojima odrasli članovi nemaju ni osnovno obrazovanje.⁸⁹

Stanje nerešenog građanskopravnog i socijalnog statusa u slučaju izbeglica i raseljenih lica u Srbiji predstavlja veliku opasnost, naročito za drugu generaciju. Teški uslovi života navode te mlade ljude da prihvate bilo kakve ponude za posao ili brak kako bi se izvukli iz beznađa u kojem oni i njihova porodica žive.

Nedovoljno regulisana migraciona politika, nedovoljno oštra borba protiv organizovanog kriminala i spora reforma pravosuđa predstavljaju dodatne otežavajuće faktore u borbi protiv trgovine ljudima, iako su i ovde načinjeni značajni pomaci⁹⁰.

Kvalitet obrazovnih programa i javnih politika koje bi obezbedile klimu tolerancije i poštovanja ljudskih prava, smanjenje diskriminacije i socijalne

⁸⁷ Centar za prava deteta, Praćenje i izveštavanje o pravima deteta u Srbiji po fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta, Beograd, 2010, str. 23.

⁸⁸ Strategija za unapređenje položaja Roma, "Službeni glasnik", br. 27/09.

⁸⁹ Ibidem, str. 3.

⁹⁰ Prema podacima organa MUP-a u 2009. godini je skoro udvostručen broj lica koja su osumnjičena za krivično delo trgovine ljudima u odnosu na 2003. godinu. Prema podacima kojima raspolaže koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, najduža izrečena kazna zatvora za ovo delo bila je u trajanju od 10 godina.

isključenosti po bilo kojoj osnovi još uvek nije zadovoljavajući u Srbiji, iako je do net niz strategija koje su unapredile strateški, ako ne i zakonodavni okvir u ovoj oblasti. Osnovni elementi ovog pristupa vezani za borbu protiv trgovine ljudima jesu uvažavanje ljudskih prava, usvajanje standarda postupanja državnih organa kao i integrisanje rodne perspektive i prava deteta u svaku aktivnost u okviru borbe protiv trgovine ljudima, te rad na socijalnom uključivanju marginalizovanih društvenih grupa.

U ovoj oblasti, a na osnovu iznetih informacija i tumačenja, moguće je formulisati sledeće preporuke koje se tiču sistema prikupljanja podataka i izveštavanja o fenomenu trgovine ljudima:

- Unaprediti sistem prikupljanja podataka kroz koordinisano formulisane pitanja ključnih za praćenje fenomena trgovine ljudima.

- U sistem prikupljanja podataka u potpunosti uključiti Republički zavod za statistiku, pri čemu se podrazumeva blagovremeno dostavljanje podataka o broju identifikovanih žena, muškaraca i maloletnih osoba, njihovoj nacionalnosti, zemlji porekla, zemlji vrbovanja, zemlji eksploatacije, statusu u zemlji eksploatacije i tipovima eksploatacije. Radi celovitog sagledavanja fenomena treba uključiti i podatke o trgovcima i njihovom odnosu sa žrtvama, kao i o načinima vrbovanja. U integrisanom metodu prikupljanja podataka, uz podatke koje dostavljaju Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo pravde o krivičnopravnom aspektu trgovine ljudima, podaci o žrtvama (ne uključujući lične podatke) davaće celovitu sliku o fenomenu trgovine ljudima na nacionalnom nivou.

- Ustanoviti sistem nacionalnog izveštavanja — imenovati instituciju koja će imati funkciju nacionalnog izvestioca (na primer, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima) s idejom da se dalje unapređuje sistem prikupljanja podataka i koordinacija ovog sistema sa sistemima država Evropske unije, u cilju unapređivanja međunarodne saradnje na polju suzbijanja trgovine ljudima u nacionalnom i transnacionalnom okviru.⁹¹

- U vezi s prethodnim, formulisati indikatore za praćenje fenomena trgovine ljudima u nacionalnim okvirima i koordinisati aktivnosti formulisanih indikatora sa zemljama u regionu i zemljama članicama EU.⁹²

I preporuke koje se tiču proširivanja okvira delovanja u cilju pružanja adekvatnijeg odgovora na višedimenzionalnost fenomena trgovine ljudima:

- Insistirati na usklađivanju politika i mera sa nalazima nacionalnih izveštaja iz oblasti trgovine ljudima.

- Politike i mere dosledno preneti sledećom Strategijom za borbu protiv trgovine ljudima i odnosnim Planom akcije.

- Fenomen trgovine ljudima, u kontekstu kreiranja politika i delovanja na uzroke, razmatrati i u odnosu na srodne teme/politike: suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, sprečavanje zanemarivanja i zlostavljanja dece, zaštita izbeglih i raseljenih lica i migranata, i druge politike usmerene na zaštitu manjinskih i mar-

⁹¹ Jedna od preporuka sa ministarske konferencije iz oktobra 2009. godine je upravo i formiranje instituta nacionalnog izvestioca ili srodnog mehanizma u cilju unapređivanja sistema prikupljanja i razmene podataka o ovom globalnom fenomenu. UNODC, *Transcrime*, Izrada monitoring instrumenata za pravosudne i institucije za sprovođenje zakona u zemljama zapadnog Balkana 2009–2011, 2010.

⁹² U izradi standardizovanih instrumenata za prikupljanje podataka i kreiranju indikatora mogu poslužiti: Smernice za prikupljanje podataka o trgovini ljudima uključujući uporedive indikatore, austrijskog Ministarstva unutrašnjih poslova i Međunarodne organizacije za migracije (*Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators*, 2009 www.iomvienna.at) i Priručnik za prikupljanje podataka o borbi protiv trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi, ICMPD, 2008.

ginalizovanih grupa i to onih koje su najviše izložene riziku od trgovine ljudima, i konačno, u kontekstu socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva.

- U odnosu na pomenuto, u rad Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima i druga tela uključiti relevantne organizacije i institucije iz domena socijalnog uključivanja i oblasti od značaja za manjinske i marginalizovane grupe (Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva pri Kabinetu potpredsednika Vlade, Autonomni ženski centar, Novosadski humanitarni centar, Grupa 484 i druge).

PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI

Uzroci trgovine ljudima

Da bi se utvrdilo stanje u oblasti prevencije trgovine ljudima, neophodno je prethodno razmotriti ključne uzroke pojave ovog fenomena. Različiti teorijski okviri i usmerenja prepoznaju različite faktore kao osnov za razmatranja kategorije uzroka.

Migracioni pristup tako uzroke sagledava u okviru migracionih politika i oblasti rada migranata — dostupnosti radnih mesta na tržištima razvijenih zemalja, ekonomskoj globalizaciji i razvojnim strategijama, tržišnim principima ponude i potražnje i slično. Ovaj pristup naročitu pažnju obraća na transnacionalni aspekt fenomena trgovine ljudima i u fokus uvodi pojmove zemlja porekla i zemlja odredišta, te preporuke i razmatranja u oblasti prevencije konstruiše u domenima regulisanja migracija i promocije regularnih migracija, pa samim tim i suzbijanja iregularnih.

Krivičnopravni pristup saznanja o fenomenu crpi iz prepoznavanja krivičnog dela i (često) prepoznavanja dela u kontekstu organizovanog kriminala — domena prava i regulativa, a odgovor na fenomen sagledava se kroz kreiranje strategija za unapređenje zakonodavstva, rada policijskih službenika, tužilaštava i sudova.

Pristup zasnovan na ljudskim pravima, iako uvažava značaj krivičnopravne dimenzije problema, uzroke fenomena smešta u psihološke, sociološke i političko-filozofske domene disbalansa moći, zloupotrebe autoriteta, diskriminacije i realpolitičke implikacije — nemogućnost države da zaštiti građanska, politička, ekonomska i socijalna prava svojih građana.

Na istom tragu, uz niz specifičnosti, feministička analiza prepoznaje uzroke u svim trima prethodno pomenutim oblastima, ali problem trgovine ljudima pre svega vidi kroz rodnu perspektivu i na taj način uzroke sagledava u okviru rodne diskriminacije i neravnopravnosti, ali i u rasnoj i klasnoj neravnopravnosti. Moć da se diskriminacija čini (da se drugi diskriminišu) je tako i moć da se drugi zloupotrebljavaju, što čini osnov za postojanje fenomena trgovine ljudima. Eksploatacija žena je tako centralna kategorija u sagledavanju ovog problema, zajedno sa kategorijom potražnje muškaraca (potražnja za uslugama).

Ako bi se sabrala znanja o fenomenu trgovine ljudima sticana tokom godina istraživačkog rada, uzroci trgovine ljudima bi mogli da se opišu elementima sva tri pomenuta okvira: "Žrtve predstavljaju kategoriju ponude, a poslodavci skloni zloupotrebama i seksualnoj eksploataciji predstavljaju kategoriju potražnje. Ponudu tako uslovljavaju različiti faktori: pre svih — siromaštvo, atraktivnost pretpostavljenog životnog standarda u drugim zemljama, nerazvijene ekonomske i društvene norme i standardi, nezaposlenost, organizovani kriminal, nasilje nad ženama i decom, diskriminacija žena, korupcija, politička nestabilnost, oružani sukobi i postkonfliktne okolnosti, tradicionalni obrasci koji tolerišu ropски i položaj sličan ropstvu. Sa pozicije potražnje, faktori koji uslovljavaju situacije trgovine ljudima uključuju razvoj seksualne industrije i rastuću potražnju za jeftinom radnom snagom⁹³.

Različita shvatanja omogućavaju sticanje opštijeg uvida u fenomen trgovine ljudima i na taj način što neke faktore pretpostavljaju drugima i vulnerabilnost razlažu na niz činilaca, o čemu je već bilo reči. Iz svega pomenutog je moguće formulisati indikatore vulnerabilnosti u sledećim kategorijama: godine, pol/rod, siromaštvo, socijalna i kulturna isključenost, ograničene mogućnosti za sticanje obrazovanja, politička nestabilnost, rat i konflikti, kulturološki i pravni okvir, migracije na jednoj i potražnja na drugoj strani⁹⁴.

Tako je, čak i analizom podataka o žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji, moguće sa velikom dozom sigurnosti tvrditi da društveno neprepoznavanje diskriminacije žena, prethodno pretrpljeno nasilje ili incest u porodici (i kao faktor koji utiče na promenu slike o sebi, između ostalih), neobrazovanost i nemogućnost zapošljavanja, dugogodišnja socijalna isključenost i izloženost siromaštvu, život u kolektivnim centrima, neregularne migracije i slično umnogome utiču na to da osobe izložene ovim i sličnim vidovima marginalizacije i nasilja sebe i svoje telo vide kao (jedini raspoloživi) resurs, što ih čini posebno osetljivim na fenomen trgovine ljudima kao i na različite druge vidove zloupotreba.

Sve pomenuto je posebno važno u oblasti prevencije trgovine ljudima, jer otkrivanje (najverovatnijih) uzroka omogućava formulisane najefikasnije odgovore na izazove smanjivanja obima problema. U tom svetlu, programe prevencije je moguće formulisati kroz dve društvene funkcije koje obavljaju: vršenje uticaja na otklanjanje uzroka pojave trgovine ljudima i saniranje društvenih posledica uz mere opšte prevencije.

Jasno je već i iz samog navoda mogućih usmerenja da, budući da se uzroci trgovine ljudima nalaze u osnovnim društvenim pojavama i sistemskom funkcionisanju jedne zajednice (siromaštvo, diskriminacija, disbalans moći, korupcija i slično), stvaranje mogućnosti za vršenje uticaja na njih zahteva informisan, sistematičan, dugoročni pristup, održive programe i resurse. "Iako se države (i različiti sistemi) načelno opredeljuju za usvajanje normativnog okvira koji reguliše politike prevencije, sagledavanje različitih modela prevencije u odnosu na socijalnu, kulturološku, ekonomsku i političku ranjivost određenih populacija i grupa je u potpunosti zanemareno."⁹⁵

⁹³ United States State Department, Trafficking in Persons Report, <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2004/>, 2004, p. 19–20.

⁹⁴ UNODC, An Introduction to Human Trafficking: Vulnerability, Impact and Action, New York, 2008, p. 8.

⁹⁵ Ibidem.

Ne čudi stoga što se većina preventivnih programa opredeljuje za to da svoju svrhu ispunjava kroz rad na saniranju anticipiranih posledica (na primer, seminari namenjeni profesionalcima za njihova buduća postupanja sa novim žrtvama trgovine ljudima) ili kroz preventivne programe namenjene opštoj populaciji (televizijske kampanje, rad sa studentima, srednjoškolcima i slično).

Delimično je već pomenuto, ali je važno naglasiti da je za odabir najadekvatnijih programa i programskih fokusa preventivnih mera, uz sagledavanje samih uzroka pojave trgovine ljudima, ključno i sagledavanje pozicije žrtve pre i tokom same situacije trgovine. Iskustva rada sa žrtvama/potencijalnim žrtvama, kao i nalazi istraživanja umnogome govore u prilog tome da je uobičajeno shvatanje trgovine ljudima kao “nečeg najgoreg što čoveku može da se desi” (učesnica fokus grupe) samo jedno od mogućih posmatranja ovog fenomena (pa i njemu sličnih). Naime, određen (ne mali) procenat identifikovanih žrtava samu situaciju trgovine, kao i preživljenu eksploataciju, ne vidi na ovaj način — život u apsolutnom siromaštvu, dugogodišnje trpljenje nasilja i slične okolnosti su nekada toliko teške da i najgori vidovi eksploatacije od njih ne mogu biti gori. Ova činjenica je za kreiranje učinkovitih programa prevencije veoma značajna, jer su se strategije “zastrašivanja” trgovinom ljudima i puko informisanje o postojanju fenomena (najčešće izvođene aktivnosti prevencije) pokazale potpuno nefunkcionalnim u pogledu smanjivanja obima problema. “Kada sam došla kod njega u stan, bilo je mnogo lepše nego kod kuće. Imala sam struju i mogla sam da se presvučem. A na batine sam ionako navikla.” (Žrtva trgovine ljudima o svom životu tokom eksploatacije).

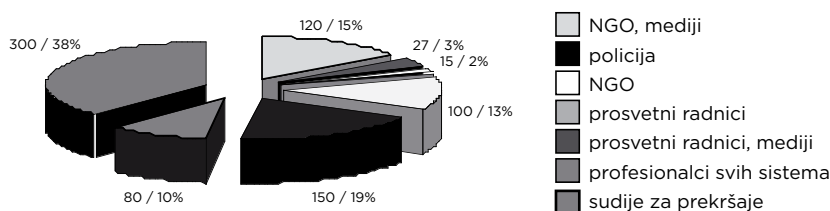
S druge strane, nedostatak mehanizama za praćenje i procenu učinka (monitoring i evaluacija) postojećih programa detaljnu procenu rezultata pojedinačnih mera prevencije čini nemogućom.

Ključni programi prevencije

Kada je reč o programima prevencije koji su izvođeni u Republici Srbiji u proteklih pet godina — od 2005. do 2010. godine, izuzimajući programe kreiranja mehanizama (na kojima su najčešće radile međunarodne organizacije), najviše je bilo edukativnih i informativnih programa različitih formata: radionice, predavanja, treninzi, seminari, tribine i kampanje za podizanje svesti opšte populacije. Važno je naglasiti da su informacije o izvedenim preventivnim programima delimično prikupljene od strane NVO Astra kao koordinatorske organizacije pri Republičkom timu za borbu protiv trgovine ljudima i kao takve ovde navedene, a delimično tokom rada na istraživanju. S tim u vezi, za već postojeće podatke nije bilo moguće utvrditi zajedničko razumevanje termina trening i seminar, na primer, te je, s obzirom na značenje, strukturu i sadržaj obeju formi, moguće pretpostaviti da se u slučajevima pominjanih treninga dobrim delom u stvari mislilo na seminare. Podaci organizacija koje nisu učestvovalе u istraživanju (nisu poslale podatke o izvedenim edukativnim programima ili te podatke nemaju dostupne na sajtovima) nisu navedeni.

Među ciljnim grupama kojima su edukativni programi bili namenjeni, izdvajaju se sledeće: profesionalci u oblasti zaštite (potencijalnih) žrtava trgovine ljudima — socijalni radnici (centri za socijalni rad i prihvatilišta), predstavnici policije, NVO, Crveni krst, mediji, tužilaštava, sudovi, lekari, advokati, prosvetni radnici i zaposleni u prosveti (uključujući i profesore građanskog vaspitanja); ali i druge zainteresovane ciljne grupe: studenti i učenici srednjih i osnovnih škola i predstavnici ranjive populacije — štićenici prihvatilišta za decu i same korisnice programa pomoći.

Edukativni programi u 2005. godini prema broju učesnika

Grafikon 11: Edukativni programi izvođeni u 2005. godini — podaci iz istraživanja

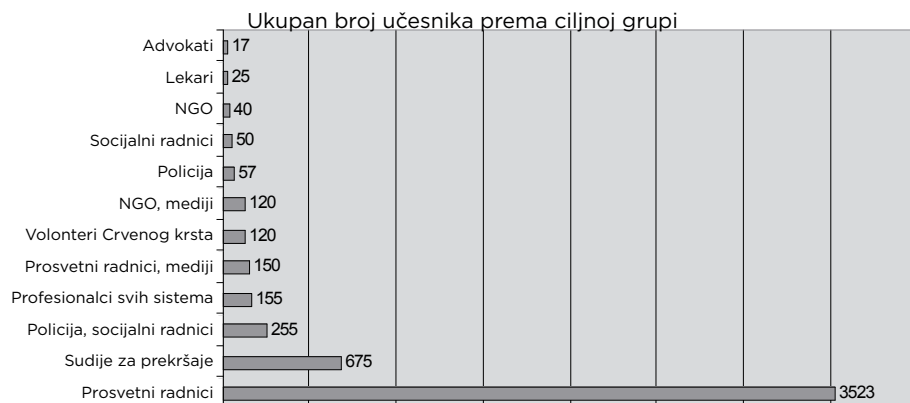
Za razliku od 2005, tokom 2006. godine su jedine ciljne grupe edukativnih programa bili volonteri Crvenog krsta (120 učesnika) i, na četiri seminara koje je organizovao Centar za prava deteta — 80 učesnika, predstavnici svih angažovanih institucija (prosvetni radnici, predstavnici sistema socijalne i zdravstvene zaštite, pravosuđa, policije, medija i nevladinih organizacija).

Tokom 2007. godine učesnici edukativnih programa bili su lekari (25), prosvetni radnici (25) i advokati CHRIS mreže⁹⁶ (17).

Policija i socijalni radnici (100), socijalni radnici (50), prosvetni radnici (75), NGO (25) i policija (30) su ciljne grupe edukativnih programa iz 2008. godine. Tokom 2009. godine izvođene su samo tri velike grupe edukativnih programa namenjenih: prosvetnim radnicima (zajedno sa grupama učenika — 1318), svim akterima (75) i policiji i socijalnim radnicima (120), dok su jedini poznati podaci za 2010. godinu predavanja namenjena prosvetnim radnicima (uz učenike — 2005) i seminar izvođen za 35 učesnika iz dveju ciljnih grupa — policija i centri za socijalni rad.

Ukupno je u edukativnim programima od 2005. godine učestvovalo 5267 profesionalaca angažovanih u oblasti zaštite žrtava, a među njima, kada su u pitanju mediji, oni koji rade na izveštavanju o fenomenu trgovine ljudima.

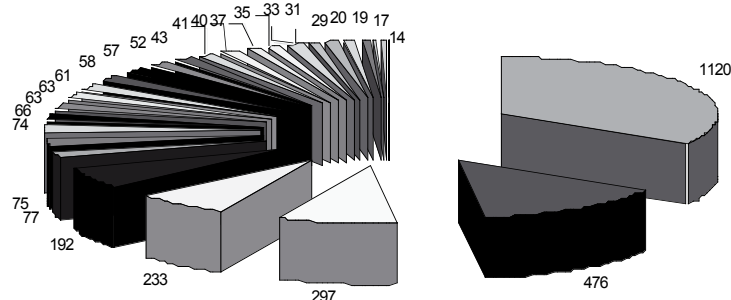
⁹⁶ Mreža CHRIS je osnovana 1. septembra 2000. godine kao jedinstveni pokret za zastupanje ljudskih prava u Srbiji, a pre svega za pružanje besplatne pravne pomoći građanima čija su ljudska prava prekršena, <http://www.chris-network.org/>.

Grafikon 12: Broj učesnika u periodu od 2005. do 2010. godine prema ciljnoj grupi — podaci iz istraživanja

Mora se priznati da su neki od dobijenih podataka prilično iznenađujući — pre svega iznenađuje brojnost prosvetnih radnika kao učesnika obuka na teme trgovine ljudima. Međutim, važno je naglasiti da je najveći broj učesnika edukativnih programa namenjenih i prosvetnim radnicima (u grupi sa učenicima i studentima) izvođeno u 2009. i 2010. godini u okviru aktivnosti Ministarstva unutrašnjih poslova na prevenciji trgovine ljudima u Srbiji — Mesec borbe protiv trgovine ljudima, tokom oktobra 2009. i 2010. godine. Na tribinama je od pomenutog ukupnog broja — 3523, učestvovalo čak 3323 prosvetna radnika.

Prosvetni radnici na tribinama MUP-a u 2009. i 2010. godini

Grafikon 13: Podaci MUP-a o učešću prosvetnih radnika na edukativnim tribinama u 2009. i 2010. godini

Ipak, informacija je najpre neočekivana kada se imaju u vidu stavovi učesnika fokus grupa o nezainteresovanosti kako prosvetnih radnika, tako i samog Ministarstva prosvete za aktivnijim učešćem u oblasti suzbijanja trgovine ljudima. Kada se tome pridruži saznanje da u Republici Srbiji ne postoji nijedan zabeležen podatak o detekciji žrtava od strane prosvetnih radnika ili drugih osoba zaposlenih u školama (pedagoga, psihologa i drugih zaposlenih), kao ni o njihovom aktivnom učešću u sistemu pružanja pomoći žrtvama (osim u slučaju Škole za osnovno i srednje obrazovanje “Vožd” i Škole za obrazovanje odraslih “Božidar Adžija”), to se može tumačiti tako da deca/

mlade osobe u Srbiji nisu ranjiva grupa po sebi ukoliko se njihovim godinama ne pridruži još neki od faktora vulnerabilnosti — siromaštvo, pripadnost nekoj od višestruko marginalizovanih grupa i slično. Osim toga, bilo bi potrebno dodatno razmotriti kapacitete obrazovnog sistema, pa i zaposlenih u tom sistemu za prepoznavanje žrtava trgovine ljudima u populaciji školske dece, ali i prepoznavanje faktora vulnerabilnosti (nasilje u porodici i slično). S druge strane, s obzirom na nemogućnost da se procene rezultati samih edukativnih programa, u godinama koje slede će biti potrebno pratiti i efekte brojnih obuka/tribina kroz aktivni angažman prosvetnih radnika u sistemu zaštite žrtava trgovine ljudima.

Za proveru izrečenih stavova, žrtve koje su učestvovalе u istraživanju su pitane i o periodu provedenom u školi pre situacije trgovine ljudima. Žrtve koje su išle u školu imaju gotovo jednoobrazna iskustva — škola nije bila upoznata (niti su se zaposleni interesovali) sa akutnim problemima u porodici (žrtva incesta i nasilja u porodici, žrtva čiji su se roditelji razveli pre situacije trgovine), a niko nije ni pokušao da sa žrtvom stupi u kontakt po prevremenom napuštanju škole.

Slične probleme identifikuje i UN Komitet za prava deteta u Zaključnim zapažanjima⁹⁷: "... nepotpuno uključivanje, visok nivo ispadanja iz školskog sistema (drop out, nevoljno odustajanje od pohađanja škole), niži nivo postignuća dece iz ranjivih grupa, uključujući decu iz ruralnih područja, decu koja žive u siromaštvu i deprivaciji, romsku decu i decu iz drugih manjinskih grupa, izbeglu i interno raseljenu decu...". Komitet u tom smislu preporučuje sprovođenje mera koje će i pomenutim grupama dece garantovati pravo na obrazovanje, što se u kontekstu prevencije trgovine ljudima u Republici Srbiji pokazuje ključnim.

S druge strane, nije neočekivan podatak da se na drugom mestu po brojnosti nalaze sudije za prekršaje, s obzirom na aktivnosti Udruženja sudija za prekršaje, ali iznenađuju rezultati istraživanja o efektima tih obuka. Ujednačeni su, naime, odgovori na pitanje: "Da li ste pohađali neki od edukativnih programa na temu trgovine ljudima i zaštite žrtava u periodu 2005—2010, i ako jeste, koje?". Najčešći odgovor je bio odričan. Samo u četiri slučaja dobijen je potvrđan odgovor i to u jednom upitniku iz Kragujevca, kao i u sva tri upitnika popunjavana u Novom Sadu. Pomenuti su seminari/savetovanja održani na Kopaoniku i u Soko Banji, 2004. odnosno 2005. godine. Seminari su ocenjeni kao korisni, a cilj edukacija je bio upravo upoznavanje sudija sa fenomenom trgovine ljudima, sa akcentom na zaštiti žrtve. U upitniku iz Kragujevca stoji da je cilj savetovanja (održanog na Kopaoniku) bio: "Upoznavanje sa načinom približavanja žrtvi trgovine ljudima kako bi joj se pomoglo: kako prepoznati žrtvu i postupati u tom slučaju, a prikazan je i film napravljen u tu svrhu kako bi se kroz praksu približio način prepoznavanja žrtve. Dobili smo i odgovarajuću literaturu i to je za mene bilo najbolje organizovano savetovanje kojem sam prisustvovala. Edukativno i detaljno".

Ako se ima u vidu da je u organizaciji Udruženja sudija za prekršaje tokom 2005. i 2006. godine održano čak 45 seminara o prepoznavanju žrtava trgovine ljudima u prekršajnom postupku, čini se neverovatnim da ispitanici nemaju bar informaciju o tome ili da nisu bili u prilici da vide materijale⁹⁸ ili razmene sa kolegama (koje su bile na nekom od seminara) bar osnovne informacije. Ostaje da

⁹⁷ CROC/C/OPTS/SRB/CO/1, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/431/71/PDF/G1043171.pdf?OpenElement>.

⁹⁸ Uz podršku organizacija USAID i ABA/CEELI, Udruženje sudija za prekršaje je 2005. godine kreiralo priručnik pod nazivom "Trgovina ljudima" koji je distribuiran na održanim seminarima.

se zaključi da većina (ispitanih) sudija nije bila edukovana na ovu temu, te da postoji nesumnjiva potreba za sprovođenjem edukativnih programa. O postojanju potrebe govore i same sudije, čak i one koje su bile uključene u neki od programa. Ipak, iako bi odgovori na pitanje "Koja znanja i veštine su vam potrebni za rad sa žrtvama trgovine ljudima?" bili korisna smernica u kreiranju novih edukativnih programa, oni su izostali (mada je prethodno naglašena potreba za daljim edukacijama).

Da su edukacije neophodne, govore i odgovori na pitanje: "Da li vam je poznato da li postoji neka vrsta protokola za postupanje u slučajevima trgovine ljudima?". Postoje samo dva odgovora koja dozvoljavaju mogućnost postojanja takvog protokola. Jedan glasi: "Mislim da postoji i da su poznati radnicima MUP-a koji se bave tom problematikom", a drugi: "Moguće". U slučaju prvo navedenog odgovora reč je o ispitaniku koji je pohađao seminar o trgovini ljudima. Interesantno je da se drugi ispitanici koji su bili na seminaru ne sećaju ovog podatka (iako je on bio prezentovan, odnosno naveden u priručniku). Slična je situacija i sa odgovorima na pitanje: "Da li postoje programi pomoći za žrtve trgovine ljudima: a) u vašem mestu, b) na republičkom nivou?". Dominiraju odgovori koji ukazuju na neobaveštenost o postojanju programa na oba nivoa. Samo u dva slučaja je dat potvrđan odgovor na pitanje o postojanju programa na republičkom nivou, dok je u drugom slučaju odgovor glasio: "Trebalo bi da postoji (na republičkom nivou)". Svi navedeni odgovori dolaze iz Kragujevca.

O svom učešću u preventivnim programima pitani su i stručnjaci centara za socijalni rad. Iz popunjenih upitnika, međutim, nemoguće je dobiti potpune podatke o svim edukacijama u kojima su radnici centara učestvovali u prethodnom periodu.

Za centre za socijalni rad najznačajnija i najmasovnija je bila obuka u organizaciji Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike koja je realizovana u periodu od 2002. do 2004. godine i kojom je bilo obuhvaćeno 74 centara i svi domovi za smeštaj dece. Cilj obuke je bio upoznavanje profesionalaca u sistemu socijalne zaštite sa fenomenom trgovine ljudima, kao i kreiranje uloge institucija socijalne zaštite u zadovoljavanju potreba žrtava trgovine ljudima, u skladu sa resursima ovog sistema.⁹⁹

Od drugih obuka/seminara u posmatranom periodu, stručnjaci centara za socijalni rad navode da su pohađali seminar o trgovini decom u organizaciji Centra za prava deteta; zatim seminar Uspostavljanje lokalnog mehanizma za identifikaciju, upućivanje i pomoć žrtvama trgovine ljudima u organizaciji NVO Atina; potom Reintegracija žrtava trgovine ljudima (bez podatka o organizatoru); seminar o borbi protiv trgovine ljudima za stručne radnike u socijalnoj zaštiti u organizaciji Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, čija je tema bila predstavljanje Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i nevladinih organizacija aktivnih u zaštiti žrtava trgovine ljudima; Zaštita deteta žrtve trgovine ljudima u okviru projekta Ministarstva rada i socijalne politike i MUP-a iz marta 2009. godine; Trgovina decom u seksualne svrhe, čiji je cilj bio upoznavanje sa ulogom Interpolu u borbi protiv trgovine decom; i dva seminara Crvenog krsta Srbije.

⁹⁹ Izveštaj ministru o preduzetim aktivnostima predstavnika Ministarstva za socijalna pitanja u oblasti uspostavljanja nacionalnog mehanizma u borbi protiv trgovine ljudima (akt broj 20-00-00003/2001-09. maj 2004. godine).

Za sve obuke i seminare stručnjaci centara za socijalni rad navode da su bili veoma korisni i da su doprineli širenju znanja o fenomenu trgovine ljudima, da su na dobar način predstavili postojeće resurse u ovoj oblasti i da su omogućili razmenu iskustava. Takođe se navodi i poboljšanje saradnje sa organizacijama koje se bave ovom problematikom kao dobit od ovih seminara.

Profesionalci iz centara su naveli da su im potrebna dodatna znanja u sledećim segmentima: proširenje informacija o ovoj pojavi; postupci u pružanju pomoći/protokoli postupanja; razrađen protokol o saradnji u pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima; znanja i veštine u prepoznavanju žrtava trgovine ljudima; edukacija iz oblasti savetodavnog rada sa ovom grupom korisnika; edukacija u smislu načina vođenja razgovora sa žrtvom; edukacija kojom bi bile obuhvaćene sve institucije radi bolje koordinacije i saradnje u cilju efikasnijeg rada.

Svi učesnici istraživanja — profesionalci u oblasti zaštite žrtava, pitani su i o ciljevima obuka čija su ciljna grupa bili. Zanimljiv je podatak su ispitanici davali gotovo jednoobrazne odgovore: "Cilj je bio upoznavanje sa fenomenom trgovine ljudima", ili specifičnije — "Upoznavanje sa fenomenom trgovine decom". Socijalni radnici su u nekoliko navrata kao cilj obuke naveli: "Upoznavanje sa funkcionisanjem Nacionalnog mehanizma upućivanja i radom Službe" i "Uspostavljanje lokalnog mehanizma upućivanja". Radilo se o seminarima Ministarstva rada i NVO Atina.

Autori edukativnih programa i sami najčešće imenuju kao jedan od ključnih ciljeva programa upravo upoznavanje učesnika s fenomenom trgovine ljudima, što se naslućuje i po nazivima najvećeg broja seminara/tribina/treninga.

Tokom sprovedenog istraživanja su identifikovani i programi specifičnije formulisanih ciljeva, kao što je program Centra za prava deteta Trgovina decom u Srbiji — pretnja i realnost, namenjen službenim licima policije koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnogprave zaštite maloletnih lica i koordinatorima timova za zaštitu dece bez roditeljskog staranja iz sistema socijalne zaštite (centara za socijalni rad). "Težište održanih seminara bilo je na temi zaštite dece žrtava trgovine ljudima u svetlu reformskih projekata Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije. Ciljevi seminara su bili: sagledati položaj deteta žrtve trgovine ljudskim bićima u sistemu zaštite zlostavljane i zanemarene dece; primena Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i Posebnog protokola o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja na konkretnim slučajevima, a u cilju osnaživanja ova dva sistema za njihovu primenu i utvrđivanja njihove međusobne saradnje; i jačanje kapaciteta profesionalaca da princip baziran na pravima deteta usvoje u svom svakodnevnom radu."¹⁰⁰ Specifičnije ciljeve formuliše i program Uspostavljanje lokalnog mehanizma za identifikaciju, upućivanje i pomoć žrtvama trgovine ljudima NVO Atina: upoznavanje učesnika s Nacionalnim mehanizmom upućivanja i kreiranje lokalnih mreža za pružanje adekvatne pomoći žrtvama, i prepoznavanje postojećih mandata nadležnih institucija u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima.

¹⁰⁰ Navodi Centra za prava deteta iz Upitnika za profesionalce u oblasti prevencije i direktne asistencije.

Što se pak tiče rezultata programa obuke, pored slučajeva povećanja broja identifikovanih žrtava od strane profesionalaca koji su u obuke bili uključeni (o čemu svedoče analize učinka sprovedene od strane Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu), rezultata skoro da nema, osim na nivou povećanja svesti o problemu. U ovoj oblasti je, dakle, neophodno formulisati standarde i zahteve u domenu postignuća i krajnjih efekata (impact), kako bi se u perspektivi pratio opšti učinak u odnosu na izdvojene resurse za aktivnosti prevencije.

Kada je reč o ličnom sudelovanju u edukativnim programima, u upitnicima za sudije za prekršaje upadljiv je nedostatak odgovora na pitanja koja se odnose na prevenciju. Trebalo je da zaokruže navedene preventivne aktivnosti i programe u kojima su učestvovali, a potom odgovore na pitanja koja se tiču postojanja preventivnih programa (u kojima nisu učestvovali, kako bi se utvrdio nivo informisanosti) i ocene ih. Samo u jednom upitniku (iz Kragujevca) je istaknuto učešće u aktivnostima koje podrazumevaju "vršenje uticaja na politiku suzbijanja rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici" (u kontekstu predloženih mera za vršenje uticaja na uzroke problema trgovine ljudima). I ovi podaci su veoma interesantni kada se ima u vidu da je Udruženje sudija za prekršaje bilo veoma aktivno upravo u oblasti suzbijanja nasilja u porodici, rada sa žrtvom (u skorije vreme čak i rada sa nasilnikom¹⁰¹), pa je neobično to što sudije nisu bar upoznate sa aktivnostima koje sprovodi njihovo udruženje¹⁰², čak i ako nije bilo neposrednog učešća.

Što se tiče centara za socijalni rad, takođe nije moguće dobiti validne podatke o njihovim aktivnostima u toj oblasti. U nekim slučajevima programi se shvataju vrlo široko, i diskutabilno je da li doprinose prevenciji trgovine ljudima (npr. program prevencije nasilja u školama, škola za roditelje...). Ono što se može zaključiti je da je i kada su centri učestvovali u nekim programima, to bilo na inicijativu neke druge organizacije, uglavnom NVO i Ministarstva unutrašnjih poslova, o čemu konkretno svedoče statistike ministarstva. Činjenica je da nema poznatih situacija gde je inicijator programa bio centar za socijalni rad.

Trenutno u sistemu socijalne zaštite postoje dve akreditovane obuke u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima a koje su namenjene stručnjacima zaposlenim kod pružalaca usluga socijalne zaštite i to: Podrška žrtvama trgovine ljudima u sistemu socijalne zaštite — otkrivanje, procena potreba i planiranje podrške, NVO Astra, i Identifikacija, pomoć i zaštita muških žrtava trgovine ljudima, NVO Viktimološko društvo Srbije. Treba napomenuti da u trenutku izrade ove studije još uvek nije bilo realizacije ovih akreditovanih obuka.

Opšti cilj programa NVO Astra je osposobljavanje profesionalaca u sistemu socijalne zaštite za pružanje adekvatne pomoći žrtvama trgovine ljudima u okviru svoje nadležnosti; a specifični ciljevi su: sticanje znanja i razumevanje fenomena trgovine ljudima, usvajanje znanja i veština za prepoznavanje (potencijalnih) žrtava trgovine ljudima, razvoj osetljivosti i sticanje znanja i veština za komunikaciju sa žrtvom, upoznavanje postojećih mehanizama za borbu protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji i sagledavanje moguće saradnje, kao i sticanje znanja i veština za procenu potreba i pružanje podrške žrtvama trgovine ljudima.¹⁰³

¹⁰¹ Postoji i priručnik na tu temu, Rad sa nasilnikom: praktična primena u prekršajnom postupku, <http://www.usudprek.org.rs/pdf/has.pdf>.

¹⁰² U 2005. i 2006. godini obavljeno je istraživanje prisutnosti prekršaja protiv javnog reda i mira sa elementima nasilja u porodici za 2003. i 2004. godinu na području cele Republike Srbije, o čemu je sačinjen izveštaj, a rezultati predloženi Ministarstvu pravde, javnosti, kao i ostalim državnim strukturama kroz publikaciju, okrugle stolove, savetovanja i konferencije. <http://www.usudprek.org.rs>.

¹⁰³ Navedeno prema bazi podataka: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/aprogrami/5/6%20Podrska%20zrtvama%20trgovine%20ljudima%20u%20sistemu%20socijalne%20zastite.pdf>.

Program Viktimološkog društva Srbije kao opšti cilj formuliše: sticanje potrebnih znanja o trgovini muškarcima, kao i veština i znanja koja treba da omoguće stručnim radnicima u centrima za socijalni rad, domovima za smeštaj dece i centrima za porodični smeštaj identifikaciju žrtava, adekvatan odnos prema žrtvama i pružanje odgovarajuće pomoći i podrške kako potencijalnim, tako i aktuelnim žrtvama trgovine muškarcima i dečacima.¹⁰⁴

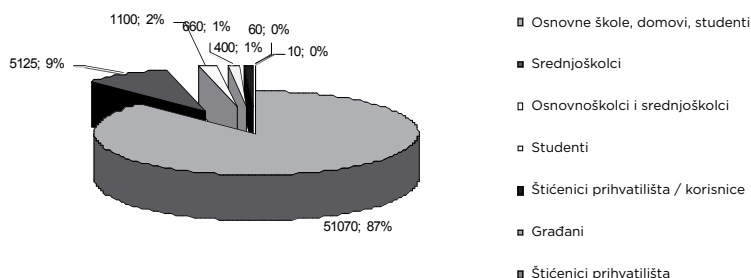
Osim dva akreditovana programa namenjena radnicima u sistemu socijalne zaštite, NVO Astra izvodi i akreditovan program Trgovina ljudima (decom) — prevencija i edukacija namenjen usavršavanju stručnjaka u sistemu obrazovanja. Program predstavlja sledeće celine: trgovina ljudima (decom) — osnovne informacije o fenomenu, uzrocima i posledicama; prava deteta — problem trgovine decom i odabrani međunarodni dokumenti, kao i relevantno nacionalno zakonodavstvo; uloga relevantnih državnih organa RS u borbi protiv trgovine ljudima (decom); osnovne informacije o Republičkom timu za borbu protiv trgovine ljudima; nasilje nad decom (oblici i vrste); trgovina decom kao specifičan vid nasilja nad decom; različiti modeli vrbovanja i načini prepoznavanja istih; formiranje strategije — pravljenje akcionih planova za delovanje u školi nakon obuke.¹⁰⁵

Za akreditaciju se priprema i program NVO Atina Socijalno uključivanje žrtava trgovine ljudima, zasnovan na teorijskom okviru istoimene publikacije NVO Atina i iskustvima u višegodišnjem radu sa žrtvama trgovine ljudima — i odraslima i decom oba pola.

U Republici Srbiji su u proteklih pet godina različite edukativne i informativne programe namenjene profesionalcima u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima izvodili: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Udruženje sudija za prekršaje, Ministarstvo rada i socijalne politike, NVO Astra, NVO Centar za prava deteta, NVO Viktimološko društvo Srbije, NVO Atina, Misija OEBS-a u Srbiji, Međunarodna organizacija za migracije, UNODC, NVO Beosupport, CARE Srbija, ICMPD, NVO Žene u akciji i mnogi drugi čije aktivnosti nisu bile predložene tokom istraživanja.

Kada se posmatraju edukativni programi čije su ciljne grupe bili predstavnici populacije osnovnoškolaca, srednjoškolaca, studenata, građana, šticećenika prihvatilišta za decu bez roditeljskog staranja i korisnice programa pomoći¹⁰⁶, broj učesnika u periodu 2005—2010. je moguće predstaviti na sledeći način:

Ukupan broj učesnika prema ciljnoj grupi

Grafikon 14: Učesnici u edukativnim programima iz drugih zainteresovanih grupa u periodu od 2005. do 2010. godine

¹⁰⁴ Navedeno prema bazi podataka: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/aprogrami/5/7%20%20trgovina%20muskarcima.pdf>.

¹⁰⁵ Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika i direktora za školsku 2010/2011. godinu, Beograd, 2010.

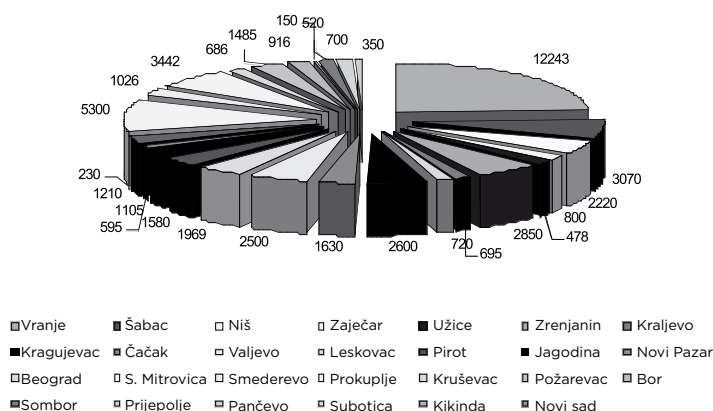
¹⁰⁶ Neke od pomenutih grupa su tokom zvaničnog prikupljanja podataka za potrebe Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima kategorisane kao posebno ranjive (osnovnoškolci, srednjoškolci i studenti), što je ovom prilikom izbegnuto, s obzirom na dosadašnje iskustvo o vulnerabilnosti žrtava i zaključcima istraživanja.

Ukupno je, dakle, u različitim programima učestvovalo 58.425 učenika osnovnih i srednjih škola, studenata, građana, štíćenika prihvatilišta i korisnika programa direktne asistencije.

Iako je bilo nemoguće dobiti tačan broj predstavnika svake pojedinačne grupe, zbog činjenice da su programi izvođeni za više grupa odjednom, čini se da je ipak moguće dobiti prilično jasan pregled obuhvatnosti različitih programa tokom poslednjih pet godina.

Kao i u prethodnom slučaju, za visok procenat obuka učenika i studenata zaslužno je Ministarstvo unutrašnjih poslova:

Učenci i studenti na tribinama MUP-a u 2009. i 2010. godini

Grafikon 15: Podaci MUP-a o učešću učenika iz osnovnih i srednjih škola i domova i studenata na edukativnim tribinama u 2009. i 2010. godini

Angažmanom Ministarstva unutrašnjih poslova je svakako dokazan kapacitet sistema za rad u oblasti suzbijanja trgovine ljudima, naročito u oblasti prevencije, i očigledna je potreba za aktivnijim uključivanjem drugih sistema — obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite u cilju pružanja održivog i pravovremenog odgovora na probleme trgovine ljudima u Republici Srbiji. Razgranatost mreža, broj zaposlenih i postojeća znanja i drugi resursi kojima se u pomenutim sistemima raspolaže, čine poduhvate jačanja institucionalnih kapaciteta potpuno opravdanim i najadekvatnijim merama za unapređenje nacionalnog sistema upućivanja.

S druge strane, još jednom je, sada za potrebe drugih ciljnih grupa, moguće postaviti pitanje o učinkovitosti i kvalitetu ovih vidova preventivnih mera. To se posebno pokazuje značajnim kada se ima u vidu potreba za kreiranjem i izvođenjem specifičnih obuka namenjenih i formulisanih za specifičnu ciljnu grupu — jer su svi drugi oblici rada tek puko informisanje o fenomenu trgovine ljudima (podizanje svesti o problemu), a ne iznalaženje usmerenih rešenja. Sličnu konstataciju je moguće izreći i za aktivnosti opštih kampanja, o čemu će kasnije biti više reči.

Kako bi se razjasnile iznete teze, na ovom mestu ćemo ponuditi okvir za formulisanje preventivnih programa koji vrše uticaj na otklanjanje uzroka pojave trgovine ljudima i programe koji teže saniranju društvenih posledica uz mere opšte prevencije.

PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA

Otklanjanje uzroka

Akciona istraživanja o faktorima rizika i vulnerabilnosti

Uključenost u kreiranje politike u oblastima: ljudskih prava, socijalnog uključivanja, migracija, socijalne politike, sfere rada, rodno osetljive i antidiskriminacione politike i specifično – suzbijanja nasilja

Kreiranje obrazovnih programa u pomenutim oblastima

Jačanje kapaciteta institucija u pomenutim oblastima

Praćenje rada institucija u oblasti: socijalnog uključivanja, socijalne politike i ljudskih prava

Izvođenje kampanja namenjenih osetljivim grupama koje promovišu alternative

Izvođenje terenskih programa za potencijalne žrtve

Izvođenje programa namenjenih grupama koje vrše nasilje, posebno korisnicima

Saniranje posledica

Empirijska istraživanja o fenomenu trgovine ljudima

Uključenost u kreiranje politike u oblasti suzbijanja trgovine ljudima

Kreiranje obrazovnih programa u pomenutoj oblasti

Jačanje kapaciteta institucija zaduženih za pružanje odgovora na postojeći fenomen

Praćenje rada institucija u oblastima prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima

Informativne kampanje i kampanje za podizanje svesti o ovom fenomenu

Direktan rad na osnaživanju marginalizovanih grupa

Osnaživanje (potencijalnih) žrtava u cilju sprečavanja (re)viktimizacije

Aktivnosti u oblasti vršenja uticaja na uzroke trgovine ljudima načelno možemo smatrati AKCIJOM, u odnosu na programe RE-AKCIJE, odnosno programe za saniranje posledica. Tako su akciona istraživanja (koja tretiraju uzroke i faktore vulnerabilnosti), kreiranje politika i obrazovnih programa, te jačanje kapaciteta institucija i praćenje njihovog rada u oblastima/politikama čije neadekvatno funkcionisanje dovodi do pojave trgovine ljudima: socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, socijalna zaštita, ljudska prava, migraciona politika, rodno osetljiva i antidiskriminaciona politika, sfera rada, kao i direktan rad sa grupama u riziku (potencijalnim žrtvama) i grupama koje vrše nasilje (potencijalnim učiniocima krivičnog dela) ključne mere koje bi dugoročno uticale na smanjanje obima pro-blema (ili čak njegovo nestajanje).

Na isti način bilo bi moguće predstaviti i šemu prevencije u oblasti saniranja posledica, s tim što bi zamajac aktivnosti bio sam fenomen trgovine ljudima i smanjivanje društvenih posledica nastalih delovanjem ovog fenomena.

Šemu mera/grupa aktivnosti u obema oblastima je moguće predstaviti na sledeći način:

Važno je pomenuti da je na platformi prethodnih istraživanja i analize prakse postupanja u sferi prevencije trgovine ljudima već primećen trend učestalog izvođenja programa iz druge pomenute kategorije — programa opšte prevencije i/ili programa koji više teže saniranju posledica pojava kroz informisanje opšte populacije ili specifičnih ciljnih grupa u opštoj populaciji o samom fenomenu. “U konkretnom slučaju izvođenja kampanja podizanja svesti treba imati na umu da, ako je težište politike prevencije smešteno isključivo na podizanje svesti potencijalnih žrtava (i opšte populacije), ta je politika veoma ograničena. Time što

propuštamo da kreiramo alternative za potencijalne žrtve, ovakve intervencije odgovornost za izbegavanje eksploatacije prebacuju na same žrtve. Potencijalne žrtve ostaju jednako osetljive kao i pre postera, filmova i televizijskih spotova.”¹⁰⁷

Učinak aktivnosti opšte prevencije delimično je proveravan i sa potencijalnim žrtvama i žrtvama trgovine ljudima tokom istraživanja. Odgovori koje su davale žrtve o svojim prethodnim znanjima o fenomenu trgovine ljudima su prilično različiti, i u najvećem stepenu koreliraju sa obrazovnim statusom. Većina ispitanica koje nisu išle u osnovnu školu ili je nisu završile, na pitanje da li su čule za ovaj fenomen pre izlaska iz situacije trgovine, odgovorile su odrično. Ovo jasno govori u prilog tome da aktivnosti prevencije moraju da budu usmerene prevashodno na mapirane ranjive grupe, a manje na opštu populaciju. S druge strane, pojavljivali su se i odgovori “Jeste, čula sam, ali mene niko nije prodao”, kao i “Svakako mi je bilo bolje kod njega nego na ulici” (misli se na trgovca). U svakom slučaju, razumevanje pojma trgovina u uobičajenom smislu kupoprodaje i nepovezivanje pojma sa eksploatacijom i nasiljem uočeno je kao vrlo karakteristično za sve ispitanike iz grupa potencijalnih i aktuelnih žrtava. Osim toga, kod njih je uočeno i povećanje praga tolerancije na nasilje, ali i bol, kao i nepoznavanje prava koja su u društvu garantovana (makar nominalno), što sve ukazuje na to da je rad na osnaživanju posebno ranjivih grupa izuzetno važan za uspešnu prevenciju trgovine ljudima. Ovde se pri tom ne misli na puko upoznavanje osoba u riziku sa fenomenom trgovine, već i na kreiranje mehanizama i pružanje podrške u ostvarivanju njihovih prava, kao i stvaranje alternativa trpljenju eksploatacije, što bi osobu učinilo manje ranjivom. Zbog toga je u oblasti prevencije od posebnog značaja da se izbegne pristup okrivu okrivljenog (kriviti žrtvu)¹⁰⁸, karakterističan za najveći broj intervencija podizanja vidljivosti problema (unutar jedne zajednice) i jačanje kapaciteta samo populacije već pogođene problemom, čiji su koreni u stvari van sfere uticaja marginalizovane populacije.

Ispitanici iz dva kolektivna centra za izbegla i raseljena lica su odgovarali na pitanja vezana za poznavanje fenomena trgovine ljudima i izvore informacija o njemu, a imali su mogućnost i da daju svoje predloge o tome šta treba preduzeti da bi se njihovi vršnjaci/prijatelji/deca upozorili na opasnosti trgovine ljudima, odnosno da neko ne bi postao žrtva. Ispitanici su bili uzrasta od 15 do 26 godina, i niko od njih nema rešen građanskopravni status. Obrazovanje im je srednje, a oni mlađi pohađaju srednju školu. Niko nije zaposlen. Na pitanje kako su dobili informacije o trgovini ljudima, svi su odgovorili da su o tome slušali samo od bivše žrtve trgovine ljudima (jedan kolektivni centar), a da su o tome gledali i neke emisije na televiziji. U prvom slučaju ispitanici su trgovinu ljudima objasnili kao trpljenje nasilja (osoba koja im je o tome pričala je stavljala akcenat na nedostatak slobode kretanja, zlostavljanje i prinudu), u drugom — kao što je pomenuto — kao kupoprodaju ili seksualni rad; dok većina ispitanika koji su o fenomenu saznavali kroz medije nije mogla uopšte da objasni o čemu se radi. Na pitanje: “Kako bi vaše vršnjake/prijatelje/decu trebalo upozoriti na opasnosti trgovine ljudima?”, jedan deo ispitanika je odgovarao “upornim predavanjima po školama i putem medija” (što je veoma interesantno s obzirom na to da oni koji su iz medija o trgovini čuli, o njoj ne znaju ništa). Međutim, bilo je i odgovora koji nude, čini se, najdelotvornije rešenje: “samo bolji život i perspektiva” i “normalan život”.

¹⁰⁷ United Nations, *An Introduction to Human Trafficking: Vulnerability, Impact and Action*, New York, 2008.

¹⁰⁸ “Okriveri okrivljenog (blaming the victim, eng.) je mehanizam u skladu sa kojim se koreni socijalnih problema vide u karakteristikama grupa koje su tim problemima ugrožene, umesto da se sagledaju u sistemu koji vrši opresiju i kreira nejednake uslove i mogućnosti za različite grupe. Na taj način pokušavamo da rešavamo probleme bez menjanja stvarnih uslova koji ih stvaraju.” U: D. Čuk Milankov i dr., *Sukob i društveni uticaj*, CARS, Beograd, 2009.

Ispitanici u romskim naseljima su ponudili delimično drugačiju perspektivu. U jednom od naselja su isprva, kada su pitani o trgovini ljudima, dosledno navodili da ne znaju o čemu se radi, a potom su, kada su upitani šta misle da bi trgovina ljudima mogla da bude, (skoro svi ispitanici u naselju) odgovarali da je to “možda kad neko dođe kolima i odvede dete”. S obzirom na to da se odgovor ponavljao, postavljeno im je pitanje da li se to zaista i desilo, pa im je zato palo na pamet. Odgovorili su da se desilo dečaku iz naselja. O daljim mogućim implikacijama takvog odvođenja nisu ponudili jasnu sliku, pa to omogućava tumačenje da se u ovom slučaju trgovina ljudima delimično izjednačava s kidnapovanjem.

Sticajem okolnosti, istraživački tim je bio u prilici da razgovara i s dečakom (starosti oko 12 godina) koji je zaista i bio odsutan iz naselja nekoliko nedelja (o čemu su roditelji obavestili policiju). On je situaciju u kojoj se našao opisao na sledeći način: “Bio sam u Ivanjici i radio za nekog čoveka na građevini. Čuo se s mojim tatom i došao po mene kolima.” Za izuzetno težak fizički posao je navodno dobio platu od dvesta dinara po danu i mogao je da izabere da li će tamo ostati ili ne. Po sopstvenim rečima, nije trpeo nasilje ni u jednom trenutku.

S obzirom na specifičnost često prisutne rane udaje devojčica iz romske populacije, u naseljima je postavljeno i pitanje da li devojčkama muževe treba da biraju roditelji ili treba same da se udaju. Svi ispitanici su dali društveno poželjne odgovore: “Naravno da treba da se udaš za onog koga voliš i to onda kad ti hoćeš”. U svakom slučaju, istraživanje ovog obima nije moglo da donese detaljnije nalaze u vezi sa specifičnim pojavama povezanim s trgovinom ljudima (kao što je prinudna udaja).

Na pitanja o tome kako može da se spreči trgovina ljudima, ispitanici iz kolektivnih centara predlažu pozivanje policije u najvećem broju slučajeva, nešto ređe (kada im je fenomen objašnjen) ovu mogućnost pominju stanovnici romskih naselja, dok deca koja žive i rade na ulici i deca bez roditeljskog staranja (ako se ne opredeljuju za odgovore da bi zaštitu potražili od organizacija s kojima su u kontaktu, kao što je Centar za integraciju mladih) odgovaraju da ne bi mogli ništa da urade da se zaštite. Ovo svakako govori i o stepenu marginalizacije i diskriminacije kojima su deca izložena. Oni moguće mere prevencije i vide isključivo u svetlu rešavanja najurgentnijih problema koje imaju — mesto za spavanje, opšta bezbednost, sredstva za život (preživljavanje) i slično.

U slučaju žena koje su trpele neke vidove nasilja, mogućnost prevencije se sagledava u kontekstu opšte zaštite od nasilja i kreiranja održivog okvira za tu zaštitu.

Iznete teze o potrebama za formulisanjem specifičnih mera i aktivnosti u oblasti zaštite posebno ranjivih grupa, kao i u oblasti unapređivanja mehanizama za socijalno uključivanje i suzbijanje siromaštva, tako su našle potvrdu u istraživanju, na svim nivoima.

Druge aktivnosti iz domena prevencije

Na prvom mestu neophodno je pomenuti različite publikacije organizacija aktivnih na polju suzbijanja trgovine ljudima. U prethodnom periodu, među publikacijama (bavili smo se samo štampanim, a ne i internet izdanjima publikacija) koje su bile dostupne tokom istraživanja, izdvajaju se: studije, izveštaji o praćenju funkcionisanja mehanizma upućivanja, izveštaji o radu organizacija, zbornici radova i priručnici. Kao i u slučaju edukativnih programa i ovde je važno naglasiti da sadržaji pojedinih izdanja ne odgovaraju uvek i u potpunosti zahtevima imenovanog formata, ali će ovde biti opisani na način na koji ih sami izdavači predstavljaju.

U 2005. godini Viktimološko društvo Srbije je objavilo publikaciju *Samo moj život: Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*.

Već sledeće godine objavljeno je čak pet publikacija — NVO Centar za prava deteta objavio je dve publikacije: dvojezičnu (srpski i engleski) *Trgovina decom u Srbiji — pretnja i realnost*, koja nudi okvir za unapređenje profesionalne prakse u zaštiti dece od trgovine ljudima, i *Eksploatacija dece — Kratak vodič s posebnim osvrtom na Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*. Iste godine objavljen je priručnik za vršnjačku edukaciju NVO Astra, u saradnji sa Crvenim krstom Srbije — *Trgovina ljudima — naš odgovor*, kao i publikacija NVO Astra *Trgovina ljudima (decom) — pogled kroz internet prozor*. Međunarodna organizacija za migracije Misija u Srbiji objavila je izveštaj o praćenju izdavanja privremene dozvole boravka u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Publikacija *Praćenje fenomena trgovine ljudima*, čiji je autor Viktimološko društvo Srbije, objavljena je takođe u 2006. godini.

Nevladina organizacija Atina je u sklopu projekta Međunarodne organizacije za migracije 2008. godine objavila izveštaj o praćenju Nacionalnog mehanizma upućivanja u Republici Srbiji u publikaciji *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u RS*. Iste godine NVO Astra objavljuje još jedan priručnik za vršnjačku edukaciju — *Trgovina ljudima — priručnik za vršnjačku edukaciju*, a 2009. i drugo izdanje priručnika za novinare — *Trgovina ženama — priručnik za novinare (drugo izdanje)*. Tokom 2009. godine objavljeni su i: *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Viktimološkog društva Srbije, *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*, Međunarodne organizacije za migracije u saradnji s NVO Atina, *Prepoznavanje trgovine ljudima (zbornik radova)*, Međunarodne organizacije za migracije, i *Priručnik za rad na SOS telefonu za (potencijalne) žrtve trgovine ljudima*.

Viktimološko društvo Srbije je tokom 2010. godine objavilo publikaciju *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine ljudima u Srbiji*, a NVO Astra priručnik (zbornik radova) *Suzbijanje trgovine ljudima — dobre prakse*.

Čini se da je na osnovu pregleda aktivnosti u oblasti praćenja funkcionisanja nacionalnog mehanizma za suzbijanje trgovine ljudima, sprovođenja istraživanja i teorijskog promišljanja različitih aspekata trgovine ljudima, moguće utvrditi da su postojeći resursi nevladinog sektora, iako neveliki, u odličnoj meri doprineli da

se utvrde činjenice o položaju žrtava trgovine ljudima, funkcionisanju institucija i mogućim pravcima delovanja u Republici Srbiji.

Kada je reč o drugim aktivnostima u oblasti prevencije koje su bile aktuelne u periodu od 2005. do 2010. godine, na ovom mestu ih predstavljamo zajedno s pregledom organizacija koje ih izvode.

NEVLADINA ORGANIZACIJA ASTRA¹⁰⁹

Astra je lokalna nevladina organizacija posvećena borbi protiv trgovine ljudima. Organizacija je osnovana 2000. godine i prva je koja je ukazala na problem trgovine ljudima u Srbiji. Kao lider na polju suzbijanja trgovine ljudima u našoj zemlji, od svog osnivanja Astra se ovim problemom bavi sveobuhvatno, tj. tretira različite oblike trgovine ljudima (eksploatacije) i različite kategorije žrtava — žene, decu i muškarce. Istovremeno deluje u oblasti prevencije, edukacije, podizanja javne svesti, pružanja direktne pomoći žrtvama, reintegracije, istraživanja i izveštavanja. Astra vodi prvi SOS telefon u Srbiji specijalizovan za problem trgovine ljudima, tj. za preventivnu podršku i za pomoć i podršku osobama koje su preživele trgovinu ljudima.

Misija

Astra je nevladina organizacija posvećena iskorenjivanju svih oblika trgovine ljudima, a naročito ženama i decom, kroz sveobuhvatan pristup rešavanju problema, a u cilju eliminisanja ovog specifičnog vida nasilja afirmisanjem društva slobodnog od svih vrsta eksploatacije, nasilja, diskriminacije, ekonomskih i socijalnih nejednakosti.

Vizija Astre je da bude lider u sveobuhvatnom rešavanju problema trgovine ljudima i ostalih oblika nasilja u Jugoistočnoj Evropi, na putu ka njihovom iskorenjivanju.

Vrednosti na kojima se temelji rad ove nevladine organizacije su poštovanje ljudskih prava u skladu sa međunarodnim standardima, tolerancija i uvažavanje različitosti, težnja najvišim standardima u radu, posvećenost i profesionalnost.

Medijske kampanje

Nevladina organizacija Astra je u pomenutom periodu izvela četiri medijske kampanje: *Postoji izlaz* (2004/2005), *Spasimo decu od trgovine ljudima* (sa Save the Children UK, Srbija — 2005), *Trgovina decom* — naša stvarnost (2006) i *Gole činjenice* (2008). O značaju kampanja Astra kaže sledeće: “Medijske kampanje posvećene problemu trgovine ljudima su važne jer se kroz njih javnost upoznaje sa ovim problemom, njegovom raširenošću, potencijalnim opasnostima koje on donosi, kao i mogućnostima prevencije.”¹¹⁰

Prepoznavanje važnosti problema trgovine ljudima, odnosno senzibilisanje

¹⁰⁹ Navedeno prema: <http://www.astra.org.rs>.

¹¹⁰ Ibidem.

državnih institucija i javnog mnjenja, nameće i potrebu mobilizacije svih snaga društva da krenu u suzbijanje trgovine ljudima. Posebno je značajna obaveštenost o SOS telefonu, jer to omogućava da se svi zainteresovani građani, žrtve i potencijalne žrtve obrate i zatraže pomoć, kao i da dobiju neophodne informacije.

SOS telefon

U okviru programa SOS telefon i direktna pomoć žrtvama trgovine ljudima (o kome će biti više reči u segmentu koji se bavi direktnom asistencijom žrtvama), Astra pruža i preventivne informacije o problemu trgovine ljudima, o mogućnostima i uslovima bezbednog i legalnog zapošljavanja i sigurnim migracijama. Kroz rad SOS telefona se obezbeđuju sledeće informacije: o merama predostrožnosti pri odlasku u inostranstvo, o sigurnim migracijama, o eventualno poznatim destinacijama, o radnom zakonodavstvu zemlje destinacije, informacije potrebne za proveru ugovora o radu, informacije o dokumentaciji potrebnoj za obavljanje određenog posla koja se traži u zemlji destinacije (stručna sprema, (ne)priznavanje diplome, potrebne nostrifikacije i slično), o potrebnoj dokumentaciji za nastavak školovanja u zemljama destinacije, o licenciranim agencijama za zapošljavanje, kontakti organizacija i institucija u zemlji destinacije ili eventualno u okolnim zemljama ukoliko u zemlji destinacije ne postoje srodne NVO i diplomatsko-konzularna predstavništva naše zemlje, pravne analize ugovora pre potpisivanja istog sa poslodavcem.

U okviru Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima NVO Astra rukovodi radnom grupom za prevenciju trgovine ljudima.

NEVLADINA ORGANIZACIJA CENTAR ZA PRAVA DETETA ¹¹¹

Centar za prava deteta je nestranačka, neprofitna i nevladina organizacija čiji je osnovni cilj ostvarivanje Konvencije o pravima deteta. U skladu s tim, aktivnosti centra su usmerene na uvođenje i primenu zakona, politike i prakse koji omogućavaju unapređenje dobrobiti dece, zaštitu njihovih prava i njihovo puno učešće u društvu.

Aktivnosti Centra za prava deteta se sprovode na celoj teritoriji Republike Srbije. Centar je do sada organizovao brojne seminare iz oblasti prava deteta za druge organizacije građanskog društva kao i za profesionalce iz oblasti pravosuđa, socijalne zaštite, policije, medija, obrazovanja itd. U dosadašnjih jedanaest godina postojanja centar je realizovao znatan broj važnih projekata s ciljem da se izmeni zakonodavna praksa, da se proširi ideja o zaštiti prava deteta, istraži stanje dece i stanje ranjivih grupa dece itd. Centar za prava deteta je samostalno ili u saradnji s drugim organizacijama izdao preko 40 publikacija.

Prioritete Centra za prava deteta predstavljaju naponi u pravcu primene Konvencije o pravima deteta, informisanje javnosti o stanju prava deteta u našoj zemlji i njegovo poboljšanje, kao i širenje ideje o pravima deteta kroz direktan rad sa stručnjacima.

¹¹¹ Navedeno prema nalazima istraživanja i sajtu: <http://www.cpd.org.rs/index.html>.

Program za borbu protiv trgovine decom u Jugoistočnoj Evropi (u saradnji sa Save the Children UK u Srbiji)

Inicijativa za izradu *Modela Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja dece u pornografiji i prostituciji* formulisana je kao reakcija na primedbu Komiteta za prava deteta da Republika Srbija kao država ugovornica Konvencije o pravima deteta treba da izradi sveobuhvatnu Nacionalnu strategiju za sprečavanje trgovine decom i seksualne eksploatacije dece.¹¹² Cilj programa je razvoj sistematskog pristupa suzbijanju trgovine decom i usvajanje nacionalnog mehanizma za prevenciju i suzbijanje trgovine decom i svih oblika eksploatacije dece i, specifičnije, razvoj modela Nacionalne strategije za borbu protiv trgovine decom, uz uključivanje svih relevantnih činilaca. Prva faza projekta realizovana je u periodu od 1. aprila do 30. novembra 2009, a druga se nastavlja u 2010. godini kroz aktivnosti lobiranja za usvajanje modela strategije, odnosno uključivanje modela strategije kao integrativnog dela Strategije borbe protiv trgovine ljudima.

NEVLADINA ORGANIZACIJA ŽENE U AKCIJI

NVO Žene u akciji iz Velike Plane je osnovana 1999. godine i radi na poboljšanju kvaliteta života žena putem edukacije o ženskim ljudskim pravima i ljudskim pravima. Najznačajniji dosadašnji projekti organizacije u oblasti prevencije trgovine ljudima su: *Medijska kampanja* u deset opština četiri okruga centralne Srbije (2008/2009), *Neću da budem žrtva* (2009) — radionice i medijska kampanja, *Otvori oči, pokreni um, osiguraj budućnost* (2010) — radionice i performansi po selima.

NEVLADINA ORGANIZACIJA BEOSUPPORT¹¹³

Beosupport (Beogradska podrška eksploatisanoj deci i omladini) je nevladina organizacija osnovana 1997. godine. Misija organizacije je prevencija i zaštita dece od nasilja i to prvenstveno od seksualnog nasilja i trgovine decom.

Organizacija uspešno priprema i sprovodi edukativna predavanja, radionice i tribine širom Srbije na temu zaštite dece od nasilja i zloupotrebe dece.

U okviru organizacije postoji tim omladinskih vršnjačkih edukatora — BS tim mladih, koji čini oko stotinu mladih uzrasta od 16 do 22 godine. Oni su obučeni za sprovođenje programa u oblasti prevencije nasilja nad decom i zloupotrebe dece.

U okviru Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima Beosupport

¹¹² Komitet za prava deteta je razmatrao Inicijalni izveštaj Republike Srbije (CRC/C/SRB/CO/1) na svom 1326. i 1327. sastanku 27. maja 2008, nakon čega je na 1342. sastanku održanom 6. juna 2008. usvojio zaključne primedbe.

¹¹³ Navedeno prema nalazima istraživanja i sajtu: <http://beosupport.org.rs/>.

rukovodi radnom grupom za borbu protiv trgovine decom.

VIKTIMOLOŠKO DRUŠTVO SRBIJE¹¹⁴

Viktimološko društvo Srbije (VDS) je nezavisno i neprofitno udruženje građana koje je osnovano sa ciljem da okupi što veći broj humano orijentisanih naučnih radnika i stručnjaka zainteresovanih da rade na razvoju viktimologije (nauke o žrtvama) i unapređenju zaštite žrtava krivičnih dela, kršenja ljudskih prava, rata i drugih oblika stradanja u društvu, i to bez obzira na pol, versku i religijsku pripadnost, politička opredeljenja i druga obeležja žrtava.

Viktimološko društvo Srbije osnovano je 12. novembra 1997. godine. Društvo sarađuje sa Svetskim viktimološkim društvom, organizacijom Evropska pomoć žrtvama (Victim Support Europe) i drugim srodnim društvima i udruženjima iz naše zemlje i sveta. VDS je član Svetskog viktimološkog društva.

Viktimološko društvo Srbije i njegovi članovi imaju sledeće ciljeve i zadatke:

- da naučno proučavaju pojave i okolnosti koje dovode do stradanja čoveka i da naučnim metodama interdisciplinarnog karaktera pronalaze načine izbegavanja ili ublažavanja stradanja čoveka
- da se zalažu za razvoj viktimologije kao naučne discipline i za podizanje društvene svesti o problemima žrtava različitih oblika stradanja
- da nizom praktičnih mera osiguraju pomoć žrtvama svih oblika stradanja
- da okupe što veći broj humano orijentisanih stručnjaka koji će interdisciplinarnim istraživanjima i sopstvenim naučnim, stručnim i ljudskim autoritetom doprineti boljoj zaštiti svih žrtava, bez obzira na pol, religijsku i etničku pripadnost i druga obeležja
- da se zalažu za poboljšanje pravnog položaja žrtava raznih oblika stradanja
- da sarađuju sa naučnim i stručnim organizacijama koje deluju na ostvarivanju sličnih ciljeva i zadataka, a posebno s fakultetima, institutima, specijalizovanim državnim organima i organizacijama i sl., a radi uspešnog obavljanja poslova i zadataka zbog kojih društvo postoji

Radi ostvarivanja svojih ciljeva i zadataka, Viktimološko društvo organizuje seminare, predavanja i druge stručne skupove, izdaje časopis "Temida" o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu i druge publikacije.

O aktivnostima Viktimološkog društva Srbije je bilo više reči u delu koji se bavio edukativnim programima i publikacijama.

MEĐUNARODNA ORGANIZACIJA CARE INTERNATIONAL u Srbiji¹¹⁵

CARE International je međunarodna organizacija koja sprovodi aktivnosti u više od 70 zemalja širom sveta (Istočna Evropa, Latinska Amerika, Azija, Afrika).

¹¹⁴ Navedeno prema: <http://www.vds.org.rs>.

¹¹⁵ Navedeno prema: http://www.care.rs/?page_id=9.

Misija CARE je podrška pojedincima, porodicama i zajednicama u najsiromašnijim delovima sveta. Na severozapadnom Balkanu CARE ima iskustva u radu na implementaciji projekata još od 1994. u okviru kojih radi na osnaživanju građana i građanki kroz programe razvoja civilnog društva, ekonomske programe i programe izgradnje tolerancije i mira. Prilikom osmišljavanja i sprovođenja programa CARE ističe važnost zagovaranja prava manjinskih grupa, uz pristup zasnovan na pravima svakog pojedinca. CARE svoj rad zasniva na principima partnerstva sa lokalnim nevladinim organizacijama kao i institucijama sistema, i posebnu pažnju obraća na približavanje institucija sistema marginalizovanim grupama. CARE koristi participativni pristup u borbi protiv siromaštva i socijalne nepravde.

Programi u Srbiji su počeli da se sprovode 1994. godine i u početku su to bili programi direktne humanitarne pomoći i rekonstrukcije, da bi se od 2000. godine fokusirali na različite razvojne projekte koji doprinose izgradnji civilnog društva, kao što su: projekti koji imaju za cilj osnaživanje i integraciju Roma u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i razvoja zajednica, sprečavanje trgovine ljudima, projekti namenjeni poboljšanju reproduktivnog zdravlja, omladinski projekti koji podržavaju omladinski aktivizam i doprinose razvoju tolerancije i smanjenju ksenofobije, kao i projekti koji promovišu norme rodne jednakosti, zdravih stilova života i prevenciju nasilja.

Trenutno CARE International Srbija sprovodi projekat — Osnaživanje anti-trafiking mreža na Balkanu. Pored podizanja svesti javnosti o problemu trgovine ljudima, projekat obezbeđuje razvoj kapaciteta organizacija i doprinosi jačanju saradnje sa institucijama. Glavni partneri u ovom procesu su: mreža ASTRA u Srbiji (11 NVO), mreža PETRA u Hrvatskoj (11 NVO) i mreža RING u Bosni i Hercegovini (28 NVO), čime CARE unapređuje regionalno povezivanje i saradnju. U cilju sumiranja i analize uticaja antitrafiking projekata, CARE je izradio i izveštaj *What works? A potential guide to some good practice examples* (Šta funkcioniše? Potencijalni vodič kroz primere dobre prakse).

MEĐUNARODNI CENTAR ZA RAZVOJ MIGRACIONE POLITIKE ¹¹⁶

The International Centre for Migration Policy Development — ICMPD je organizacija osnovana 1993. godine na inicijativu država Švajcarske i Austrije. U ostvarivanju cilja promocije inovativnih, sveobuhvatnih i održivih migracionih politika, ICMPD funkcioniše kao mehanizam razmene između vlada i organizacija u Evropi. Blisko sarađujući sa vladama i međunarodnim organizacijama, aktivan je u nekoliko oblasti, uključujući politiku viznog režima, upravljanje granicama, pitanja azila i readmisije i borbu protiv trgovine ljudima.

U periodu 2006—2007. ICMPD je izvodio Program unapređenja odgovora u borbi protiv trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi: Upravljanje prikupljanjem podataka i informacijama; u periodu od 2008. do 2010. godine — drugu fazu istog projekta, i od 2006. do 2008. godine — Program za podršku uspostavljanju transnacionalnog mehanizma upućivanja za žrtve trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi.

¹¹⁶ Navedeno prema: <http://www.icmpd.org/>.

SAVE THE CHILDREN UK¹¹⁷

Organizacija Save the Children UK je u Srbiji od 2005. godine aktivna u oblasti obezbeđivanja (garantovanja) prava deci na kvalitetno obrazovanje nezavisno od njihovih karakteristika. Takođe je angažovana u oblastima smanjenja siromaštva i zaštite dece od zloupotreba i eksploatacije, uključujući trgovinu decom.

Aktivnosti organizacije u Srbiji su usmerene na istraživanje pojave trgovine decom i rad na edukaciji i kampanjama.

Viktimološko društvo Srbije

U okviru sfere prevencije svakako je moguće analizirati i doprinose aktivnosti koje su za cilj imale unapređenje političkog i zakonodavnog okvira u oblasti suzbijanja trgovine ljudima, i specifičnije — kreiranje mehanizama za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

U tom smislu su najkarakterističniji poduhvati/projekti Misije OEBS-a u Srbiji na uspostavljanju Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, ICMPD-ja na ustanovljavanju transnacionalnog mehanizma upućivanja i sistema za prikupljanje podataka i Međunarodne organizacije za migracije u Srbiji na uspostavljanju mehanizma za privremene dozvole boravka.

Za unapređenje politike prevencije u Republici Srbiji, na osnovu svega izrečenog, moguće je formulisati sledeće preporuke:

- U daljem istraživačkom radu treba sprovoditi akciona istraživanja (umesto isključivo empirijskih) u okvirima osetljivih društvenih grupa (izbegla i raseljena lica smeštena u kolektivne centre, romska zajednica, tražioci azila, deca smeštena u institucije socijalne zaštite, deca koja žive i rade na ulici, žene žrtve nasilja...). Ovakva istraživanja bi omogućila, pored prikupljanja podataka i boljeg razumevanja faktora rizika, upoznavanje članova zajednice sa fenomenom trgovine ljudima i srodnim fenomenima, naročito zanemarivanjem i zlostavljanjem dece, nasiljem u porodici, te njihovim posledicama.

- S obzirom na potrebu za posmatranjem fenomena trgovine ljudima u okvirima politika socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, uključiti se u kreiranje te i politika ljudskih prava, migracija, socijalne zaštite, sfere rada, rodno osetljive i antidiskriminacione politike, i specifično — suzbijanja nasilja, kao i implementaciju politika kroz sve sisteme. I konačno — praćenje implementacije.

- U vezi s prethodnim, raditi na senzibilizaciji profesionalaca svih sistema za rad s marginalizovanim grupama kako bi se eliminisale predrasude i diskriminatorno postupanje, koje je jedan od uzroka vulnerabilnosti.

- Izvoditi specijalizovane programe/kampanje manjeg obima namenjene osetljivim grupama, koji promovišu alernative (modele uključivanja).

- U vezi s prethodnim, kreirati i izvoditi inovativne, interaktivne i participativne programe (na primer, forum teatar).

- Izvoditi terenske programe (outreach) za podršku potencijalnim žrtvama.

¹¹⁷ Navedeno prema: <http://www.savethechildren.org.uk/en/srbia.htm>.

- U vezi s prethodnim stoji i potreba za jačanjem kapaciteta predstavnika imenovanih ranjivih grupa (a u kontekstu programa prevencije i ciljnih grupa) za izvođenje preventivnih aktivnosti (peer edukacija).

- Izvoditi programe namenjene grupama koje vrše nasilje, posebno korisnicima usluga (uključujući specijalizovane kampanje).

I specifičnije:

- Budući da istraživanje pokazuje da je apsolutna većina žrtava trgovine ljudima nezavršenog osnovnog obrazovanja, neophodno je insistirati na implementaciji postojećih mehanizama za sprečavanje izlaska iz sistema obaveznog osnovnog obrazovanja i uvesti nove.

- Još jedna specifičnost među faktorima vulnerabilnosti uočena tokom rada na studiji je i vulnerabilnost dece smeštene u ustanove socijalne zaštite ili u hraniteljske porodice. Ona su (procentualno) česte žrtve trgovine ljudima u ukupnom broju dece žrtava. Osim pomenutog, odnos dece koja žive i rade na ulici prema rezidencijalnim programima onemogućava njihovo dugoročno zbrinjavanje kroz ovaj mehanizam. Zbog toga je neophodno detaljnije istražiti faktore koji utiču na ovu pojavu (dostupnost i kvalitet rezidencijalnih programa, moguća regrutacija unutar ustanova od strane drugih korisnika, resursi za zbrinjavanje i brigu o deci, kvalitet odnosa stručnog osoblja prema zbrinutoj deci i slično) u cilju unapređivanja ovih usluga i sprečavanja viktimizacije dece putem kreiranja programa obuke, uvođenja infrastrukturnih i drugih promena i implementacije politike socijalnog uključivanja.

- U sve programe prevencije treba uključiti predstavnike ciljnih grupa preventivnih programa u svim fazama — od pripreme do evaluacije.

ZAŠTITA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI

Socijalno uključivanje žrtava trgovine ljudima

Iako oblast zaštite žrtava trgovine ljudima, kao što je pomenuto, može da se posmatra u specifičnom kontekstu orijentisanom ka gonjenju učinilaca ili opštem okviru migracione politike, što su svakako i značajni aspekti samog procesa zaštite žrtava, na ovom mestu će se oblast zaštite žrtava razmatrati kao sistemski i sistematičan odgovor na probleme reintegracije žrtava, odnosno njihovo socijalno uključivanje. Programi socijalnog uključivanja tako podrazumevaju i osiguravanje *sigurnog mesta* za boravak žrtvama, kao i posredovanje u obezbeđivanju fizičke zaštite (policijske), ali se ne svode samo na tu dimenziju.

Termin socijalno uključivanje, koji se u studiji koristi (umesto uobičajenog — reintegracija) za opisivanje mera i aktivnosti iz domena zaštite žrtava (direktne asistencije žrtvama), odraz je namere da se u oblasti zaštite žrtava izdvoje i precizno opišu različiti nivoi na kojima je neophodno delovati kako bi se obezbedila održivost svih ponuđenih rešenja svakog pojedinačnog programa direktne asistencije koji se u Republici Srbiji izvodi. Pomenuti nivoi podrazumevaju pronalaženje adekvatnih odgovora na pitanja detekcije i identifikacije žrtava, rehabilitacije, kratkoročne reintegracije i dugoročnog i održivog uključivanja i to kroz procese fizičkog i psihičkog oporavka, jačanje starih i/ili izgradnju novih socijalnih mreža, povrata i/ili uključivanje u sve državne sisteme i konačno — ekonomsko osamostaljivanje. Ovako opisan kontekst upućuje na željenu višedimenzionalnost programskih rešenja: adekvatne veze s dimenzijama socijalnog, kulturnog i ekonomskog, kao i na jasan zahtev za delovanjem i vršenjem uticaja ne više samo na posledice već i na uzroke ulaska u situaciju trgovine ljudima, a sve u cilju smanjivanja početne nejednakosti i diskriminacije kojoj su žrtve najčešće bile izložene.

S druge strane, termin reintegracija je često neadekvatan utoliko što ukazuje na aktivnosti i mere koje treba sprovoditi u cilju ponovnog uključivanja (latinski *re* — ponovo, opet). Tako potreba za korišćenjem drugog termina nastaje u onom delu u kom analiza sprovedenih aktivnosti i mera ukazuje na to da programski (ali i zakonodavni) seting u stvari pogoduje (samo) onim žrtvama koje su prethodno bile uključene u sisteme — od toga da imaju sva potrebna dokumenta, do toga da imaju porodicu kojoj bi se vratile, ili makar nekretnine u svom vlasništvu. O tome će biti više reči u delu koji se tiče identifikovanih problema u pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima.

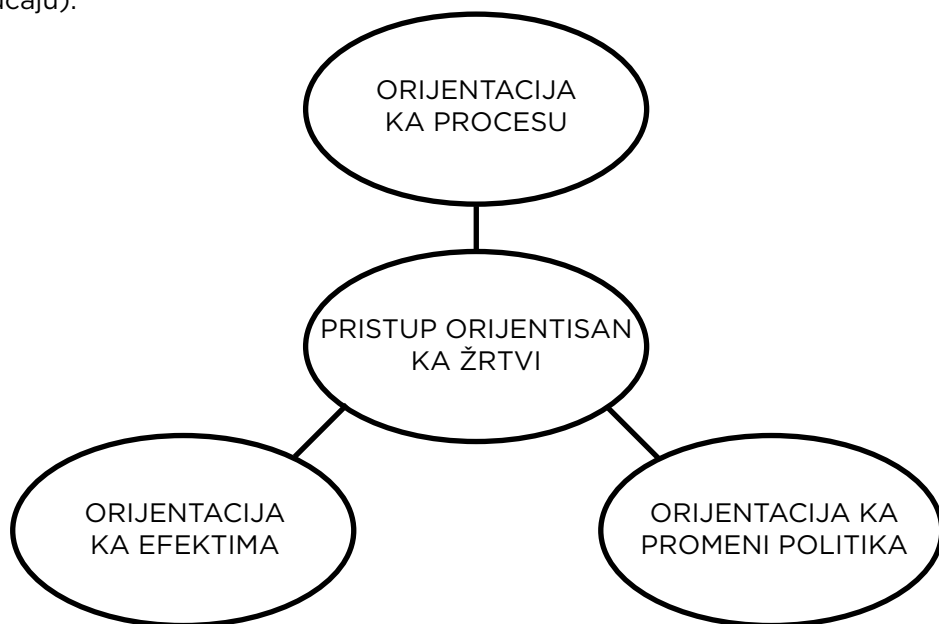
Kada govorimo o pristupima u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima, pristup orijentisan ka gonjenju (*prosecution-oriented approach*¹¹⁸) napušten je onog momenta kada su u nacionalnom okviru uvažene preporuke za formulisanje programa zaštite orijentisanih ka žrtvi. To praktično podrazumeva odustajanje od koncepta zatvorenih skloništa, koja su, od pojave prvih ovakvih programa svuda u svetu, a pod okriljem brige za bezbednost žrtava, bila organizovana radi

¹¹⁸ R. Shigekane, "Rehabilitation and Community: Integration of Trafficking Survivors", in: Human Rights Quarterly, Vol. 29, The Johns Hopkins University Press, 2007.

potreba organa gonjenja za obezbeđivanjem lakšeg (svakodnevnog) pristupa žrtvama kao svedocima u postupku. Sklonište zatvorenog tipa u koje je policija imala pristup i vrlo često i sama smeštala žrtve po samoj identifikaciji¹¹⁹ je postojalo i u Srbiji u periodu kojim se studija bavi.¹²⁰ Formalnim putem nemoguće je dokazati iznetu tvrdnju zbog zahteva za poštovanjem međunarodnih standarda koji se nameću i u nacionalnim okvirima, i u skladu s tim nominalno definisanim programskim načelima. Ipak, jasno je da bez standardizacije programa i uspostavljenog mehanizma za praćenje njihove implementacije nije moguće s velikom dozom sigurnosti tvrditi na koji način načelo pristupa orijentisanog ka žrtvi shvataju svi akteri aktivni u oblasti zaštite žrtava, a u okvirima Nacionalnog mehanizma upućivanja, pri čemu se misli i na državne institucije, programe finansirane od strane lokalnih samouprava, ali i nevladine i međunarodne organizacije.

Ono što je u ovom trenutku izvesno jeste da, delimično zbog nedostatka programa primarnog zbrivanja, a svakako i zbog većeg kvaliteta u izvođenju programa zaštite, možemo da kažemo da ne postoje aktivnosti koje bi na taj način kršile prava žrtava (ugrožavanje slobode kretanja) ili nametale nove i drugačije tipove kontrole kojima bi se sam proces uključivanja mogao dovesti u pitanje.

Osim orijentacije ka žrtvi, što 2010. godine u Srbiji postaje neosporan pristup kojim se (makar nominalno) u postupanju rukovode profesionalci iz svih sektora, sveobuhvatni programi bi morali da zadovolje i standarde orijentisanosti ka procesu (u smislu emotivnog isceljenja i prevazilaženje trauma nastalih kao posledica izloženosti nasilju u situaciji trgovine ljudima), ka efektima (emocionalna stabilizacija i socijalno uključivanje), ali i ka promeni politika i mera (zagovaranje unapređivanja okvira za zaštitu žrtava u svakom pojedinačnom slučaju).

¹¹⁹ Informacija dobijena od zaposlenih u Skloništu tokom 2007. godine.

¹²⁰ Više u: S. Jovanović, D. Čuk Milankov, M. Savić, S. Kljajić, N. Šarac, Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima, IOM, Beograd, 2009.

O tome da neretko sve tri važne programske orijentacije nisu uključene u izvođenje programa svedoče i sistemi prikupljanja podataka o žrtvama/klijentima, kao i statistike koje se u ovoj oblasti vode. Tačnije, dostupni podaci o programima i aktivnostima najčešće se sistematizuju prema zahtevima donatora/ministarstva/supervizora, što podrazumeva pobrojavanje pruženih usluga, tipove usluga u određenom vremenskom periodu i slično, a ne sadrže informacije o efektima programa ili problemima u procesu socijalnog uključivanja žrtava, te iznađenim načinima za rešavanje problema (promene politike postupanja).

Pristup orijentisan ka žrtvi tako podrazumeva i kreiranje programskih šema i izvođenje specifičnih aktivnosti u svakom pojedinačnom slučaju asistencije, u zavisnosti od samog slučaja (case-by-case). Jasno je da održivi sistemi zaštite jesu oni koji će omogućiti fleksibilnost programskih aktivnosti, nasuprot programima zasnovanim na donatorskim zahtevima (na primer, pružanje šematizovanih usluga medicinske pomoći, uz zahtev za plaćanjem zdravstvenih usluga iz privatne prakse kako bi se sredstva namenski trošila, umesto sprovođenja aktivnosti asistencije i posredovanja za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu u državnom sistemu).

Kako bismo potkrepili izložene stavove o zahtevima za kreiranje individualizovanih programa, iznećemo odgovore profesionalaca iz oblasti zaštite žrtava, kao i samih žrtava o potrebama tokom programa pomoći, a u kojima su ponudili i konkretne smernice.

Profesionalci, naime, najčešće ističu potrebe žrtava za pružanjem **zdravstvene pomoći** i to specifično: rešavanje akutnih zdravstvenih problema — povreda i oboljenja nastalih kao posledica trgovine ljudima, kao i prekid neželjenih trudnoća (takode nastalih kao posledica trgovine ljudima), lečenje polno prenosivih bolesti i bolesti zavisnosti. Osim toga, ključnom se smatra i potreba za pružanjem **psihološke pomoći i podrške**, kao i **materijalne sigurnosti** — pomoći pri zapošljavanju ili sticanju prava na MOP, te druge vrste materijalnih davanja (program Crvenog krsta Srbije tako omogućava žrtvama da, preko kontakta sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, raspolazu sredstvima koja bi im pomogla da reše akutni problem — plate struju ili ogrev, kupe hranu, garderobu za dete i slično).

Aktivnost pružanja pravne pomoći, uz informisanje o pravima, je ocenjena veoma značajnom među profesionalcima i, osim što samim žrtvama pruža osećaj sigurnosti tokom trajanja različitih procesa, dokazano utiče i na kvalitet samog postupka koji se vodi protiv okrivljenih za dela trgovine ljudima.

Među profesionalcima postoji apsolutno slaganje i oko toga da je **pribavljanje svih potrebnih dokumenata** (rešavanje građanskopravnog statusa) za svaku osobu uključenu u programe pomoći od ključnog značaja za usmerenje ka punom socijalnom uključivanju. Na ovom mestu prenosimo iskustva NVO Atina u ovoj oblasti: "Pomoć u rešavanju građanskopravnog statusa je aktivnost koja se obavlja kroz savetovanja s korisnicima, komunikaciju s centrima za socijalni rad i drugim nadležnim institucijama i direktnu asistenciju u pribavljanju potrebnih dokumenata. Ilustracije radi, kao što je pomenuto, a s obzirom na stepen deprivacije žrtava i njihovih porodica, NVO Atina je prosečno potrebno oko tri meseca angažmana u pribavljanju samo najosnovnijih dokumenata za pristup sistemu

socijalne i zdravstvene zaštite i to kroz direktan kontakt sa različitim institucijama na teritoriji cele Republike Srbije. Aktivnosti u oblasti rešavanja građanskopravnog statusa pre svega podrazumevaju pomoć u dobijanju dokumenata: izvod iz matične knjige rođenih, potvrda o državljanstvu, prijava prebivališta, izvod iz katastra, poreska prijava, dozvola boravka za korisnike strane državljanke, lična karta, zdravstvena knjižica, evidentiranje u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, evidencija u nadležnom centru za socijalni rad, svedočanstva, pasoš ili putni list, ostalo (pomoć u rešavanju izbegličkog statusa, potvrda o plaćanju poreza, vlasnički list...).” Prema iskustvu NVO Atina, 30% korisnica programa kroz ovaj vid asistencije dokumenta dobija po prvi put u životu.

U specifičnim situacijama, kada su žrtve zabrinute za svoju bezbednost, nalaze se u izuzetno teškim prilikama ili nemaju gde da se vrate posle izbacivanja iz situacije trgovine ljudima, **pomoć u obezbeđivanju smeštaja** (kroz smeštaj u Privremenu kuću, dostupna prihvatilišta ili alternativni smeštaj) je od izuzetnog značaja za dalji tok procesa integracije. Uz obezbeđivanje smeštaja se svakako podrazumeva i pomoć u obezbeđivanju hrane, odeće, higijenskih sredstava i svih drugih osnovnih sredstava za život (nezavisno od samog mesta gde je žrtva smeštena).

Želju za **nastavkom školovanja**, prema iskustvu osoba aktivnih u pružanju direktne pomoći, žrtve najčešće izražavaju tek u fazi uključivanja u dugoročne programe, kada su uspešno završene faze rehabilitacije/stabilizacije. U tom periodu se korisnice programa posebno interesuju i aktivno učestvuju u **traženju posla** i uspevaju da posao zadrže duže od tri meseca.¹²¹

Potrebe žrtava su vrlo često i: ponovno uspostavljanje kontakta s porodicom (ili makar viđanje porodice), uspostavljanje odnosa poverenja sa decom (nekada tek viđanje deteta, ukoliko je starateljstvo povereno nekom drugom), rad na jačanju samopouzdanja za uspostavljanje novih vršnjačkih i/ili partnerskih odnosa.

S obzirom na to da samo dovoljno fleksibilni programi individualizovanog pristupa imaju mogućnost da uoče (i provere) i druge potrebe žrtava tokom faze socijalnog uključivanja (osim onih koje u svakom sistemu spadaju u set standardnih aktivnosti), navodimo i viđenje samih identifikovanih žrtava:

Mnogo mi znači da imam džeparac da izađem s drugaricama na piće uveče.

Kad sam došla u program, vodili su me da mi kupe garderobu i cipele i uvek smo birali ono što se njima sviđa, mislim da to nije u redu.

One su išle sa mnom da vidim braću i sestre i pomogle mi da izbacim sестru od muža koji ju je tukao...
... i tako i meni ima ko da dođe na roditeljski sastanak.

Kada se radi o deci koja su najviše izložena riziku od trgovine ljudima,

¹²¹ Iskazano interesovanje korisnica za nastavak školovanja i uključivanje na tržište rada, na primer, odmah po izbacivanju, pojedini profesionalci ne povezuju sa uočenom potrebom žrtava za ispunjavanjem očekivanja neposrednog socijalnog okruženja, nastalom kao posledica prethodne izloženosti nasilju, gubljenju kontrole nad sopstvenim životom i stresa i nepoverenja zbog ulaska u potpuno novo okruženje. Ovo ima za posledicu odustajanje od pružanja određene vrste usluga i tumačenje ponašanja žrtve kao nesaradnje, o čemu je bilo svedočanstava tokom istraživanja.

zaposleni u Svratistu o potrebama dece navode sledeće:

Žele samo da ih više ne tuku i ne teraju da rade ono što oni ne žele.

Voleli bi da mogu da idu kod doktora i da idu u školu, da nose čistu garderobu, kao i sva druga deca.

... sok od jagode i "milka" čokoladu.

Nekada žele samo da prežive dan.

Najčešće se razmatranja potreba dece koja žive i rade na ulici kreću u pravcu garantovanja bezbednosti i rešavanja najosnovnijih potreba (hrana, piće, odmor, igra, sigurno mesto za spavanje), što naročito govori o uslovima u kojima ta deca žive. Malo stariji korisnici Svratista izražavaju i potrebu da imaju ličnu kartu, posao, da su samostalni, da imaju svoju porodicu i da im deca budu sigurna.

Iz priloženog može da se sagleda (makar delimična) slika o tome da, bez obzira na prethodna iskustva i znanja, sami profesionalci nikada ne mogu potpuno precizno unapred da znaju šta je u konkretnom slučaju najbolji pristup i koje je sve aktivnosti potrebno sprovesti kako bi se žrtva (korisnik programa) osećala zaštićenom i kako bi program zaista kreirao efekte kojima nominalno teži.

Zasnovano na procenjenim potrebama samih žrtava, ali i postojećim standardima u oblasti zaštite, ostale važne dimenzije programa za direktnu asistenciju uključuju obavezu punog poštovanja ljudskih prava žrtava¹²², kao i sledećih principa i vrednosti u svakom pojedinačnom slučaju asistencije:

DOBROVOLJNOST: Iako se princip dobrovoljnosti podrazumeva, moguće ga je dovesti u pitanje u svakom trenutku u kom ne postoji realna alternativa ponuđenoj asistenciji ili programu pomoći.

PUNA INFORMISANOST: Neophodno je da žrtve u svakom trenutku imaju sve potrebne informacije o tome šta se u Republici Srbiji podrazumeva pod statusom žrtve trgovine ljudima, o svom statusu u istražnim radnjama, prekrivičnom i krivičnom postupku, mogućnostima i ograničenjima programa i aktivnosti koji se nude, kao i mogućim posledicama neprihvatanja programa.

PARTICIPATIVNOST I PUNA SLOBODA ODLUČIVANJA: Da bi se žrtvama omogućila puna participacija u procesu donošenja odluka koje ih se tiču, neophodno je da profesionalci u ovoj oblasti u potpunosti prevaziđu stereotipna shvatanja, izbegavaju tumačenje, suđenje i moralisanje. U svakom drugom slučaju će se puko pristajanje žrtve na unapred kreirane uloge i očekivanja manifestovati kao lažna participacija. S tim u vezi u potpunosti stoji i obaveza pružalaca usluga da žrtvama omoguće da slobodno odlučuju o stvarima koje se tiču njih i toka programa socijalnog uključivanja.

SOLIDARNOST, SARADNJA I UVAŽAVANJE: Osim važnosti poštovanja ovih principa između samih žrtava u programima pomoći, neophodno je da svaka reakcija i aktivnost pružalaca usluga bude formulisana tako da zadovoljava ove

¹²² Pod ovim se podrazumeva poštovanje prava imenovanih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i relevantnim konvencijama.

principe — od direktne komunikacije sa žrtvama, do zastupanja žrtava u različitim okolnostima i pred različitim sistemima.

POŠTOVANJE PRIVATNOSTI: Posebno važan princip u fazama detekcije i identifikacije koji omogućava žrtvama da o sebi i okolnostima u kojima se nalaze kažu kome, kada i koliko žele, ostaje jednako važan i tokom programa uključivanja. Naglasimo da se pri tom podrazumeva i uspostavljanje jasnog dogovora o načinima, uslovima i metodama komunikacije (situacije u kojima se klijentima šalju dopisi, razglednice ili se posećuju u kućnim uslovima bez prethodnog dogovora bi se svakako smatrale kršenjem ovog principa).

U tesnoj vezi s poštovanjem privatnosti stoji i obaveza pružalaca usluga da podatke o žrtvama ne dele ni sa jednom institucijom ili organizacijom bez izričitog pristanka osobe koja je u pitanju.

Uz pomenute dimenzije, neophodno je da programi direktne asistencije žrtvama budu osetljivi i za rodnu dimenziju¹²³ ovog fenomena. Rodno osetljivi pristup zaštiti žrtava prepoznaje različitosti muškaraca i žena (dečaka i devojčica) na polnom i rodnom planu i na taj način poseduje kapacitete da definiše adekvatne mere i intervencije i za žene i za muškarce¹²⁴. Fenomen trgovine ljudima, ili specifičnije, različitost vidova eksploatacije stoji u direktnoj vezi i s rodnom dimenzijom. Statistike, kao što je utvrđeno, tako pokazuju da su žene (i devojke/devojčice) u Srbiji u 100% slučajeva žrtve seksualne eksploatacije, dok se taj odnos menja kod drugih vrsta eksploatacije (radna, gde je znatno više muškaraca/dečaka, i prinuda na prosjačenje i vršenje krivičnih dela, gde su najčešće žrtve dečaci). S obzirom na to da su u proteklih pet godina žrtve seksualne eksploatacije identifikovane znatno češće od žrtava drugih vidova eksploatacije, jasno je da je su u ukupnom broju žrtava žene/devojčice više zastupljene.

Treba napomenuti i da se ova pojava ne mora tumačiti samo u svetlu kapaciteta za detekciju/identifikaciju. Naime, u većini društava (a u Srbiji svakako) moć je nejednako podeljena među muškarcima i ženama. Žene na taj način tradicionalno imaju manje pristupa resursima, informacijama, sistemima pomoći i zaštite i samim tim su izloženije različitim oblicima nasilja, pa i eksploatacije. No, pri formulisanju održivog sistema zaštite žrtava, nužan je i zahtev za kreiranje specifičnih programa/aktivnosti za muškarce žrtve trgovine ljudima. Ovo se odnosi i na aktivnosti detekcije/identifikacije, primarno zbrinjavanje, ali i dugoročne programe uključivanja, koji do sada u Srbiji nisu razvijeni, pa ni izvođeni, osim u retkim situacijama o kojima se detalji ne znaju.

Još od usvajanja Konvencije o pravima deteta 1989.¹²⁵ godine prisutna je potreba za utvrđivanjem sistema za zaštitu dece od zlostavljanja, zanemarivanja i diskriminacije svake vrste. Od donošenja Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom, iz 2000. godine, i njegove ratifikacije¹²⁶, te donošenja Zakona o potvrđivanju Fakultativnog protokola

¹²³ Više o rodnoj osetljivosti i gender mainstreamingu videti u: Beijing Platform for Action. Chapter IV: Strategic Objectives and Actions, <http://www.un-documents.net/bpa-4-I.htm>.

¹²⁴ Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW) je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 1979. godine i često se opisuje kao prvi međunarodni instrument koji na sveobuhvatan način garantuje prava žena. U preambuli i trideset članova definiše se diskriminacija žena i formulišu preporuke za nacionalne akcije u suzbijanju diskriminacije. SFR Jugoslavija je Konvenciju ratifikovala 1981. godine ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 11/81, a Republika Srbija je po osnovu sukcesije prethodnih država članica Konvencije od 2001. godine, a Opcionog protokola od 2002. godine, "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 13/02.

¹²⁵ Konvencija je prvi međunarodni dokument u oblasti ljudskih prava koji u potpunosti obuhvata glavne tradicionalne grupe

o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji (uz Konvenciju o pravima deteta)¹²⁷, preuzeta obaveza zaštite dece žrtava trgovine ljudima formuliše se kao specifičan zahtev pri svakom razmatranju okvira za zaštitu žrtava.

U oblasti zaštite dece žrtava trgovine ljudima nužno je garantovati poštovanje četiri ključna principa¹²⁸:

1. Nediskriminacija

Pravo na nediskriminaciju je ustanovljeno kao jedan od osnovnih principa u samoj Konvenciji i podrazumeva da deca treba da uživaju sva prava i da ne smeju biti diskriminisana ni pod kojim okolnostima. Obavezu o tome da se svoj deci garantuju jednake mogućnosti države članice Konvencije preuzele su članom 2:

1. Strane ugovornice Konvencije će poštovati i obezbeđivati prava utvrđena ovom konvencijom svakom detetu koje se nalazi pod njihovom jurisdikcijom, bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status deteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja.

2. Strane ugovornice će preduzeti sve odgovarajuće mere kako bi se obezbedila zaštita deteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja zasnovanog na statusu, aktivnostima, izraženom mišljenju ili uverenju detetovih roditelja, zakonskih zastupnika ili članova porodice.

2. Posvećenost najboljim interesima deteta

Uvidevši obavezu za pružanjem pune podrške deci u ostvarivanju svih pripadajućih prava, Konvencija u članu 3. definiše pojam najboljeg interesa deteta:

1. U svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira na to da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja.

2. Strane ugovornice se obavezuju da detetu obezbede takvu zaštitu i brigu neophodnu za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i obaveze njegovih roditelja, zakonskih zastupnika ili drugih pojedinaca koji su pravno odgovorni za dete i u tom cilju će preduzeti sve odgovarajuće zakonodavne i administrativne mere.

3. Strane ugovornice će obezbediti da se institucije, službe i ustanove odgovorne za brigu ili zaštitu dece prilagode standardima koje su utvrdili nadležni organi, posebno u oblasti bezbednosti, zdravlja, u pogledu broja i podobnosti osoblja, kao i stručnog nadzora.

ljudskih prava: ekonomska, socijalna, kulturna, politička i građanska, postavlja standarde zdravstvenih usluga, obrazovanja i pravnih, građanskih i socijalnih servisa i formuliše četiri osnovna principa: nediskriminacija, posvećenost najboljim interesima deteta, pravo na život, preživljavanje i razvoj i poštovanje stavova deteta. Republika Srbija je po osnovu sukcesije od 2001. godine članica Konvencije (Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97) i oba njena protokola.

¹²⁶ "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 6/01.

¹²⁷ "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 7/02.

¹²⁸ Iako polazi od pretpostavke o nedeljivosti prava, Konvencija ipak izdvaja četiri prava i podiže ih na nivo principa, koji predstavljaju standarde za bilo koji dokument koji se bavi zaštitom dece, njihovom dobrobiti i unapređivanjem razvoja.

3. Pravo na život, opstanak i razvoj

U članu 6. Konvencije definišu se principi najdirektnije povezani sa ekonomskim i socijalnim pravima dece. Prava definisana članom 6. tako izlaze izvan okvira pukog garantovanja prava de se ne bude ubijen, ona uključuju i pravo na opstanak i razvoj:

1. Strane ugovornice priznaju da svako dete samim rođenjem ima pravo na život.
2. Strane ugovornice će obezbediti u najvećoj mogućoj meri opstanak i razvoj deteta.

4. Participacija deteta

Još jedna važna dimenzija konvencije je i formulisanje obaveze država članica Konvencije o poštovanju principa participacije deteta, odnosno poštovanju stavova deteta o pitanjima koja ga se direktno tiču. Član 12. formuliše ovo pravo na sledeći način:

1. Strane ugovornice će obezbediti detetu koje je sposobno da formira sopstveno mišljenje pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta.
2. U tom cilju, detetu će posebno biti pružena mogućnost da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se tiču deteta, bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa, na način koji je u skladu sa procesnim pravilima nacionalnog zakona.

Ova četiri temeljna principa kreiraju okvir za bavljenje bilo kojom specifičnom temom u širem kontekstu zaštite dece — prepoznaju dete kao potpuno ravnopravnog člana društva i formulišu obaveze država članica da kreiraju posebne okvire za brigu o detetu uz potpuno uvažavanje njegovih stavova i mišljenja.

“Konvencija o pravima deteta svojom sveobuhvatnošću, tj. uključivanjem glavnih ekonomskih, socijalnih, kulturnih, političkih i građanskih prava u korpus prava koja se deci garantuju, pruža sliku deteta koja se umnogome poklapa sa novom paradigmom, tj. novim konceptom deteta/detinjstva. Konvencija se jasno suprotstavlja tradicionalnom shvatanju deteta kao bića u nastajanju, nezrelog, nekompetentnog i nekompletnog budućeg odraslog. U osnovi Konvencije nalazi se ideja o detetu kao subjektu, aktivnom učesniku u procesu sopstvenog razvoja, za razliku od shvatanja deteta kao objekta, tj. pasivnog primaoca brige i zaštite odraslih. Pored pitanja razvojnih potreba dece, Konvencija uvodi i pitanje kompetentnosti, tj. njihovih razvojnih mogućnosti u procesu zadovoljavanja tih potreba, naglašavajući još jednom njihovu aktivnu ulogu u zaštiti i promociji sopstvenog razvoja.”¹²⁹

U procesu zaštite dece žrtava trgovine ljudima nužno je pozvati se na predočeni okvir kako bi se kreirale adekvatne politike i specifično usmerene akcije koje bi dovele do dugoročnog socijalnog uključivanja dece i omogućile im jednake šanse za rast i razvoj. Ovo će posebno biti značajno pri izboru strategija za primarno zbrinjavanje dece žrtava, kao i za rad sa decom iz grupa mapiranih kao najosetljivije na situacije trgovine ljudima, na šta su i sama deca tokom istraživanja skretala pažnju.

¹²⁹ J. Vranješević, “Razvojno-psihološki aspekti konvencije o pravima deteta”, u: Pedagogija, vol. 61, br. 4, 2006, str. 472.

U kreiranju standarda za zaštitu dece žrtava trgovine ljudima i analizi zatečenog stanja u Republici Srbiji 2010. godine, posebno je važno imati na umu da je pristanak deteta (kao uostalom i drugih kategorija žrtava) na nameravanu eksploataciju irelevantan za postojanje dela trgovine ljudima (kada su upotrebljena sredstva imenovana stavom 1(a) člana 3. Palermo protokola)¹³⁰. U slučaju dece, vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra se trgovinom ljudima čak i ako ne obuhvata bilo koje od navednih sredstava (pri čemu pojam dete označava bilo koju osobu mlađu od osamnaest godina).

S tim u vezi jasno stoji obaveza za utvrđivanjem čitavog seta standarda u procesu detekcije i identifikacije žrtava koji će biti potpuno prilagođeni situaciji u Republici Srbiji (veliki broj dece koja žive i rade na ulici, deca bez roditeljskog staranja i drugi), što je jasno preporučeno i Smernicama za zaštitu prava dece žrtava trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi¹³¹, kao i za utvrđivanjem mera i aktivnosti u procesu zaštite dece čiji su roditelji (skoro uvek majke) identifikovani kao žrtve trgovine ljudima. U definisanju standarda za brze i efikasne procedure detekcije i identifikacije ključnu ulogu ima jačanje sistema za upis u matičnu knjigu rođenih (za pravno nevidljivu decu koja su najviše izložena zanemarivanju, nasilju pa i trgovini ljudima, ovo je ključni aspekt kako uspešne zaštite, tako i same prevencije) što naglašavaju i višegodišnje zagovaračke inicijative sprovedene u Srbiji¹³².

Uz funkcionalan sistem za detekciju i identifikaciju dece žrtava trgovine ljudima, neophodno je podstaći pre svega državne institucije da dalje razviju i ojačaju postojeći sistem socijalne zaštite¹³³ kako bi se izbeglo multipliciranje servisa, izvođenje nestandardizovanih programa i tako da odgovornosti na organizacije i institucije s nedovoljno razvijenom infrastrukturom i resursima, i to u situaciji u kojoj država mora da preuzme punu odgovornost za dobrobit dece.

U svetlu svega prethodno iznetog, zaštitu žrtava trgovine ljudima treba posmatrati kao sveobuhvatni skup mera i standardizovanih postupaka usmerenih ka održivoj integraciji/socijalnom uključivanju žrtve trgovine ljudima, a uzimajući u obzir specifičnosti same žrtve, posebno starosnu dob i rodnu dimenziju problema trgovine ljudima. Sveobuhvatnost procesa dalje diktira oba-vezu za uspostavljanjem organizovane (pa i formalizovane) međusektorske saradnje i preciznim utvrđivanjem odgovornosti za koordinaciju i izvođenje svakog pojedinačnog segmenta programa i za svaku pojedinačnu žrtvu. Iz ovoga slede i sledeće preporuke za unapređenje politike direktne asistencije:

- Formulirati standarde za pristup zasnovan na ljudskim pravima, rodno senzitivni pristup, kao i posebne preporuke za rad sa decom žrtvama trgovine ljudima, za sve aktere u oblasti direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima
- Uspostaviti formalni mehanizam saradnje između policije, tužilaštva, suda, Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i drugih službi koje identifikuju, upućuju i pružaju pomoć žrtvama u svim fazama, u cilju sprečavanja

¹³⁰ Pod ovim sredstvima se podrazumevaju: pretnja silom ili upotrebom sile ili drugi oblici prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Više u: Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom, "Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 6/01.

¹³¹ UNICEF CEE/CIS Regional Office, Guidelines for the protection of the rights of child victims of trafficking in South Eastern Europe, 2003.

¹³² NVO Praxis je, recimo, organizacija koja zajedno sa UNHCR-om i UNICEF-om sprovodi informativnu kampanju sa ciljem da se lokalnim i centralnim vlastima i domaćem stanovništvu ukaže na potrebu i važnost upisa u matičnu knjigu rođenih i posedovanja ličnih dokumenata.

¹³³ ICRC-IRC-Save the Children-UNHCR-UNICEF, Interagency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children, 2004.

dodatne viktimizacije i koordinisanja aktivnosti iz oblasti zaštite

- Ustanoviti službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji, pa tako i žrtvama trgovine ljudima

Same aktivnosti iz domena zaštite žrtava trgovine ljudima moguće je opisati kroz nekoliko faza u odnosu na potrebe žrtava, dužinu trajanja programa reintegracije/socijalnog uključivanja i stepena obuhvatnosti programa koji se izvodi: 1) detekcija i identifikacija, 2) rehabilitacija, 3) kratkoročna (re)integracija i 4) održivo socijalno uključivanje.

Na ovom mestu biće opisane faze sveobuhvatnog programa socijalnog uključivanja, od procesa detekcije do formalnog izlaska iz programa pomoći, uz analizu podataka dobijenih različitim istraživačkim metodama.

Opšte usluge u domenu direktne asistencije žrtvama moguće je tako predstaviti na sledeći način:

1. Detekcija i identifikacija:

- Detekcija
- Identifikacija
- Informisanje žrtava o pravima i postojećim programima pomoći
- Primarna procena potreba i upućivanje
- Usluge prevođenja za žrtve strance
- Usluge prevoza za žrtve identifikovane van mesta boravka ili mesta gde se izvodi program pomoći

2. Prva faza: rehabilitacija

- Obezbeđivanje smeštaja u sigurnoj kući/šelteru
- Obezbeđivanje alternativnog smeštaja
- Obezbeđivanje hrane, odeće, higijenskih sredstava
- Urgentna medicinska pomoć
- Psihološka pomoć
- Terapijski rad
- Pravna pomoć
- Osiguravanje bezbednosti
- Obezbeđivanje usluga prevođenja za strance
- Obezbeđivanje prevoza
- Obezbeđivanje neophodnih dokumenata i privremene dozvole boravka za strance
- Savetodavni rad
- Sve pomenuto u mestu boravka (van šeltera)
- Praćenje rezultata programa pomoći
- Ponovna procena potreba i dalje upućivanje

3. Druga faza: kratkoročna reintegracija

- Pomoć u obezbeđivanju smeštaja
- Finansijska pomoć za kupovinu hrane, odeće, prevoz...
- Medicinska pomoć
- Pomoć u regulisanju statusa: uključivanje u sisteme socijalne i zdravstvene zaštite, obrazovanja, zapošljavanja i drugo
- Upis u adekvatne škole
- Uključivanje na kurseve i alternativne obrazovne programe

- Pomoć u traženju posla
- Psihološka pomoć
- Terapijski rad
- Porodično savetovanje
- Porodična medijacija
- Pravna pomoć — slučaj trgovine ljudima
- Pravno zastupanje
- Inicijalna pomoć u drugim postupcima
- Uključivanje u rad drugih organizacija građanskog društva i institucija
- Savetodavni rad
- Asistencija pri povratku u mesto boravka (i za domaće i za strane žrtve)
- Praćenje rezultata programa pomoći
- Ponovna procena potreba i dalje upućivanje

4. Treća faza: održivo socijalno uključivanje

- Pomoć u obezbeđivanju smeštaja
- Rešavanje građanskopravnog statusa
- Pomoć članovima porodice u cilju održivog uključivanja žrtve: vrtić, traženje posla, upis u škole i sve druge potrebne aktivnosti
- Podrška u procesu naknade štete
- Pravna pomoć u drugim aktivnim sudskim postupcima: razvod braka, starateljstvo, ostavinski postupak...
- Pomoć u učenju, praćenje školovanja
- Pomoć pri zapošljavanju, praćenje radnog procesa
- Uključivanje u rad grupa samopomoći

Inicijalna **faza** u procesu zaštite žrtava, organizovan, pravovremen i adekvatan postupak **detekcije potencijalnih žrtava**, uslov je svih uslova za potpuno usavršavanje sistema pomoći i zaštite žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji.

Da bi se proces detekcije uspešno sprovodio, neophodno je ¹³⁴:

- Poznavanje indikatora koji ukazuju na to da se radi o žrtvi trgovine ljudima
- Poznavanje mesta na kojima je moguće pronaći/sresti žrtvu trgovine ljudima
- Poznavanje procedura za dalje upućivanje žrtve

Prema nalazima sprovedenog istraživanja, u poslednjih pet godina u proces detekcije žrtava su bile uključene sledeće institucije/organizacije: Ministarstvo unutrašnjih poslova (Uprava granične policije, Služba za borbu protiv organizovanog kriminala i Odeljenje za javni red i mir), NVO ASTRA (putem SOS telefona), Međunarodna organizacija za migracije (dojave misija drugih zemalja o nestalim licima), nevladine organizacije angažovane u oblasti pružanja pomoći ženama i deci žrtvama nasilja u porodici (sumnje i samoidentifikacija žrtava), NVO Centar za integraciju mladih (preko programa Svratišta za decu uključenu u život i rad na ulici) i centri za socijalni rad.

Prema podacima kojima raspolaže Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, policija detektuje žrtve u više od 90% slučajeva (ovaj procenat detektovanih žrtava se odnosi na statistiku same Službe). Međunarodno iskustvo i inače potvrđuje da je policija instanca najpogodnija za vršenje procesa identifikacije žrtava u fazi detekcije ¹³⁵.

¹³⁴ Kapaciteti za detekciju su navedeni prema materijalima za treninge US Department for Defence Awareness Initiative.

¹³⁵ Join Comettee on Human Rights: Human Trafficking, Twenty Sixth Report of Session 2005/6.

S druge strane, podaci NVO Astra beleže da je za period 2005—2007, putem SOS telefona izvršena identifikacija 128 žrtava i to 2005 — 59, 2006 — 44 i 2007 — 25¹³⁶. Za isti period podaci Službe navode: 2005 — 53, 2006 — 62 i 2007 — 60 žrtava. S obzirom na ove nedoslednosti u nalazima, moguće je pretpostaviti da je određeni broj žrtava detektovan od strane NVO Astra i kao takav predstavljen u podacima Službe. Ipak, taj procenat ne može biti veći od 10% s obzirom na angažman policije i drugih aktera u ovoj oblasti.

Istraživanjem je utvrđeno da su u četiri slučaja centri za socijalni rad sami detektovali žrtve trgovine ljudima¹³⁷, preciznije, stručnjaci centara za socijalni rad u Baču, Vrnjačkoj Banji, Aleksandrovcu i Kruševcu, koje posebno navodimo u težnji da imenujemo primere dobre prakse u postupanju. Ovo su jedini centri o kojima postoje precizni podaci o načinima detekcije.

Stručnjaci Centra za socijalni rad Bač su kroz razgovor s majkom potencijalne žrtve saznali za mogućnost postojanja javne kuće u koju su potencijalne žrtve odlazile i slučaj prijavili policiji, čime su započeli proces zaštite dveju petnaestogodišnjakinja. Radnici Centra za socijalni rad Vrnjačka Banja su žrtvu detektovali kroz intervju a prema indicijama: porodično zlostavljanje i duže odsustovanje iz porodičnog okruženja. U slučaju Aleksandrovca i Kruševca, rad sa samom žrtvom i saradnja sa Centrom za socijalni rad Kruševac omogućili su radnicima Centra za socijalni rad iz Aleksandrovca da stranu državljanku uključe u sistem zaštite žrtava.

Do odgovora o detekciji žrtava se došlo, pre svega, kroz dva pitanja: kako su žrtve došle do centra i da li su u centrima radili sa korisnicima za koje je postojala sumnja da su žrtve trgovine ljudima. Centri koji nisu prijavili slučajeve žrtava kao korisnika svojih usluga, dosledno su odgovarali da nikada nisu radili s korisnicima za koje postoji sumnja da su žrtve, dok sa centrima koji su sa žrtvama radili to nije slučaj. Ovaj podatak govori i o tome da stepen poznavanja fenomena trgovine ljudima, kao i posvećenost zaštiti žrtava, u potpunosti korelira sa brojem detektovanih žrtava trgovine ljudima od strane centara. S druge strane, dobijeni odgovori na pitanja o tome da li se centri angažuju u oblasti detekcije žrtava, ukazuju i na to da centri i ne prepoznaju svoju ulogu u ovom procesu — 86% ispitanika odgovara da nije angažovano u oblasti detekcije, dok se u oblasti identifikacije prepoznaju u 18% slučajeva. Moguće je, s obzirom na odgovore na druga pitanja koja se tiču Nacionalnog mehanizma upućivanja, da se ova razlika javlja zbog neusaglašenog tumačenja termina detekcija i identifikacija. U svakom slučaju, centri koji su tokom svog rada sa žrtvama trgovine ljudima sarađivali sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i učestvovali u edukacijama koje je organizovalo Ministarstvo rada i socijalne politike se ni u jednom slučaju nisu izjasnili da su angažovani u oblasti identifikacije.

Iz retkih primera, od kojih je svakako najpotpuniji odgovor dao centar iz Novog Pazara, ali i prema svim izjavama iz svih upitnika, moguće je utvrditi da su učesnici u istraživanju izdvojili sledeće indikatore/informacije koji su im ukazali (ili bi im mogli ukazati) na to da se radi o žrtvama trgovine ljudima: prijava

¹³⁶ Astra – Anti-trafficking Action, Dvogodišnji izveštaj, <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/biannual3.pdf>, str. 33, str. 45.

¹³⁷ Potrebno je istaći da postoji mogućnost detekcija žrtava od strane centara za socijalni rad, o kojima tokom istraživanja nisu prikupljeni podaci.

o ilegalnom prelasku granice, podaci dobijeni od policije, informacije od Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, odsustvo kontrole roditelja, odsustvo pravila unutar porodičnog sistema, neredovno pohađanje časova, loš uspeh u školi, neadekvatan izbor društva, vršenje krivičnih dela pod prinudom, pružanje seksualnih usluga, odlazak devojčica van granica, tragovi fizičkog nasilja.

S obzirom na ulogu koju centri za socijalni rad u Srbiji imaju u sistemu socijalne zaštite, kao i razgranatost mreže i problematiku s kojom se svakodnevno sreću, bilo bi logično očekivati da preuzmu aktivniju ulogu u procesu detekcije žrtava trgovine ljudima.

Osim pomenutog, pošto je sfera prekršaja protiv javnog reda i mira odavno prepoznata kao dragocen izvor informacija o (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima, bilo je od izuzetnog značaja utvrditi kapacitet/mogućnost za detekciju žrtava od strane sudova za prekršaje (posebno kada je reč o populaciji seksualnih radnica, osoba koje se odaju skitnjičenju i prosjačenju, kao i o populaciji potencijalnih žrtava).

Gotovo da nema nijednog rada koji se bavi zaštitom žrtava trgovine ljudima a da ne pomene osobe koje se bave prostitucijom (najčešće žene), koje se kažnjavaju za prekršaj protiv javnog reda i mira, a ako su strane državljanke prinudno se udaljuju sa teritorije određene države, bez prethodnog utvrđivanja da li su možda žrtve trgovine ljudima. Ista je situacija i sa prosjačenjem (i skitnjičenjem), gde se kao izvršioci prekršaja vrlo često pojavljuju pripadnici marginalizovanih grupa, deca ili osobe sa invaliditetom.

Upravo se na ovim saznanjima temelje i zahtevi međunarodnih organizacija da se prekršioci zakona u pomenutim situacijama ne kažnjavaju i ne proteruju sa teritorije zemlje u kojoj se nalaze dok se ne otklone sumnje u pogledu njihovog statusa žrtve. Jer, u ovom drugom slučaju mora im biti obezbeđen bar minimum pomoći i zaštite. Kako je policija ta koja se prva susreće sa mogućim žrtvama izvršiocima prekršaja, veliki su naponi uloženi u edukaciju i senzibilizaciju pripadnika policije, naročito odeljenja za suzbijanje prekršaja protiv javnog reda i mira¹³⁸. A Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima iz 2004.¹³⁹ je uvela u njihov rad i tzv. klauzulu nekažnjavanja, odnosno daje uputstvo nadležnim organima (policijskim) da “ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način ili u njoj boravi na nezakonit način, pre pokretanja postupka utvrde činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu i prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane)”¹⁴⁰.

U praksi su se policijski službenici uzdržavali od podnošenja zahteva za pokretanje prekršajnog postupka protiv lica koja su identifikovana kao

¹³⁸ Međunarodna organizacija za migracije je realizovala projekat Jačanje kapaciteta Odeljenja za javni red i mir i suzbijanje trgovine ljudima u Srbiji, a deo tog projekta jeste i priručnik Prepoznavanje trgovine ljudima – zbirka tekstova koja nudi informacije i obrazloženja šireg konteksta za bavljenje ovim problemom (zaštita ljudskih prava), obaveza koje je Republika Srbija na ovom polju preuzela (međunarodno i domaće zakonodavstvo), znanja o samom fenomenu (prepoznavanje i razlikovanje od drugih bezbednosnih fenomena), ali i praktična uputstva i smernice za rad na polju identifikacije, upućivanja i zaštite žrtava trgovine ljudima. Vidi: I. Bandović, S. Jovanović, S. Mijalković, D. Čuk Milankov, Prepoznavanje trgovine ljudima, IOM, Beograd, 2009.

¹³⁹ Čije su odredbe inkorporirane u Uputstvo za sprovođenje Zakona o strancima koje je izdao ministar unutrašnjih poslova.

¹⁴⁰ Podsetimo da se instrukcija, odnosno sada pomenuto uputstvo, odnosi na strane državljane – žrtve trgovine ljudima, dok za domaće državljane posebnih uputstava na ovu temu nema. Ipak, postoje određena pravila, odredbe koje se odnose na institute koji su u instrukciji navedeni (sila, pretnja, krajnja nužda...), a koji umanjuju ili isključuju odgovornost lica koje je u pitanju. Naravno, da bi do toga došlo, neophodna je pravilna identifikacija, odnosno prepoznavanje žrtve trgovine ljudima.

(potencijalne) žrtve trgovine ljudima. Međutim, uvek ostaje mogućnost da se status žrtve utvrdi u samom postupku (prekršajnom ili krivičnom), te se nužno nameće potreba za upoznavanjem fenomena trgovine ljudima, odnosno prepoznavanjem žrtve i informisanošću o funkcionisanju mehanizma upućivanja i od strane sudija za prekršaje. Kako bi se izbeglo kažnjavanje žrtve u postupku, ovakva situacija se rešava odustankom podnosioca zahteva od prekršajnog gonjenja, što je najlakši put. Teži put bi bio utvrđivanje da je prekršaj učinjen npr. pod dejstvom sile ili pretnje¹⁴¹. Ali, ako se postupak i završi povoljno po žrtvu, u slučaju nepoznavanja postojećeg sistema zaštite žrtava otvara se problem njenog (ne)uključivanja u sistem, te se tako pospešuje mogućnost njene reviktimizacije. Takođe, nesenzibilisanost na probleme viktimizacije trgovinom ljudima često vodi sekundarnoj viktimizaciji žrtve, neadekvatnom tretiranju u postupku, pa samim tim i njenom povlačenju, zatvaranju, ukorenjivanju nepoverenja i razočaranja u institucije od kojih očekuje pomoć ili bar profesionalno postupanje. Sekundarna viktimizacija povlači, logično, i nemogućnost da se predmet iz prekršajnog postupka premesti u krivični, gde bi žrtva bila na poziciji osnaženog oštećenog i/ili svedoka. Jasno je da su na gubitku i žrtva i država koja ne poštuje ljudska prava žrtve, a ne uspeva da se ostvari ni u funkciji progona trgovaca ljudima (što se Srbiji zamera u svim izveštajima u kojima se ocenjuje njen napredak u borbi protiv trgovine ljudima)¹⁴².

Ne smeju se zanemariti ni preventivni efekti adekvatnog postupanja sa licima koja dolaze pred sudiju za prekršaje¹⁴³, što sve ukazuje na neophodnost istraživanja iskustava i stavova sudija za prekršaje u vezi sa fenomenom trgovine ljudima i zaštitom žrtava¹⁴⁴.

Već letimičan pogled na šturo popunjene upitnike od strane sudija za prekršaje govori o tome da se oni nisu susretali sa žrtvama trgovine ljudima, kao i da nisu dovoljno upoznati sa karakteristikama ovog fenomena, tačnije sa njegovom viktimološkom dimenzijom niti sa aktuelnim mehanizmom upućivanja i programima prevencije. Naime, najveći broj rubrika nije popunjen, ili je odgovarano odrično ili sa "ne znam", "nismo upoznati", "nismo imali takvih slučajeva" i slično.

Ni u jednom upitniku nije odgovoreno pozitivno na pitanje vezano za prepoznavanje žrtve trgovine ljudima. Tačnije, postavljena su dva pitanja vezana za prepoznavanje žrtve. Jedno pitanje se odnosilo na prepoznavanje žrtve u postupku (koji se vodi npr. zbog prostitucije), a drugo za postojanje sumnje da se u datom slučaju radi o žrtvi, iako to nije potvrdila nijedna druga služba. Moglo bi se zaključiti da se sudije u svom radu nisu susretale sa žrtvama trgovine niti su imale osnova da posumnjaju da se o njima radi. Kada se ovi podaci dovedu u vezu sa podacima koji se odnose na (mali) broj zahteva za pokretanje prekršajnog postupka u određenom periodu (o čemu će biti reči kasnije), moglo bi se zaključiti da u najvećem broju slučajeva sudije zaista nisu ni imale prilike da se susretnu sa žrtvama, odnosno da posumnjaju na trgovinu ljudima (bar kada

¹⁴¹ U čl. 15. Zakona o prekršajima propisano je da nema prekršaja ako je radnja propisana kao prekršaj učinjena pod dejstvom sile ili pretnje (što je karakteristično za situaciju trgovine ljudima). Zakon o prekršajima, "Službeni glasnik RS", br. 101/05, 116/08, 111/09.

¹⁴² Vidi: US Department of State, Trafficking in Persons Report, 2010; European Commission, Serbia 2010 Progress Report, Brussels, 9 November 2010, SEC(2010) 1330.

¹⁴³ Bilo kao okrivljeni za pomenute prekršaje i druge karakteristične za trgovinu ljudima, ili kao žrtve/oštećeni u postupcima za prekršaje sa, npr., elementima nasilja u porodici, jer se i ova lica često regrutuju kao žrtve trgovine, već se adekvatnim odnosom prema žrtvi i informisanjem o postojećim programima zaštite mogu ostvariti značajni rezultati u sferi prevencije.

¹⁴⁴ Udruženje sudija za prekršaje je 2003. godine objavilo izveštaj Praksa organa za prekršaje u Beogradu: prostitucija i (i)legalna migracija kao pojave iza kojih se krije moguća trgovina ljudima, <http://www.usudprek.org.rs/pdf/prostit.pdf>.

se radi o prekršajima za koje se veruje da su korisni indikatori fenomena trgovine ljudima: prostitucija, skitničenje i prosjačenje).

Na ovakav zaključak mogao bi se nadovezati i zaključak da policija dobro radi svoj posao i da do sudija za prekršaje ne dolaze žrtve trgovine ljudima, odnosno da se u potpunosti primenjuje klauzula nekažnjavanja. Ograničenost po pitanju podataka, koji se odnose na prekršajne zahteve samo u poslednje nepune dve godine, ne daje jasan pregled situacije, niti možemo ispratiti trendove u okvirima ove pojave (prekršaja iz čl. 12. i 14. Zakona o javnom redu i miru)¹⁴⁵.

U skladu s prethodno iznetim stoje i nalazi dobijeni dubinskim intervjuima sa žrtvama trgovine ljudima koje su uključene (ili su u poslednjih pet godina bile uključene) u programe različitih organizacija — smeštaj u skloništu Savetovališta protiv nasilja u porodici, program socijalnog uključivanja NVO Atina, medicinska i pravna pomoć NVO Astra. Njihovo iskustvo je gotovo uniformno — sve ispitanice eksploatisane na teritoriji Republike Srbije su detektovane od strane policije (Uprave granične policije, Odeljenja za javni red i mir, Uprave kriminalističke policije — Službe za borbu protiv organizovanog kriminala) kroz različite policijske akcije. Situacija je potpuno identična i sa žrtvama trgovine ljudima, državljanima Republike Srbije, eksploatisanim na teritoriji drugih zemalja.

U cilju procene kapaciteta institucija/organizacija za detekciju žrtava, žrtvama i potencijalnim žrtvama trgovine ljudima je postavljano pitanje o tome kako vide ulogu centra za socijalni rad i zdravstvenih ustanova i škola u kontekstu svoje bezbednosti i mogućnosti pružanja pomoći/podrške. Pitanje je operacionalizovano na sledeći način: koju vrstu pomoći biste tražili od centara za socijalni rad, škola i zdravstvenih ustanova, odnosno — za šta biste se obratili ovim institucijama, ili šta rade ove institucije (pitanja su formulisana drugačije od slučaja do slučaja u zavisnosti od nivoa prethodnog znanja/saznanja i razumevanja ispitanika. S izuzetkom jedne žrtve trgovine ljudima (koja je poslednjih godina i sama angažovana na pružanju pomoći novim klijentkinjama — žrtvama), koja je prepoznala mogućnost za uključivanje centara za socijalni rad, kao i obrazovnih i zdravstvenih ustanova u proces detekcije (i pomoći) žrtvama, ostali ispitanici nisu imali dileme u vezi s ulogama pomenutih institucija, odnosno, uz njihov rad nisu ni u kom slučaju vezivali mogućnost pružanja pomoći u situaciji potrebe za zaštitom bilo koje vrste.

Centri za socijalni rad služe da daju MOP i da uzmu dete (ispitanica iz novosadskog romskog naselja).

Domu zdravlja se ne bih ni zbog čega obratio, nemam zdravstvenu knjižicu (ispitanik iz Kolektivnog centra u Smederevu).

Deca moraju da idu i da uče, da budu srećnija od mene i da nađu dobar posao. Tamo idem na roditeljski kad me pozovu, ali nemam šta da kažem (ispitanica iz beogradskog romskog naselja).

Škola ne služi ničemu. Idem što moram (dete bez roditeljskog staranja iz Prihvatilišta).

¹⁴⁵ Zakon o javnom redu i miru, "Službeni glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 – dr. zakon i 85/05 – dr. zakon.

Na preglede kod ginekologa sam išla jednom mesečno. Vodio me je čovek koji me je držao (trafiker). Tamo sam imala četiri abortusa. Niko me nikad ništa nije pitao - nikom to nije bilo neobično (dvadesetdvogodišnja devojka, žrtva trgovine ljudima, o svom životu u protekle četiri godine).

U dom zdravlja sam išla kad se razbolim da mi daju lek. I toliko (žena koja je trpela višegodišnje nasilje od strane partnera).

Prvobitna namera je i bila da se sazna da li bi potencijalne žrtve bile spremne da se za pomoć obrate imenovanim institucijama ukoliko bi se našle u situaciji eksploatacije ili druge potrebe za zaštitom. Na navedenom uzorku je moguće uočiti da potencijalne žrtve i žrtve ne prepoznaju ulogu centara za socijalni rad, zdravstvenih institucija i škola u sistemu detekcije, pa čak ni u sistemu direktne asistencije (osim onih uloga u pružanju najosnovnijih usluga iz svoje nadležnosti: u centru se dobija MOP, u školi se uči, u domu zdravlja se dobijaju lekovi).

Sa druge strane, čak i nezavisno od toga da li su imali ličnih neprijatnih iskustava sa predstavnicima Ministarstva unutrašnjih poslova (9% ispitanika iz grupe žrtava i potencijalnih žrtava sa kojima je direktno komunicirano kroz dubinske intervjue pominje prethodna neprijatna iskustva — neprimerenu komunikaciju, nepotrebno legitimisanje, verbalno nasilje i slično), 85% ispitanika bi se obratilo (ili se već obratilo) policiji kako bi sami bili zaštićeni ili kako bi zaštitili decu i/ili članove porodice.

Potencijalne žrtve o kojima su dobijani podaci od organizacija koje s njima primarno sarađuju (Centar za integraciju mladih, u slučaju dece koja su uključena u život i rad na ulici i dece bez roditeljskog staranja) upravo ovu organizaciju i navode kao najreferentniju u oblasti zaštite/zbrinjavanja/pružanja pomoći, a sa centrima za socijalni rad i drugim ustanovama socijalne zaštite imaju negativna prethodna iskustva i isključuju saradnju s njima u slučaju kada bi im zaštita bila neophodna.

Za fazu detekcije je od izuzetnog značaja i uključivanje drugih aktera koji po prirodi svog profesionalnog angažmana mogu da dođu u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i/ili potencijalnim žrtvama. Tokom istraživanja je utvrđeno da su to aktivisti Crvenog krsta Srbije: "Ukoliko se aktivisti sreću sa žrtvama, oni to ne znaju. Mogli bi da pomognu u sistemu upućivanja ukoliko bi umeli da ih prepoznaju, odnosno ako bi temeljno poznavali indikatore koji upućuju na to da je osoba potencijalna žrtva trgovine ljudima i imali znanja o kanalima komunikacije. Takođe je potrebno razvijati kapacitete za detekciju u drugim službama pomoći — na primer, u Narodnoj kuhinji."

Na osnovu svega prethodno iznetog, kao i napomena profesionalaca koji su učestvovali u istraživanju, moguće je formulisati sledeće preporuke za unapređenje sistema detekcije:

- Kreirati specifične indikatore kao osnov za detekciju žrtava od strane profesionalaca iz sistema socijalne zaštite, zdravstvenog i obrazovnog sistema
- Usavršiti upitnike za intervjuisanje ciljne populacije organizacija angažovanih u oblasti zaštite manjinskih i marginalizovanih grupa mapiranih kao najizloženije riziku od trgovine ljudima u cilju bolje detekcije žrtava i potencijalnih

žrtava, kao i osnovnog informisanja predstavnika tih grupa (Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila¹⁴⁶, Centar za integraciju mladih, JAZAS, Autonomni ženski centar, Novosadski humanitarni centar i drugi).

- Na jasniji način oglašiti lepezu aktivnosti centara za socijalni rad i promovisati centre kao servise građana kako bi, posebno pripadnici manjinskih i marginalizovanih grupa imali jasniju sliku o obuhvatnosti centara i mogućoj saradnji i pomoći (osim jednokratne novčane naknade i MOP-a, ali i lišavanja roditeljskog prava, za šta se, prema nalazima istraživanja isključivo vezuju nadležnosti centara)¹⁴⁷.

Druga faza u procesu zaštite žrtava je formalna **identifikacija** žrtava trgovine ljudima. Čini se da i 2010. godine postoje nedoumice u pogledu procesa identifikacije žrtava, kao i nadležnosti za obavljanje iste.

Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, kao što je naglašeno u delu koji se tiče samog Nacionalnog mehanizma upućivanja, jedina ima mandat da određenu osobu identifikuje kao žrtvu i kao takvu je uvede u postojeći sistem zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima.¹⁴⁸ Ovo je posebno važno za proces zaštite stranih žrtava, budući da je njihova identifikacija od strane Službe sine qua non regulisanja privremenog boravka u Republici Srbiji, kao i ulaska u sistem pomoći i zaštite. Osim toga, identifikacija od strane Službe omogućava uključivanje žrtava u sistem primarne zdravstvene zaštite i bez, inače neophodne, zdravstvene knjižice. Važno je naglasiti da, kada pričamo o održivim rešenjima zaštite i procesu socijalnog uključivanja, bez obzira na to koliko manjkavosti pokazuje postojeći mehanizam za uključivanje žrtava u sistem zdravstvene zaštite, žrtva jedino i samo može da ima koristi od uključivanja u sistem zaštite kroz saradnju sa Službom i formalnu identifikaciju. Sva druga rešenja — organizovanje povratka žrtve strankinje bez prethodno obezbeđene privremene dozvole boravka ili plaćanje troškova lečenja u primarnoj zaštiti, onemogućavaju žrtvu da ostvari pripadajuća prava u zemlji porekla (u prvom slučaju) ili usporavaju proces održivog uključivanja žrtve u postojeće sisteme pomoći i zaštite u Republici Srbiji (u drugom slučaju).

Za adekvatan sistem identifikacije žrtava trgovine ljudima je tako ključno regulisanje nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u procesu identifikacije, čime bi se izbegle dalje nedoumice u pogledu sistema upućivanja u Republici Srbiji s jedne strane, kao i poznavanje formalnog sistema upućivanja od strane ključnih aktera za faze detekcije i identifikacije (policija, centri za socijalni rad) s druge.

Profesionalci i profesionalke angažovani u oblasti prevencije i zaštite žrtava trgovine ljudima, kao i većina organizacija građanskog društva aktivnih u radu s potencijalnim žrtvama, učesnici fokus grupnih intervjua, dosledno navode da poznaju postojeći mehanizam upućivanja i samim tim i ulogu Službe za koordinaciju u sistemu identifikacije i jednoglasni su u tome da je angažman Službe u toj oblasti nužan ("Država mora da pokaže da preuzima odgovornost u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima, a specijalizovana služba iz domena socijalne zaštite je u tom smislu

¹⁴⁶ Ovde je važno istaći da je tokom rada na istraživanju, u septembru 2010. godine, s Centrom za zaštitu i pomoć tražiocima azila postignut dogovor da određeni broj specifično formulisanih pitanja iz oblasti trgovine ljudima i pre objavljivanja ove studije bude unet u inicijalni upitnik koji centar koristi u radu s tražiocima azila u Republici Srbiji.

¹⁴⁷ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", br. 59/08 i 37/10.

¹⁴⁸ Uputstvo o radu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, tačka 7.

najbolje od mogućih rešenja primenjivanih širom sveta”)¹⁴⁹.

Kako bi se utvrdila stvarna situacija u domenu identifikacije žrtava, centrima za socijalni rad je postavljeno pitanje šta bi preduzeli kada bi za korisnika usluga posumnjali da je žrtva trgovine ljudima. U 89% slučajeva centri bi prvo kontaktirali radnike Ministarstva unutrašnjih poslova (što je razumljivo, opravdano i preporučeno s obzirom na to da su žrtve trgovine ljudima i žrtve kriminaliteta). Međutim, češće od same Službe za koordinaciju, kao referentne institucije za kontakt pri susretu sa žrtvom se javljaju i tužilaštva (u 22% slučajeva), sudovi i porodica (18%), a gotovo isti broj ispitanika (15%) navodi škole i samu Službu kao institucije s kojima bi stupili u kontakt kada bi posumnjali da je korisnik usluga žrtva trgovine ljudima. Kako za određen broj odgovora (27%) nije bilo moguće ustanoviti kojoj bi se instituciji ispitanici tačno obratili (“Obavestili bismo nadležne organe”; “U zavisnosti od toga o kojoj se žrtvi radi, kontakt bi se odvijao sa sistemima koji bi doprineli u zaštiti žrtve”), moguće je pretpostaviti da se u ovim slučajevima kontaktiranje Službe podrazumeva.

Zanimljiv je podatak da u odgovorima na ovo pitanje nema razlike među ispitanicima koji su do sada imali kontakt sa Službom za koordinaciju, kroz saradnju na konkretnim slučajevima, i onima koji nemaju iskustva u saradnji sa Službom.

Samo je jedan odgovor na pitanje o mogućem postupanju potpuno precizan: “Obaveza centra za socijalni rad, na osnovu Obaveštenja Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, broj 021-02-44/05-14 od 7. 10. 2005, je da odmah ostvari kontakt sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima”.

Zanimljiva je takođe veza između poznavanja nadležnosti Službe i učestvovanja na: seminaru koje je Ministarstvo rada i socijalne politike o fenomenu trgovine ljudima organizovalo 2005. godine (90% onih koji su naveli Službu su pohađali seminar) i seminaru Uspostavljanje lokalnog mehanizma za identifikaciju, upućivanje i pomoć žrtvama trgovine ljudima NVO Atina iz 2009 (65% ispitanika koji navode Službu kao referentnu ustanovu je pohađalo (i) ovaj seminar).

Odgovori na isto pitanje postavljeno sudijama za prekršaje su takođe bili ujednačeni. Neizostavno je navođena policija, ili samo ona, ili na prvom mestu kada su navođene i neke druge službe. Te druge službe bile su: tužilaštvo, centar za socijalni rad i sigurna kuća. Samo u jednom odgovoru (iz Kragujevca) navedene su i “škola, zdravstvena ustanova, centar za socijalni rad, druge institucije socijalne zaštite, organizacije civilnog društva, osoblje konzultata ili ambasade”. Takođe, samo u jednom upitniku (iz Novog Sada) je navedeno da bi se sa žrtvom “pažljivo razgovaralo” i da bi ona potom bila upućena na “nadležne organe”. Jasno je da bi se sudije obraćale onima sa kojima inače najtešnje sarađuju, a to su policija i tužilaštvo, dok su druge opcije ređe prisutne. Naravno, ovakvo postupanje sudija bi bilo očekivano i u bilo kom drugom slučaju gde se posumnja na postojanje elementa krivičnog dela, što govori u prilog tezi da je i dalje dominantan pristup orijentisan (prosecution oriented) ka (krivičnom) gonjenju, dok je žrtva u drugom planu. Dakle, sumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima je na prvom mestu vezana za sumnju o postojanju krivičnog dela koje treba goniti.

¹⁴⁹ Treba imati u vidu da su ispitanici bili najiskusniji profesionalci u oblasti zaštite žrtava i radu s potencijalnim žrtvama, te da uzorak nije bio slučajan.

I ovi odgovori sugerišu (naročito kada se dovedu vezu sa odgovorima na druga pitanja o kojima će biti reči kasnije) da sudije nisu dovoljno upoznate sa funkcionisanjem mehanizma upućivanja. Niko nije (niti u jednom drugom odgovoru) pomenio Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, niti bilo kakve druge specifičnosti koje se vezuju za postojeći mehanizam zaštite žrtava.

S druge strane, same žrtve su prepoznavale ulogu Službe u sistemu zaštite (iako ne uvek i u potpunosti u vezi s mehanizmom identifikacije i upućivanja) i pridavale joj priličan značaj u kontekstu ukupnog programa zaštite.

S obzirom na to da je u direktnoj vezi s fazom identifikacije i **upućivanje**, koje Nacionalni mehanizam upućivanja takođe stavlja u zadatak Službi za koordinaciju, centri za socijalni rad su pitani i o tome kako su same žrtve došle do centra (faza upućivanja). Ovde je potrebno napomenuti da je, prema popunjenim upitnicima, broj žrtava sa kojima su centri radili ukupno 43. Od tog broja, dalje, na centre je (prema rečima samih radnika centara) samo 6 žrtava uputila Služba, 2 — prihvatna stanica (reč je o malolenim žrtvama), 4 su, kao što je prethodno spomenuto, identifikovali sami centri, a 31 žrtvu su uputili radnici područnih policijskih uprava odnosno lokalnih samouprava. Od 31 žrtve upućene od strane policijskih službenika, u 29 slučajeva se radilo o maloletnim licima. Ovu činjenicu ne treba razmatrati u svetlu pretpostavljene nefunkcionalnosti mehanizma upućivanja (što se u javnom diskursu često čini), već se upravo radi o punom i informisanom poštovanju regulativa donetih u fazi ustanovljavanja reforme sistema zaštite dece od zanemarivanja i zlostavljanja. Naime, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i pet posebnih protokola¹⁵⁰, kao i odnosna uputstva predviđaju posebne mere u postupanju u oblasti zaštite dece:

Dete se u službene prostorije policije dovodi u cilju utvrđivanja identiteta i prikupljanja obaveštenja o roditeljima, usvojiocu ili staraocu, odnosno ustanovi čiji je korisnik, pri čemu se mora postupati sa naročitom hitnošću. Dete privremeno boravi u službenim prostorijama policije do dolaska roditelja, usvojioca ili staraoca, ili odgovornog lica iz ustanove za smeštaj korisnika, odnosno predstavnika centra za socijalni rad (u daljem tekstu: organa starateljstva) koji dete preuzimaju. Ako se ova lica ne pojave ili se ne mogu identifikovati niti pronaći, dete se predaje ovlašćenim službenim licima iz tačke 7. stav 1. ovog uputstva, koja odmah, uz popunjeni obrazac potpisan od strane neposrednog starešine, isto smeštaju u najbližu prihvatnu stanicu.¹⁵¹

Uz pomenute standarde u postupanju policijskih službenika, centri za socijalni rad se obavezuju da prijemnom procenom odrede stepen prioriteta postupanja voditelja slučaja, od koga će zavisiti intenzitet i redosled postupanja centra, kao i dinamika uključivanja predstavnika drugih sistema pomoći¹⁵². Uz obavezno dežurstvo za slučajeve neodložnih intervencija, u skladu sa Opštim protokolom, postupanje policijskih službenika i radnika centara za socijalni rad u situaciji postojanja sumnje da se u specifičnom slučaju radi o

¹⁵⁰ Posebni protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama socijalne zaštite (2006), Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja (2006), Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (2007), Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (2009) i Posebni protokol o postupanju u pravosuđu u zaštiti maloletnika od zlostavljanja i zanemarivanja (2009).

¹⁵¹ Uputstvo o postupanju policijskih službenika prema maloletnim i mlađim punoletnim licima, doneto od strane ministra unutrašnjih poslova na osnovu člana 10, a u vezi člana 38. Zakona o policiji, "Službeni glasnik RS", br. 101/05.

¹⁵² Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", br. 59/08 i 37/10.

maloletnoj žrtvi trgovine ljudima može se smatrati primerom dobre prakse u poštovanju ustanovljenih standarda.

Ipak, problem nesaradnje sa Službom u kontekstu formalne identifikacije i uključivanja u programe pomoći namenjene žrtvama na teritoriji RS ima i drugu dimenziju. Pored ovog, u dva sporna slučaja punoletnih žrtava (o čemu svedoče dva centra za socijalni rad) se dogodilo da je SBPOK informaciju o mogućoj žrtvi prosledio direktno policijskoj upravi sa teritorije gde je žrtva boravila, ne obavestivši o tome Službu za koordinaciju, pri čemu nema indicija da je to koristilo samoj žrtvi, koliko procesu krivičnog gonjenja.

Osim što se žrtvama koje se ne upućuju Službi na identifikaciju evidentno osporavaju (nažalost, mnoga) prava garantovana sticanjem statusa žrtve (pri čemu se podrazumeva i dobrobit stečena uključivanjem u programe pomoći nevladinih organizacija), strada i sistem prikupljanja podataka, pa samim tim i mogućnost za sticanje sveobuhvatnog (i uređenog) uvida u sve dimenzije fenomena trgovine ljudima na teritoriji Republike Srbije.

Stav o tome da Služba nije uvek u prilici (ili ne vrši uvek) identifikaciju dele i mnogi akteri sistema zaštite žrtava. Policija se i dalje (iako ne tako često kao dok je funkcionisala Sigurna kuća Savetovališta protiv nasilja u porodici) javlja kao instanca (funkcionalne) identifikacije, dok pojedine organizacije, za period 2004 – 2007, tvrde da "identifikaciju žrtava, u najvećem broju slučajeva, još uvek vrši policija, dok Služba uglavnom potvrđuje ovu primarnu identifikaciju"¹⁵³. Ovde se, naravno, postavlja pitanje i šta različiti akteri smatraju činom identifikacije i šta se sagledava kao cilj same funkcije identifikacije.

Moguća nedoumica u pogledu uloge Službe u ovom procesu, kao i njenih kapaciteta za isti, ili u pogledu uloga različitih organizacija/institucija (kao i samoprocena kapaciteta za identifikaciju), može se razložiti na nekoliko činilaca:

1. S obzirom na aktivnosti na suzbijanju kriminaliteta koje policija primarno obavlja, logično je očekivati da najveći broj žrtava policija upravo i detektuje.

2. U RS među akterima angažovanim u oblasti suzbijanja trgovine ljudima ne postoji saglasnost oko tumačenja pojmova detekcija i identifikacija. Dešava se tako da organizacije građanskog društva u opisu svojih aktivnosti navode i aktivnost identifikacije, kao što se događa da u istom teže da učestvuju. Čini se da se radi o zabuni proizašloj na temelju pogrešnog tumačenja sistema i standarda drugih zemalja u postupanju sa žrtvama. Na ovom mestu je moguće napraviti paralelu sa norveškim sistemom za zaštitu žrtava¹⁵⁴. Nijedna vladina institucija, organizacija ili agencija ne sme da ima ekskluzivnu odgovornost za identifikaciju žrtava trgovine ljudima. Po pravilu bi sve institucije, organizacije pa i pojedinci koji posumnjaju za neku osobu da je žrtva trgovine ljudima, morali da reaguju i upute tu osobu na nadležne službe i programe pomoći. Na taj način i same žrtve mogu da se identifikuju pred nadležnim institucijama. Ako se ovakva tvrdnja tumači izvan konteksta ukupnih preporuka, moglo bi se zaključiti da sistem identifikacije treba potpuno decentralizovati i prepustiti zainteresovanim akterima iz svih sektora da na osnovu samoprocene kapaciteta za identifikaciju u njoj i učestvuju.

¹⁵³ Astra - Anti-trafficking Action, Dvogodišnji izveštaj, <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/biannual3.pdf>, str. 7.

¹⁵⁴ Koordineringsnheten for Ofre for Menneskehandel (KOM), Guide to Identification of Possible Victims of Trafficking, 2008, p. 8, https://www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_41.pdf.

Međutim, iz daljeg opisa preporuka za postupanje se u stvari vidi da je identifikacijom zapravo nazvan čin koji se ovde imenuje kao detekcija (a u praksi se među ključnim akterima u RS naziva i primarnom identifikacijom). Dalje se, dakle, kaže da verifikaciju statusa (u studiji nazvana identifikacijom, a među ključnim akterima najčešće nazivana formalnom identifikacijom) vrše organi gonjenja, migraciona služba i Služba za zaštitu dece (dakle, isključivo državni servisi od kojih je samo jedan u službi socijalne zaštite). Ovaj primer, uz niz drugih (pa i primera iz regiona) pokazuje da je angažman državne institucije u obezbeđivanju statusa žrtvama jedini relevantan za ostvarivanje prava iz domena zaštite. Mehanizam za identifikaciju koji postoji u Srbiji tako predstavlja primer dobre prakse u smislu mesta u sistemu instance zadužene za identifikaciju, što dalje upućuje na potrebu unapređivanja postojećeg mehanizma, a nikako strukturalnih promena.

3. S druge strane, Služba je u proteklih pet godina funkcionisanja, sa dve formalno zaposlene osobe (pri čemu su se zaposleni menjali čak četiri puta) i bez ikakvih budžetskih sredstava za pružanje pomoći žrtvama, a sa dvedesetčetvoročasovnim radnim vremenom i obavezom da se reaguje u svakom pojedinačnom slučaju detekcije potencijalne žrtve, i od strane samih zaposlenih ocenjena kao servis bez dovoljnih kapaciteta za uspešno savladavanje izazova koji sveobuhvatan sistem upućivanja zahteva.

Iz svega rečenog proizlaze sledeće potrebe u reagovanju sistema:

- Delimično decentralizovati proces identifikacije zbog manjka resursa Službe za koordinaciju i zaštitu žrtava trgovine ljudima. U svetlu postojećih mehanizama i obaveza iz Nacrta zakona o socijalnoj zaštiti, određeni broj centara sa teritorije RS bi u kontekstu identifikacije žrtava trgovine ljudima poslužio kao ključni akter u pravovremenom, adekvatnom i profesionalnom procesu zaštite žrtava trgovine ljudima, kako maloletnih tako i punoletnih. Ova nadležnost centara nedvosmisleno proizlazi iz obaveza propisanih Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad¹⁵⁵.

- Doneti podzakonski akt kojim bi se utvrdili indikatori za identifikaciju žrtava trgovine ljudima i nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite trgovine ljudima i ustanova socijalne zaštite u procesu identifikacije. Posebno se mora imati u vidu interna trgovina ljudima i potreba za formulisanjem indikatora za prepoznavanje žrtava državljana RS (s obzirom na to da su indikatori koji se predlažu i koriste od strane različitih aktera uglavnom prilagođeni detekciji stranih žrtava). Ovim aktom je neophodno formulisati i međusobni odnos Službe i centara na poslovima identifikacije žrtava.

- Posebno kreirati indikatore za identifikaciju dece žrtava trgovine ljudima i to u odnosu na različite vidove eksploatacije, a naročito: prinudnu udaju, prinudu na prošnju i vršenje krivičnih dela, korišćenje u pornografske svrhe i radnu eksploataciju, budući da su ovi vidovi eksploatacije do sada u praksi najteže uočavani.

- Uvesti proaktivne mere identifikacije pri nadležnim službama (efikasne procedure za registraciju rođenja, vođenje registara nestale i zlostavljane i eksploatisane dece).

- Modernizovati policijski pristup u radu sa decom žrtvama trgovine ljudima i drugim ranjivim kategorijama (decom žrtvama zanemarivanja i zlostavljanja, ali i decom koja žive i rade na ulici, kao i decom u sukobu sa zakonom) kroz proaktivni outreach rad i saradnju sa drugim, naročito socijalnim službama.

¹⁵⁵ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", br. 59/08 i 37/10.

Po obavljanju detekcije žrtava, a pre same identifikacije, (potencijalnu) žrtvu je potrebno informisati o pravima i postojećim programima pomoći. I u ovoj funkciji se u poslednjih pet godina kao ključna pojavljivala Služba za koordinaciju. Služba je, u cilju davanja pravovremene i tačne informacije o svim raspoloživim uslugama/programima, vodila bazu podataka svih usluga. Ipak, s obzirom na činjenicu da određeni broj žrtava nije ni stupio u kontakt sa Službom (iako podaci o njima postoje u statističkom pregledu Službe), nije potpuno jasno kakve su sve mogućnosti žrtvama u poslednjih pet godina predočavane. Može se pretpostaviti da centri za socijalni rad, u najboljem slučaju, žrtve informišu o mogućnostima u okvirima državne socijalne zaštite, a da je policija žrtve informisala o postojanju skloništa za primarno zbrinjavanje (dok ono nije prestalo sa radom) i tamo ih čak sama odvodila (prema rečima intervjuisane žrtve, korisnice programa triju NVO).

Za bazu podataka same Službe je sigurno da sadrži ključne informacije o postojećim organizacijama (NVO Astra i NVO Atina) i institucijama specijalizovanim za pružanje različitih vidova pomoći (bolnice, domovi zdravlja, centri za socijalni rad i slično). Međutim, nije potpuno jasno o kojim pravima žrtava se razgovara pri inicijalnom susretu, s obzirom na to da je u mnogim specifičnim situacijama uočeno da, bez obzira na formalno zagarantovana prava, sistem nema kapaciteta da ih faktički obezbedi (nekada zbog nedostatka resursa, nekada zbog neadekvatne regulative — recimo, problema pravne nevidljivosti, ili zbog predrasuda i neznanja samih zaposlenih u različitim sistemima), bez posredovanja i aktivnog angažmana organizacija građanskog društva.

Osim o samim programima i pravima, žrtvama su, dakle, neophodne i informacije o mehanizmima za ostvarivanje tih prava (katkada je to samo uključivanje u program pomoći NVO, a nekada popis neophodnih koraka koje treba preduzeti da bi se kroz sistem ostvarila neka prava). U tom smislu bi bilo neophodno kreirati jedinstvenu bazu podataka dostupnih servisa za žrtve trgovine ljudima (uključujući servise koje pružaju državne institucije i organizacije građanskog društva), za žrtve državljanke Srbije i strane žrtve, i to prema sledećim kriterijumima:

- a) Uslovi za sticanje prava i vremenski period na koji se pomoć pruža
- b) Tip servisa uz specifičnu naznaku o tome u kojim je gradovima usluga dostupna i da li je dostupna dvadeset četiri časa dnevno, sedam dana u nedelji, ili se pruža pod specifičnim uslovima i kojim:
 - Smeštajni kapaciteti (uz obezbeđivanje stanovanja uz podršku)
 - Obezbeđivanje osnovnih finansijskih sredstava (za hranu, higijenske proizvode, odeću i obuću, održavanje stana — struja, voda, grejanje...)
 - Obezbeđivanje putnih troškova
 - Pružanje pomoći u rešavanju građanskopravnog statusa (pod ovim se ne smatra puko upućivanje na nadležne službe, već aktivnosti praćenja žrtve i zastupanja pred nadležnim institucijama)
 - Pružanje psihosocijalne podrške
 - Pružanje pomoći u rešavanju akutnih zdravstvenih problema
 - Pružanje podrške u rešavanju hroničnih zdravstvenih problema
 - Pravno savetovanje
 - Pravno zastupanje
 - Psihološko savetovanje
 - Terapijski rad

- Porodično savetovanje
- Porodična medijacija
- Pružanje pravne pomoći u postupcima nezavisnim od trgovine ljudima
- Pružanje pomoći u uključivanju u formalni obrazovni sistem i na tržište rada

Ukoliko bi lista prava i servisa bila dostupna svakoj žrtvi u pisanoj formi i predložena joj usmeno, bilo bi moguće pratiti i razloge zbog kojih žrtve odbijaju ponuđene programe i učešće u različitim aktivnostima koje nude organizacije/institucije. Trenutno je te podatke moguće dobiti samo od žrtava koje su, ipak, uključene u neki od sistema pomoći.

Kao i kod izvođenja drugih aktivnosti, supervizija rada Službe i centara za socijalni rad bi u ovoj fazi dovela do bolje procene postojećih kapaciteta i informisanih predloga za njihovo unapređivanje.

Na ovom mestu je važno primetiti da samo 15% ispitanika iz centara za socijalni rad prepoznaje svoju ulogu u aktivnostima informisanja žrtve o pravima koja joj pripadaju i postojećim programima. Taj broj u potpunosti korelira sa brojem onih koji poznaju aktivnosti nevladinih organizacija i Službe u funkciji zaštite žrtava.

Jedan nivo obaveze sistema je da o pravima i programima informiše žrtvu i sadržaja samog obaveštenja, a potpuno drugi je nivo komunikacije u datim okolnostima. Od samih žrtava se o ovoj fazi saznaje da pri prvom zvaničnom razgovoru najčešće pomisle da razgovor i dalje obavljaju s organima gonjenja (iako im je rečeno drugačije) i da najveći deo stvari koji im je predložen ne razumeju i ne zapamte. Ovo zavisi i od dužine perioda provedenog u situaciji trgovine, od tretmana od strane trgovca (preživljenog nasilja, ali i od toga da li su je plašili razgovorima s policijom i slično) i dobrim delom od obrazovanja ili deprivacije. Zato je nužno da se informacije o pravima i dostupnim uslugama prevode s apstraktnog na konkretni nivo: na primer, umesto termina “zbrišnjavanje” i sintagme “pravno zastupanje”, nužno je koristiti formulacije: “stan u kome se živi neko vreme”, “advokat koji će pomoći u razgovoru s policijom i sudom” i slično. Osim prevođenja, faza informisanja ne može da se završi u samo jednom razgovoru već je neophodno da se žrtvi omogući da sama kontaktira instituciju/organizaciju koja daje informacije i da istima raspolaže u pisanoj formi.

Uz informisanje, za faktičko uključivanje žrtava u postojeće programe nužno je izvoditi aktivnosti primarne procene potreba i upućivanja na same programe. Upućivanje se u slučaju RS svodi na odabir uključivanja u programe NVO Atina i NVO Astra, jedine organizacije građanskog društva koje izводе sveobuhvatne programe uključivanja specifično namenjene ovoj ciljnoj grupi, i/ili posredovanje pri uključivanju u aktivnosti Crvenog krsta Srbije (obezbeđivanje jednokratne pomoći za rešavanje najurgentnije potrebe). Nešto ređe, žrtve se upućuju direktno na centre za socijalni rad radi ostvarivanja nekog prava iz domena socijalne zaštite. Međutim, kao što je spomenuto, često je i u ovim situacijama potrebno organizovano posredovanje radi prevazilaženja različitih barijera koje sistem postavlja pred one korisnike koji i inače jesu marginalizovani po različitim osnovama. S tim u vezi, sama primarna procena potreba je i ograničena na pomenute resurse.

Za unapređenje oblasti primarne procene i upućivanja žrtava moguće je formulisati sledeće preporuke:

- Posebno prikupljati podatke o razlozima žrtava za odbijanje učešća u programima pomoći i zadovoljstvu postojećim programima uz preporuke za unapređenje

- Opisom nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i centara za socijalni rad koji vrše identifikaciju žrtava formulisati obavezu utvrđivanja statusa žrtve u prekrivičnom i krivičnom postupku (broj predmeta, faza postupka, mesna nadležnost suda i drugih organa) i prosleđivanja potpune informacije instituciji/organizaciji na čiji se program pomoći žrtva upućuje

Pod fazom rehabilitacije/primarnog zbrinjavanja se na ovom mestu podrazumevaju aktivnosti sprovedene u cilju oporavka žrtve od same situacije trgovine ljudima (saniranje posledica). Ovaj period odgovara periodu označenom kao period za refleksiju, u trajanju od tri meseca. Aktivnosti pružalaca usluga u ovoj fazi bi tako podrazumevale: obezbeđivanje smeštaja u sigurnu kuću/sklonište za urgentno zbrinjavanje ili pomoć u obezbeđivanju alternativnog smeštaja kada to okolnosti dozvoljavaju (pre svega u situacijama kada ne postoji bezbednosni rizik po žrtvu); obezbeđivanje hrane, odeće i higijenskih sredstava; pružanje urgentne medicinske pomoći; pružanje psihološke podrške; terapijski rad; pravna pomoć; osiguravanje bezbednosti i ublažavanje straha od bezbednosnih rizika kod same žrtve; obezbeđivanje usluga prevođenja za strance i usluga prevoza; obezbeđivanje neophodnih dokumenata i privremene dozvole boravka za strance. U fazi rehabilitacije je takođe važno ne gubiti iz vida ni žrtve koje su odbile da budu smeštene u sigurne kuće i sve potrebne (gorenavedene) aktivnosti treba izvesti u mestu prebivališta/boravišta žrtve. Osim toga, kroz fazu rehabilitacije, kao i kroz druge faze, neophodno je sprovoditi stalne aktivnosti praćenja i procene potreba, te nakon procene dalje upućivanje i uključivanje žrtava u različite programe pomoći.

Aktivnije uključivanje centara za socijalni rad u pružanje usluga rehabilitacije i primarnog zbrinjavanja omogućava i pravilnik, pre svega u domenu dostupnosti usluga i neodložnih intervencija:¹⁵⁶

Dostupnost usluga

Član 40.

(1) Organizacijom rada centra i rasporedom radnog vremena mora se obezbediti da građani imaju 24 časa nesmetan pristup uslugama neodložnih intervencija iz člana 51. ovog pravilnika, kao i u drugim slučajevima kada je neophodno preduzimanje hitnih mera u javnom interesu.

(2) Nesmetan pristup uslugama 24 časa obezbeđuje se organizovanjem dežurstava pojedinih službi ili pojedinih zaposlenih, van redovnog radnog vremena, u prostorijama centra ili u prostorijama druge javne službe, organa državne uprave ili organa jedinice lokalne samouprave, ili uvođenjem pri-pravnosti zaposlenih (dežurstvo zaposlenog u svom stanu, dostupnost putem telefona i sl.) koji, saglasno svom delokrugu, imaju obavezu postupanja u slučaju iz stava 1. ovog člana.

¹⁵⁶ Ibidem.

Neodložne intervencije

Član 51.

Centar pod uslovima iz člana 49. ovog pravilnika pruža neposredno i u saradnji sa drugim službama i organima u lokalnoj zajednici usluge neodložne intervencije kada je potrebno zaštititi dete, odraslu ili staru osobu i preduzeti mere za osi-guranje bezbednosti, odnosno kada postoje opravdani razlozi da bi nepreduzi-manjem hitnih mera i usluga iz nadležnosti centra došlo do ugrožavanja života, zdravlja i razvoja osobe kojoj je potrebna zaštita.

U slučaju primarnog zbrinjavanja i rehabilitacije dece žrtava trgovine ljudima ključnu ulogu (i u ovoj fazi) bi trebalo da imaju centri za socijalni rad kao organi starateljstva, i njihove nadležnosti podrazumevaju mere porodičnopravne zaštite (mere preventivnog i korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, starateljstvo...).

Jasno je da je za pružanje usluga ovog obima, čak i u prvoj fazi, ključna multisektorska saradnja, odnosno, povezivanje različitih sistema i mehanizama i formulisanje procedura, i konačno, jasna funkcija koordinacije, kako bi se izbegla dalja viktimizacija žrtava, dupliranje usluga, pa čak i zbunjivanje žrtava nerealnim obećanjima s obzirom na okolnosti koje nameće život u određenoj sredini. Poslednje je, naime, utvrđeno kroz same razgovore sa žrtvama.

U Republici Srbiji je do 2010. godine funkcionisao program NVO Savetovalište protiv nasilja u porodici, koji je nudio usluge rehabilitacije, pri čemu su deo aktivnosti obavljali zaposleni u samom Skloništu, a dobar deo aktivnosti je zavisio od Službe za koordinaciju i drugih aktera u sistemu pomoći.

Osim u vezi s decom žrtvama trgovine ljudima, centri za socijalni rad bi trebalo da budu uključeni i u izvođenje sledećih aktivnosti: odlučivanje i upućivanje na smeštaj lica za koja je potrebna primena mere starateljske zaštite, obezbeđivanje hrane, odeće, higijenskih sredstava (kroz jednokratne novčane pomoći u skladu sa odlukom lokalne samouprave o proširenim pravima iz socijalne zaštite na teritoriji konkretne opštine), savetodavni rad, pružanje psihološke pomoći¹⁵⁷, pružanje pravne pomoći, praćenje rezultata programa pomoći¹⁵⁸ i ponovna procena potreba i dalje upućivanje.

Prema proceni samih aktera u sistemu pomoći u Republici Srbiji, proces rehabilitacije, s obzirom na nedostatak kapaciteta i programa, trenutno potpuno zavisi od programa NVO Atina, i u manjem obimu od aktivnosti NVO Astra.

Rezultati sprovednog istraživanja jasno govore o tome da je za temeljnije uključivanje sistema socijalne zaštite u procese rehabilitacije žrtava nužno dalje ulaganje u jačanje kapaciteta sistema, što (u najmanjem delu) podrazumeva dalje obuke zaposlenih, a mnogo više obezbeđivanje temeljnijih resursa¹⁵⁹. Osim toga,

¹⁵⁷ Savetodavni rad i psihološka pomoć u centru za socijalni rad se mogu realizovati u situacijama kada centar ima posebno edukovanog stručnjaka sa potrebnim specifičnim znanjima neophodnim za konkretni problem koji je potrebno sanirati (npr. neki poremećaj ponašanja kod žrtve trgovine).

¹⁵⁸ Vođenje slučaja u centru za socijalni rad podrazumeva obaveznu aktivnost monitoringa i evaluacije, što znači da je u svakom slučaju obavezno praćenje realizacije planiranih aktivnosti i evaluacija postignutih ishoda.

¹⁵⁹ Zbog komplikovanih procedura za ostvarivanje prava na neku uslugu iz sistema socijalne zaštite, velikog broja korisnika u odnosu na broj zaposlenih, ograničene materijalne resurse i niz drugih faktora, centri za socijalni rad su često, i bez obzira na jasan motiv za uključivanje u rad na održivoj zaštiti i pružanju pomoći žrtvama, ograničeni obimom drugih slučajeva, raspoloživim vremenom za primenu određenih mera i naravno resursima kojima raspolažu za samo pružanje pomoći.

neophodna je jasna namera zakonodavca za uključivanje centara, kao i precizna uputstva i kreiranje procedura u ovoj oblasti, posebno kada se imaju na umu procenjene karakteristike grupa u riziku (često se radi o pravno nevidljivim osobama u odnosu na nadležnosti centara).

O ovome preciznije govore i procene sopstvene uloge u sistemu zaštite žrtava samih zaposlenih u centrima. Naime, centri, pretpostavljamo kroz svoje nadležnosti iz domena zaštite dece, prepoznaju svoju ulogu u sprovođenju različitih aktivnosti iz domena rehabilitacije — od urgentnog zbrinjavanja kroz prihvatne stanice, preko uključivanja psihologa centra u aktivnosti pružanja psihološke pomoći i sprovođenja mera porodičnopravne zaštite (starateljstvo, korektivni nadzor, hraniteljstvo) do praćenja rezultata i ponovnog upućivanja (po planu zaštite). Međutim, s obzirom na to da (bar polovina) identifikovanih žrtava nisu maloletne osobe, kao i na činjenicu da 90% žrtava prema statistici Službe za koordinaciju nije posedovalo sva neophodna dokumenta za ostvarivanje nekog od prava iz sistema podatak dobijen istraživanjem — da centri ne prepoznaju svoju ulogu (i/ili nemaju obavezu) u obezbeđivanju neophodnih dokumenata žrtvama jasno govori da je, pod tim okolnostima, punoletnim žrtvama onemogućen pristup svim navedenim uslugama socijalne zaštite. Tako da, i bez obzira na institut voditelja slučaja koji bi, po prirodi stvari, trebalo da omogući centrima koordinaciju u svakom pojedinačnom slučaju pružanja pomoći, bez dosadašnje prakse uključivanja organizacija građanskog društva, koje svoju ulogu primarno i vide u obezbeđivanju održivog socijalnog uključivanja žrtava (koga, jasno je, ne može biti bez obezbeđivanja svih potrebnih dokumenata i/ili prikupljanja svih potrebnih dokumenata zarad ostvarivanja nekog od prava iz sistema), sistema zaštite žrtava u Republici Srbiji, kao i koordinacije u sistemu pružanja zaštite ne bi bilo.

Prema dobijenim podacima je takođe moguće utvrditi da centri za socijalni rad koji su do sada bili uključeni u pružanje pomoći identifikovanim žrtvama trgovine ljudima, svoje kapacitete i ulogu u sistemu pružanja usluga procenjuju znatno ambicioznije i, rekli bismo, odgovornije. Od centara za socijalni rad čiji su odgovori tokom istraživanja dobijeni, za aktivniji angažman u procesu zaštite žrtava (što navodimo, takođe, kao primere dobre prakse) spremni su centri iz: Kraljeva, Šapca, Kruševca, Novog Pazara, Zvornika, Sremske Mitrovice, Vrnjačke Banje i Novog Sada. O angažmanu centara u oblasti rehabilitacije/primarnog zbrinjavanja svedoče i iskazi samih radnika pomenutih centara: "Planiranje i obezbeđivanje usluga i mera za zaštitu od trgovine odvija se u skladu sa standardima rada centra za socijalni rad na zaštiti korisnika. Organizovana je konferencija slučaja gde su pozvani stručnjaci iz drugih ustanova, posebno zdravstvene zaštite, urađena je kontrola i podrška na planu zdravstvenog statusa. Takođe je poseban značaj dat merama porodičnopravne zaštite, zbrinjavanju žrtve u Prihvatilište i pravne zaštite koje druge službe pružaju (zastupanje, angažovanje advokata i sl.). Vođen je sudski postupak zbog trgovine ljudima gde je žrtva bila zastupana na sudu, a učinilac je osuđen. Žrtva je bila smeštena prvo u institucionalni oblik zbrinjavanja, a kasnije, uz podršku NVO, u sigurnu kuću."

Iz svega navedenog, a posebno zaključujući na osnovu broja angažovanih centara, jasno je da je za potrebe kreiranja održivog sistema socijalnog uključivanja žrtava neophodno formulisanje jasnih nadležnosti centara u domenu rehabilitacije/primarnog zbrinjavanja svih identifikovanih žrtava, kao i pružanje pomoći u pribavljanju neophodnih dokumenata za uključivanje u taj i druge sisteme

pomoći (zdravstvena zaštita, obrazovanje, tržište rada pre svih). U tom smislu se preporučuje mapiranje centara za socijalni rad i ustanova socijalne zaštite s kapacitetima za identifikaciju žrtava i urgentan prijem i punoletnih žrtava u gradovima/opštinama posebno izloženim fenomenu trgovine ljudima.¹⁶⁰

Važno je napomenuti da je potrebno koristiti iskustva iz procesa standardizacije usluga u socijalnoj zaštiti¹⁶¹ čiji je cilj izgradnja trajnih institucionalnih rešenja u ustanovljavanju i razvoju sistema kvaliteta u socijalnoj zaštiti, što je od ključnog značaja za održivo socijalno uključivanje žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji. Tokom ovog procesa su tako doneti i minimalni standardi za prihvatilišta za žrtve trgovine ljudima, koji mogu da budu jasna smernica u procesu odabira potencijalnih prihvatilišta za urgentno zbrinjavanje žrtava trgovine ljudima u RS.

S druge strane, s obzirom na neveliki broj identifikovanih žrtava godišnje, jasno je da je osnaživanje postojećih kapaciteta najučinkovitiji (pa i najisplativiji) metod primarnog zbrinjavanja/rehabilitacije žrtava.

Dosadašnje iskustvo samih žrtava govori u prilog tome da je dvadesetčetvoročasovna dostupnost usluga (kvalitetnog) savetodavnog rada i psihološke pomoći ključna za uspešno savladavanje izazova pred kojima se žrtve u ovom procesu nalaze, a posebno uzimajući u obzir psihički status žrtava neposredno nakon izlaska iz situacije trgovine.

“Komunikacijski obrasci žrtava trgovine ljudima proističu iz specifičnog emotivnog stanja u kojem se nalaze nakon izloženosti ovom tipu nasilja. Psihički status, naravno, varira u zavisnosti od uzrasta, vrste nasilja koje je osoba trpela, vremena izloženosti nasilju, prethodnog iskustva itd. Ipak, većina karakteristika specifičnih za izloženost trgovini ljudima su zajedničke.”¹⁶² Autorka teksta dalje imenuje te karakteristike: generalizovana nepoverljivost prema ljudima, strah (kako od odmazde tako i od odbacivanja), potreba za ispunjavanjem očekivanja neposrednog socijalnog okruženja, nagle i česte promene raspoloženja, nizak nivo frustracione tolerancije, odloženo ispoljavanje simptoma traumatizovanosti, internalizacija krivice za doživljeno nasilje, davanje šturih izveštaja o preživljenom, negiranje pretrpjenog nasilja i stresnosti preživljenog iskustva, davanje kontradiktornih izjava.

Programi **kratkoročne pomoći/reintegracije**, osim pomenutih aktivnosti iz faze rehabilitacije, podrazumevaju i veću fleksibilnost pružalaca usluga u cilju osnaživanja žrtava za potpuno preuzimanje kontrole i odgovornosti. Ova faza bi tako podrazumevala obezbeđivanje finansijskih sredstava žrtvama za kupovinu hrane, odeće, prevoz, medicinske usluge i slično (umesto samog obezbeđivanja usluga). Takođe, u ovoj fazi bi žrtvama bila neophodna pomoć za potpuno uključivanje u sisteme, kao i praćenje njihove uključenosti (upis u škole, uključivanje na tržište rada i praćenje procesa).

¹⁶⁰ Prema podacima o identifikovanim žrtvama dobijenim od Službe za koordinaciju, a prema opštinama porekla žrtava/eksploatacije žrtava, kao i zbog potreba za delimičnim izmeštanjem žrtava sa teritorija na kojima su regrutovane i na kojima je vršena eksploatacija, procena je da bi to mogli da budu gradovi/opštine: Beograd, Novi Sad, Kraljevo, Niš, Šabac i Subotica/Sombor.

¹⁶¹ Više o ovom procesu može se videti na sajtu Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu: http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=131&Itemid=143.

¹⁶² D. Čuk Milankov, “Komunikacija sa žrtvama trgovine ljudima”, u: A. Galonja, J. Mihajlović (ur.), Prepoznavanje trgovine ljudima, IOM, Beograd, 2009, str. 109–115.

O sprovedenim aktivnostima u ovom segmentu govore i radnici centara za socijalni rad: "Preduzete mere u konkretnom slučaju bile su: pružanje psihosocijalne podrške, pružanje materijalne pomoći (za nabavku najpotrebnijih stvari), regulisanje pravnog statusa, regulisanje zdravstvene zaštite, smeštaj u hraniteljsku porodicu (pošto je žrtva bila maloletna), uključivanje u nastavak školovanja."

U cilju kreiranja okvira za održivo uključivanje, tokom procesa reintegracije nužna je saradnja i pružanje pomoći i bliskim osobama iz okruženja žrtve (deci, roditeljima, partnerima i drugim osobama od poverenja) kroz aktivnosti savetovanja i medijacije, a prema željama i procenama samih žrtava. U svakom slučaju, saradnja sa drugim organizacijama i institucijama koje pružaju druge vidove pomoći je neophodna kako bi se žrtvama garantovao održivi sistem pomoći po formalnom izlasku iz programa. Ovde je važno naglasiti i da je pružanje usluga pomoći kod povratka žrtava u mesto prebivališta i posebno u zemlju porekla, kao odgovor na međunarodnu dimenziju ovog problema, jedna od aktivnosti koju je neophodno izvoditi na organizovan i sistemski način, jer svaka ad hoc organizacija u ovoj sferi otvara prostor za dodatnu viktimizaciju žrtava i nove poteškoće u izvođenju programa pomoći (o čemu svedoči i nekoliko intervencija organizacija usled kojih su žrtve imale poteškoće sa vlastima zemalja porekla i tretirane su kao ilegalni migranti). Do 2008. godine je aktivnost dobrovoljnog povratka žrtava izvodila Međunarodna organizacija za migracije, prema međunarodnim standardima za pripremu povratka¹⁶³. Ovi standardi podrazumevaju niz mera koje je neophodno sprovesti za povratak žrtve u zemlju porekla, na koji žrtva, pre svega, dobrovoljno pristaje, kao i poseban set standarda za povratak dece žrtava kada je to u njihovom najboljem interesu, uz obavezno uključivanje organa starateljstva.

Sprovedeno istraživanje, kao i praksa profesionalaca iz domena zaštite žrtava govore da su u ovoj oblasti angažovane (skoro ekskluzivno, a s izuzetkom pet centara za socijalni rad) organizacije građanskog društva, uključujući Službu (u fazi povratka, a prema standardnim operativnim procedurama razvijenim kroz ICMPD-jev Program razvoja transnacionalnog mehanizma upućivanja), koje pružaju pomoć u povratku žrtava isključivo iz i u zemlje bivše Jugoslavije. Međutim, kako je procenjeno, zbog nedostatka potpune standardizacije i resursa, to se sprovodi na neodrživ način.

Slično kao i u domenu reintegracije, oblast socijalnog uključivanja je u Republici Srbiji trenutno najčešće oslonjena na resurse i entuzijazam nevladinih organizacija, s izuzetkom centara za socijalni rad koji su svoje postupanje u pojedinačnim slučajevima opisali na način koji bi set mera i aktivnosti koje su preduzeli svrstao u red angažovana na održivoj socijalnoj inkluziji. Moguće je na osnovu dobijenih odgovora utvrditi da centri za socijalni rad iz Kraljeva, Novog Pazara i Sremske Mitrovice prepoznaju svoje mesto u sistemu zaštite (zaokruženo je više od tri odgovora na pitanje o tome koje se usluge pružaju u ovom domenu). Ovo, ipak, ne znači nužno da i ostali centri, ako bi bili u prilici, ne bi pružali iste usluge, ali je moguće pretpostaviti da zbog nevelikih prethodnih iskustava u toj oblasti, tokom istraživanja ova pitanja nisu detaljnije razmatrana.

Pomenuti centri za socijalni rad su svoje postupanje opisivali prema svakom konkretnom slučaju, što je svakako ohrabrujuće, s obzirom na činjenicu da i

¹⁶³ IOM, The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking, Geneva, 2007, pp. 61–80.

međunarodni standardi formulišu preporuke u tom smeru: “U radu sa žrtvama se postupalo u skladu sa Protokolom o zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja. Svaka žrtva je dobila voditelja slučaja koji je uz supervizijsku podršku organizovao rad na slučaju. U okviru planiranja početne procene naznačene su institucije sa kojima je bilo potrebno uspostaviti saradnju: policijska uprava, zdravstvene službe, prihvatilišta za decu i omladinu u Beogradu i Nišu, NVO Atina, javno tužilaštvo, sud. Rukovodioci službe su prilagođavali izbor voditelja slučaja specifičnim potrebama žrtve, tako da se nastojalo da kada je god to bilo moguće voditelj slučaja bude psiholog, u cilju pružanja što adekvatnije podrške žrtvi. S obzirom na to da se radi o složenoj problematici, u usmerenu procenu uključivali su se (ako nisu bili voditelji) profesionalci koji su imali iskustvo edukacije vezane za žrtve trgovine ljudima. Maloletne žrtve su u skladu sa okolnostima zaštićene i starateljskom zaštitom”.

Organizacije građanskog društva i u ovoj fazi zaštite žrtava za sada igraju ključnu ulogu, pri čemu su tokom izrade studije o samim rezultatima programa kao i metodama i sistemu izvođenja mera iz domena socijalnog uključivanja bili potpuno dostupni samo podaci NVO Atina. Atina tako definiše ključne oblasti u procesu socijalnog uključivanja¹⁶⁴ kao mehanizam za praćenje i analizu postignuća u svakom pojedinačnom slučaju, ali i set mera i aktivnosti koje se sprovode u cilju potpunog uključivanja žrtava trgovine ljudima. U tom cilju se mapiraju sledeće oblasti od interesa za same žrtve, a prema kojima je potrebno formulisati i programe zaštite: građanskopravni status, pravni problemi i sudski postupci (ne samo oni vezani za samu situaciju trgovine), porodični odnosi, obrazovni i ekonomski status, profesionalna orijentacija i zapošljavanje, bezbednosni status, iskustva diskriminacije u širem društvenom kontekstu, zdravstveni status, vršnjački i partnerski odnosi i odnos prema sebi, odnosno, stepen samoprihvatanja. Na taj način se aktivnosti koje se izvode u cilju socijalnog uključivanja žrtava kategorizuju kroz: 1) rešavanje akutnih problema pri ulasku u program i ad hoc reagovanje na novonastale akutne probleme; 2) utvrđivanje početnog statusa korisnika u pomenutim ključnim oblastima za proces uključivanja; 3) utvrđivanje rokova za procenu statusa korisnika i dogovor oko prvih ciljeva programa za i sa svakim pojedinačnim korisnikom; 4) pravljenje individualnih planova u svim oblastima zajedno sa korisnicima; 5) praćenje i evaluacija statusa kroz sve oblasti tokom celog procesa i redefinisane ciljeva u odnosu na procenu toka programa; 6) kontakti s državnim institucijama i NVO angažovanim u programu i od značaja za program i posredovanje; 7) procena učinka u svakom pojedinom slučaju po napuštanju programa; 8) praćenje slučajeva po zvaničnom izlasku iz programa. Na ovom mestu se navode grupe aktivnosti, pri čemu se podrazumeva dvadesetčetvoročasovna dostupnost svih zaposlenih u organizaciji na pružanju psihosocijalne podrške i ukazivanju konkretnih vidova pomoći (posredovanje u ostvarivanju prava, zajednički odlazak s korisnicima na mesta/u institucije od interesa, psihološka podrška i slično).

Dobra je praksa u kontekstu programa socijalnog uključivanja i rad korisnika (kao i njihova obuka za rad) u grupama samopomoći, što je i mapirano kao moguća/željena usluga u sistemu održivog uključivanja.

Iz prethodnog proizlazi da formalno oslanjanje (pod ovim se misli i na superviziju i finansiranje) na programe pomoći civilnog sektora u Srbiji može umnogome da pomogne održivosti sistema zaštite (o čemu svedoče i reformska

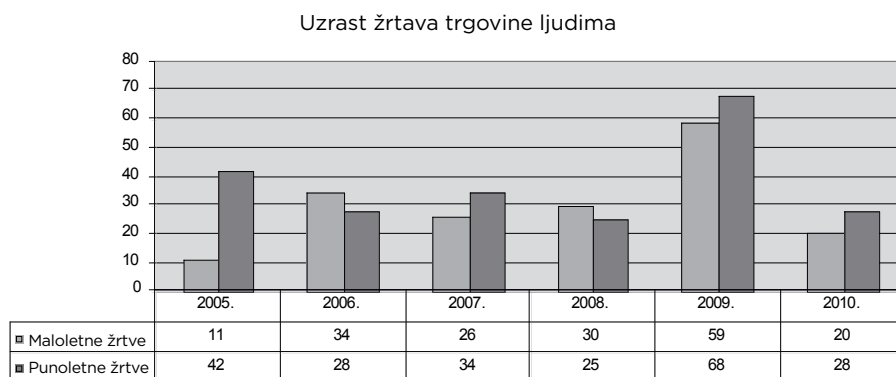
¹⁶⁴ S. Jovanović, D. Ćuk Milankov, M. Savić, S. Kljajić, N. Šarac, op. cit., str. 57–61.

nastojanja za naručivanjem i ugovaranjem usluga u oblasti socijalne zaštite), kako zbog iskustva i znanja dveju pomenutih organizacija, tako i zbog manjka resursa ali i snage birokratije koja usporava sticanje prava na strani državnog sistema. S tim u vezi stoje i preporuke za:

- Osnaživanje kapaciteta postojećih ustanova socijalne zaštite za urgentan prijem žrtava trgovine ljudima;
- Insistiranje na shvatanju skloništa kao privremene mere;
- Podržavanje usluge alternativnog smeštaja kao prvog i pravog uslova za osnaživanje žrtava trgovine ljudima;
- Obezbeđivanje supervizije rada organizacijama i institucijama (servisima osnovanim od strane lokalne samouprave) angažovanim u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima;
- Usmeravanje sredstava organizacijama građanskog društva angažovanim u oblasti direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima sa linije 481 (budžetske dotacije nevladinim organizacijama, političkim strankama, verskim zajednicama i sportskim savezima) na transparentan i odgovoran način;
- Uključivanje lokalne samouprave u aktivnosti zaštite i njihovo motivisanje na naručivanje i ugovaranje socijalnih usluga u cilju zaštite žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima.

Specifične aktivnosti i programi za zaštitu dece žrtava trgovine ljudima

O standardima u oblasti zaštite dece žrtava trgovine ljudima je već bilo reči. Na ovom mestu ćemo se još jednom pozvati na rezultate analize podataka Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, a u cilju rasvetljavanja dimenzije problema trgovine decom u RS:

Grafikon 5: Uzrast žrtava trgovine ljudima po godinama — podaci Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Kako je već uočeno da su u populaciji žrtava trgovine ljudima deca za-

stupljena sa 44%, a da je primetan trend povećanja broja dece žrtava trgovine ljudima (što se jasno vidi i iz dijagrama), zaključne primedbe i preporuke Komiteta za prava deteta upućene RS se i kreću u smeru potrebe da kao država ugovornica Konvencije, Srbija izradi sveobuhvatnu strategiju za sprečavanje trgovine i eksploatacije dece.

Identifikovana deca žrtve trgovine ljudima su u najvećem broju slučajeva bila izložena seksualnoj eksploataciji, potom prinudi na prošnju i prinudnom braku, a najređi su slučajevi prinude na vršenje krivičnih dela (koja je najčešće evidentirana u sklopu prinude na prošnju), i prodaje dece radi usvojenja. Profesionalci iz različitih oblasti se u kontekstu zaštite dece žrtava trgovine ljudima potpuno slažu u jednom: za zaštitu dece su upravo ključne aktivnosti prevencije i samim tim i aktivnosti jačanja kapaciteta svih sistema za preventivno delovanje u cilju sprečavanja same trgovine.

Kada pak do same situacije trgovine decom dođe, za institucije i organizacije angažovane u oblasti zaštite dece je ključno dosledno sprovođenje mera i aktivnosti imenovanih protokolima o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, kao i dodatna briga o poštovanju Zaključnih zapažanja Komiteta za prava deteta u oblasti oporavka i reintegracije dece¹⁶⁵.

U oblasti oporavka i reintegracije dece žrtava trgovine ljudima Komitet izražava posebnu zabrinutost zbog manjka mogućnosti za naknadu štete deci žrtvama, kao i nedostatka sveobuhvatnih državnih servisa namenjenih oporavku i reintegraciji dece žrtava trgovine, pornografije i prostitucije. Na ovom mestu se posebno apostrofira nepostojanje državnog skloništa, kao i specijalizovane psihološke i psihijatrijske pomoći deci žrtvama. Posebna zabrinutost se izražava i zbog nedovoljnog poštovanja prava na participaciju dece u razvoju politika i programa koji se tiču njihovog oporavka i socijalnog uključivanja.

Komitet dalje formuliše preporuke u cilju prevazilaženja mapiranih nedostataka:

- a) U skladu s članom 9, stav 4. Fakultativnog protokola — obezbediti pristup postupku za naknadu štete svoj deci žrtvama;
- b) U skladu sa članom 9, stav 3. Fakultativnog protokola — obezbediti pristup svim adekvatnim službama namenjenim deci žrtvama (i devojčicama i dečacima) u cilju njihovog punog psihofizičkog oporavka i reintegracije, te adekvatna finansijska sredstva i obučene profesionalce angažovati u te svrhe;
- c) Razviti specijalizovane medicinske i psihološke službe za decu žrtve, uključujući i obaveznu dostupnost profesionalaca angažovanih u oblasti brige o mentalnom zdravlju dece;
- d) Omogućiti pristup skloništim za žrtve, pri čemu se garantuje odvojenost odraslih i dece žrtava;
- e) Sprovesti odgovarajuće mere kako bi se osobama zaduženim za rad sa decom žrtvama obezbedila adekvatna obuka, posebno pravna i psihološka;
- f) Obezbediti učešće dece u razvoju politika i programa za njihovo zbrinjavanje (oporavak) i reintegraciju.

U praksi se među profesionalcima u Republici Srbiji često sreću različita tumačenja preporuka Komiteta, koja proističu i iz donekle različitog poimanja

¹⁶⁵ Committee on the Rights of the Child, Consideration on reports submitted by States parties under article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution, and child pornography, Concluding observations: Serbia, CRC/C/OPSC/SRB/CO/1, 2010.

uloge države, odnosno nevladinih organizacija u sistemu zaštite dece žrtava.

Na ovom mestu se opredeljujemo za postavku u kojoj je, u kontekstu problema zaštite dece žrtava trgovine ljudima, ključna uloga civilnog društva praćenje rada državnih službi i formulisanje preporuka, te pružanje ekspertske pomoći institucijama sistema u obavljanju zadataka za koje same institucije moraju da preuzmu punu odgovornost — pri čemu u ovaj korpus zadataka svakako spada i zaštita dece žrtava trgovine ljudima.

Jasno je tako da je uloga centara za socijalni rad u oblasti zaštite dece žrtava ključna za ustanovljavanje održivog sistema socijalnog uključivanja, naročito dece koja su posebno izložena riziku od trgovine ljudima (deca koja žive ispod linije siromaštva, deca izbeglice i raseljena lica, deca sa poremećajem u razvoju, deca iz neuslovnih romskih naselja, deca migranti, deca koja žive i rade na ulici, deca bez roditeljskog staranja, deca žrtve incesta). Ponovićemo da su rezultati istraživanja pokazali potpunu spremnost centara za socijalni rad za poštovanje Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, kao i odlično poznavanje mera iz domena porodičnog prava zaštite¹⁶⁶ i spremnost za njihovu primenu, ali i poznavanje odredbi Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad koji se tiču dostupnosti usluga i neodložnih intervencija, što podrazumeva hitnost u postupanju u slučajevima prepoznavanja dece žrtava trgovine ljudima. Sa druge strane, kvalitet pruženih usluga s obzirom na raspoložive finansijske pa i ljudske resurse, ali i znanje i kapacitete zaposlenih u sistemu zaštite, može da se procenjuje prema konkretnim primerima pružene zaštite, što će delimično biti učinjeno u poglavlju koje opisuje studije slučajeva. Kvalitet rada tako delimično opisuje i već pomenuti odnos žrtava i potencijalnih žrtava prema sistemu socijalne zaštite, koji se retko prepoznaje kao mesto sigurnosti i dugoročne i održive zaštite.

U kontekstu primarnog zbrinjavanja dece žrtava, imajući u vidu razvijenost mreže ustanova socijalne zaštite u Republici Srbiji, a u cilju ustanovljavanja održivog sistema za zaštitu dece žrtava, nužan je angažman svih zainteresovanih aktera iz mapiranih ustanova socijalne zaštite na jačanju kapaciteta za smeštaj dece u ustanove socijalne zaštite (prema Odluci o mreži ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika¹⁶⁷) i u hraniteljske porodice (prema Pravilniku o hraniteljstvu).

S druge strane, kao i u kontekstu zaštite punoletnih žrtava trgovine ljudima, organizacije građanskog društva su trenutno (a po svoj prilici će ostati i ubuduće) garant celovitosti i sveobuhvatnosti sistema pomoći deci žrtvama, kao i garant za uključivanje drugih sistema u procese pomoći.

Iz svega pomenutog slede i preporuke:¹⁶⁹

- Insistirati na poštovanju prava deteta na porodično okruženje, što podrazumeva temeljniji i dugoročniji rad sa roditeljima, odnosno porodicom deteta

¹⁶⁶ Najvažnije mere zaštite porodice su: starateljstvo, hraniteljstvo, usvojenje, nadzor nad vršenjem roditeljskog prava (preventivni i korektivni), pokretanje postupka za delimično ili potpuno lišenje roditeljskog prava i različite vrste ekspertske pomoći. Mere su predviđene Porodičnim zakonom, "Službeni glasnik", br. 18/05.

¹⁶⁷ Odluka o mreži ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika, "Službeni glasnik RS", br. 51/08.

¹⁶⁸ Pravilnik o hraniteljstvu, "Službeni glasnik RS", br. 36/08.

¹⁶⁹ Važno je naglasiti da su pomenute mere već predviđene nacionalnim zakonodavstvom, te da se zahtevi tiču hitnosti i kvaliteta primene.

kako bi ovo pravo bilo realizovano (ovo podrazumeva dosledno, pravovremeno, temeljno i individualizovano sprovođenje mera porodičnog pravne zaštite), dok se smeštaj u drugu porodicu ili instituciju pojavljuje kao poslednje sredstvo, kada je to u najboljem interesu deteta

- Obavezno obezbediti privremeno starateljstvo po hitnom postupku u situacijama koje to zahtevaju, za decu državljane RS, ali i za decu strane državljanke
- U procesu zaštite dece žrtava garantovati uključivanje u obrazovni sistem i vršiti monitoring uključenosti u cilju sprečavanja ispadanja iz sistema
- Kreirati i izvoditi specijalizovane programe za obuku i senzitivizaciju zaposlenih u ustanovama za smeštaj dece
- U proces zaštite dece žrtava uključiti hraniteljske porodice posebno obučene za rad sa decom s iskustvima zanemarivanja i zlostavljanja (uključujući decu žrtve trgovine ljudima), u duhu reforme sistema ka deinstitutionalizaciji u socijalnoj zaštiti
- Jačati kapacitete postojećih službi za zaštitu dece u riziku od zanemarivanja i zlostavljanja u sveobuhvatnom i inkluzivnom maniru, umesto izgradnje posebnog mehanizma namenjenog isključivo deci žrtvama trgovine ljudima¹⁷⁰

¹⁷⁰ Videti: UNICEF and Save the Children Norway, Research on Child Trafficking in Bosnia and Herezegovina, 2005, <http://www.childtrafficking.com>; UNICEF, Guidelines on the Protection of Child Victims of Trafficking, 2006, <http://www.unicef.org>.

Studije slučaja

Slučaj 1.

Uzroci vulnerabilnosti

Majka joj je poginula kada je imala 4 meseca i od tada je o njoj brinula baka, očeva majka. Otac je bio alkoholičar i seksualno ju je zlostavljao. Baka i ona su bežale od oca i stalno se selile. Nikad nije išla u školu i nije znala ni da čita ni da piše. Pre dolaska u Srbiju živela je u gradu u susednoj republici. Pošto joj je baka umrla, a rat se rasplamsavao, 1993. godine sa 14 godina dolazi u Srbiju, bez dokumenata, sa čovekom koji joj je ponudio da radi kod njegovog prijatelja u kafani u unutrašnjosti Srbije. Po dolasku u Srbiju prijavili su je u Komesarijatu za izbeglice, da bi 1995. godine dobila prvu izbegličku legitimaciju (budući da su joj sugerisali da se izjasni kao punoletno lice kako bi ostvarila pravo na dokumente).

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz situacije trgovine ljudima

Dok je radila u kafani, upoznaje ženu koja joj nudi posao, smeštaj i dobru zaradu kod prijatelja u Beogradu. Ona pristaje, da bi po dolasku u Beograd shvatila da će raditi kao poslovna pratnja. Nakon što je prvi put odbila seksualni odnos sa klijentom, dobija batine. Kada je to krenulo da se ponavlja, shvata da ne može da izađe iz kruga nasilja. Radila je za nekoliko agencija i imala po više od 15 klijenata dnevno. Počinje sve više da pije. Jednom su joj izbili dva zuba, drugi put polomili rebra. Tada su morali da je odvedu u Urgentni centar. Trgovci su stajali ispred vrata i jedan se predstavio kao njen nevenčani muž. Kada su je lekari pitali da li je maltretiraju, iz straha je odgovarala: "Ne, nikada". Naterali su je i da registruje razna preduzeća na svoje ime, te su ta fantomska preduzeća služila za pranje novca organizovanim kriminalnim grupama.

Često je pokušavala da pobegne, ali su je uvek nalazili. Zatim bi sledile batine bejzbol palicama, novinama, kablovima... Budući da je često trpela bolove, trgovci koji su, između ostalog, bili i dileri droge, lako su je naveli da koristi heroin, tako da s vremenom počinje da radi i na ulici kako bi što više zaradila za drogu. Predavana je i prodavana nekoliko puta u narednih 10 godina. Postaje težak zavisnik i zdravlje joj se pogoršava. Pošto su njeni trgovci u jednoj policijskoj akciji uhapšeni, živi na ulici. Spava na klupi, umiva se vodom koju sipa u balone. Dobija tešku gangrenu. Često je privode. Zdravstvene ustanove joj pruže prvu pomoć, previju i puste na ulicu. Najzad je Zemunska bolnica prihvata, ali ona ubrzo izlazi, kada je upala u apstinencijalnu krizu.

Policija je pokušala da joj obezbedi zdravstvenu pomoć, ali nijedna ustanova nije prihvatila da joj pruži zdravstvene usluge jer nema dokumente i zbog toga što je zavisnica od droge.

Direktna asistencija

Devojka, sada već punoletna, upućena je na program NVO Atina od strane policije, Odeljenja za javni red i mir, krajem septembra 2006. godine. Ona tada nije posedovala nijedan dokument, jer joj je u tom trenutku izbeglička legitimacija bila istekla.

Dovedena je u jako teškom zdravstvenom stanju. Osim opšte loše zdravstvene slike i nekoliko težih hroničnih oboljenja, imala je tako tešku gangrenu ruke da joj je kost bila ogoljena i amputacija je bila neophodna. Nijedna zdravstvena ustanova nije prihvatila da je primi na lečenje, čak ni Urgentni centar. U tom periodu NVO Atina joj plaća hotel, zahvaljujući razumevanju i fleksibilnosti donatora, kako više ne bi spavala na ulici i kako bi se predupredila infekcija ruke koja bi u tom slučaju bila fatalna. Sledi dugotrajan rad da se pridobije njeno poverenje kako bi joj se obezbedila adekvatna pomoć. Obezbeđeno joj je lečenje od bolesti zavisnosti u Zavodu za bolesti zavisnosti, a kasnije u predoperativnom i postoperativnom tretmanu pokrivenost lekovima, kako bi se smirili bolovi i olakšale krize u koje je upadala.

Paralelno, u saradnji sa UNHCR-om, produžena joj je izbeglička legitimacija kod Komesarijata za izbeglice. Nakon toga je uz pomoć NVO Atina smeštena na Institut za ortopedsko-hirurške bolesti "Banjica" gde joj je izvršena amputacija ruke. Potom je smeštena u rehabilitacioni centar "Rudo" radi dobijanja proteze i vežbi. Uslov je bio da NVO Atina, Institut na Banjici i Zavod za bolesti zavisnosti potpišu memorandum kojim NVO Atina preuzima odgovornost za njeno ponašanje, Zavod se obavezao da će joj obezbediti terapiju metadonom dok je u bolnici, a Institut za ortopedsko-hirurške bolesti da će je adekvatno zbrinuti.

Nadležni centar za socijalni rad je odbio da pruži bilo kakvu pomoć, s obrazloženjem da je to nemoguće učiniti na osnovu izbegličke legitimacije, a bez posedovanja jedinstvenog matičnog broja građana.

NVO Atina i žrtva su podnele zahtev za državljanstvo, ali je problem što njeni dokumenti u zemlji porekla ne postoje. I pored čestih kontakata s policijom u njenom rodnom gradu, NVO i drugim organizacijama, potrebni podaci nisu pronađeni.

Po završetku rehabilitacije, devojka je smeštena u Atininu Privremenu kuću, dok nisu završeni pregovori sa Komesarijatom za izbeglice radi smeštaja u kolektivni centar.

S obzirom na to da je imala i druge zdravstvene probleme, kao što je hepatitis C i kardiološke smetnje, neophodna joj je bila stalna medicinska pomoć.

Sve vreme direktne asistencije bilo je neophodno da se obezbedi bar 4–5 sastanaka nedeljno sa psihologom, voditeljkom slučaja (iz NVO Atina) i drugima koji su joj pružali pomoć, podršku i različite oblike direktne asistencije tokom oporavka.

Za njom je bila izdata poternica u vezi sa krivičnim delom utaje poreza učinjenim 2003. godine (zbog osnivanja različitih preduzeća). Zbog neodazivanja na sudski poziv, iako je sve vreme bila na poznatim adresama i mada je bilo poznato da je devojka u programu NVO Atina, hapse je u prostorijama NVO Atina. Uz posredovanje i pravnu pomoć NVO Atina, puštena je iz pritvora.

Ova mlada žena danas živi u kolektivnom centru, uspešno se integrisala i potpuno adaptirala na nove uslove života, uspostavila je nova prijateljstva

i socijalne kontakte koji joj mnogo znače u oporavku. Pored toga, redovno uzima terapiju koja joj je prepisana, jednom nedeljno ide na terapiju u Zavod za bolesti zavisnosti, a obezbeđena joj je i redovna pomoć psihologa.

Uz podršku NVO Atina, koja joj je obezbedila individualni rad sa prosvetnom radnicom, upisala se u osnovnu školu za odrasle koju je završila u roku od tri godine. Redovno pohađa sve aktivnosti koje organizuje NVO Atina.

Pre godinu dana je završila Atinin trening za peer support grupu i sada je saradnica NVO Atina i podrška je novim korisnicama koje su imale slično iskustvo. Takođe, drži treninge profesionalcima iz različitih institucija.

NVO Atina je ovoj mladoj ženi obezbedila mesečne prihode za podršku u izvođenju radionice za izradu nakita, a Međunarodna organizacija za migracije i Crveni krst Srbije je angažuju kao trenera u različitim edukacijama.

I dalje je lice sa izbegličkom legitimacijom i bez matičnog broja, a NVO Atina pokušava da pronađe način da joj pomogne.

Slučaj 2.

Uzroci vulnerabilnosti

Devojčica je rođena kao nedonošče u gradu u unutrašnjosti Srbije. O njoj se brinuo samo otac, a kasnije i brat blizanac. Majka nikada nije brinula o njoj, jer, navodno, nije htela da se vezuje za bolešljivo dete koje će sigurno umreti.

Porodica, u kojoj je bilo devetoro dece, bila je izuzetno siromašna. Uprkos lošem zdravlju, detinjstvo joj je, seća se, bilo lepo. Nikada nije pohađala školu, mada je oduvek to želela. U porodici su vladali loši porodični odnosi, bilo je prisutno i fizičko zlostavljanje, alkoholizam i zanemarivanje od strane majke i starijeg brata.

Kada je imala sedam godina otac joj umire. Tada počinju veliki problemi.

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz situacije trgovine

Devojčicu je u jedanaestoj godini majka po romskim običajima prisilno udala, tačnije prodala za 300–400 maraka desetak godina starijem mladiću i poslala je od kuće sa kesom stvari i izjavom da je mladić sada njen muž (mada ta veza nije nikada ozakonjena). Sa njim je imala prvi seksualni odnos. Ubrzo po dovođenju naterao ju je da počne da radi na ulici kao prostitutka. Njoj u početku nije bilo jasno šta treba da radi i to joj je objasnila prva mušterija. Ukoliko ne bi bio zadovoljan njenom zaradom, muž ju je tukao, najčešće debelim kablovima za struju, dok ne bi bila sva u ranama. Često su je tukli i članovi njegove porodice bez ikakvog razloga. Zlostavljale su je i mušterije. Radila je sedam dana u nedelji, svake noći po 10 sati, a morala je da obavlja i teške kućne poslove. Sav novac je morala da predaje svome mužu. Primoravao ju je i da krade za njega. Nikada nije išla kod lekara, nije imala novca da kupi kondome, a nije ni znala šta je to. Nije koristila nikakvu zaštitu niti je imala novca za održavanje higijene. Odeću je

skupljala po kontejnerima. Nikada nije bila sama. Članovi nove porodice su joj pretili da će, ukoliko pokuša da pobegne ili ih prijavi policiji, oteti i njenu mlađu sestru i naterati je da radi isto što i ona na ulici. Njenog brata i rođaka bi tukli za svaki slučaj, kad god bi prošli kraj kuće u kojoj je nekada živela, kako ne bi pokušali da joj pomognu da pobegne. To je sve trajalo pet godina. Iako ju je policija više puta privodila (čak su je i tukli), nije smela da podnese prijavu jer ju je muž ucenjivao i pretio da će je ubiti i zapaliti kuću njenoj porodici.

Kada je imala 16 godina muževljeva majka ju je prodala jednom rođaku, siledžiji, koji ju je tukao, seksualno zlostavljao i terao da radi za njega. Ovaj čovek je imao nekoliko saučesnika. Za njih je radila još jedna devojka, koja je nakon nekog vremena nestala i o kojoj se ništa ne zna. Nekoliko puta je pokušavala da pobegne, ali bez uspeha. Nakon nekog vremena pobegla je sa jednim mladićem koji joj je ponudio pomoć, ali se uplašio kada je čuo da je maloletna. Devojčica se vratila svojoj sestri i obratila za pomoć porodici, ali je majka odmah obavestila čoveka kod koga je radila i ona se ponovo našla na ulici. Ni policija joj nije pružila zaštitu.

Nekako uspeva da pobegne, i dalje bez dokumenata, sa dvojicom svojih klijenata u Crnu Goru. Poverovala je da je konačno slobodna, ali je spasioci zatvaraju u kuću jednog od njih. Kada je odbila da radi u striptiz baru, primorana je na teške fizičke poslove i bila je teško zlostavljana. Potom je prodana trećem licu, koje ju je nakon nekoliko meseci vratilo prodavcu, pa su se nastavila maltretiranja. Kada je pokušala da sve prijavi policiji, zaprećeno joj je smrću.

Devojčica je uspela da pobegne kada su je poslali u prodavnicu. Nakon dva dana bežanja, umorna, promrzla, izgladnela i žedna obratila se policiji. Njen otmičar je prijavio da se izgubila i potrajalo je dok nije ubedila policiju da je ona u stvari žrtva trgovine ljudima. Nakon što je odbila da se vrati u svoj rodni grad, iz straha da ponovo ne bude prodana i zlostavljana, smeštena je u sigurnu kuću.

Direktna asistencija

Devojka je prebačena u Srbiju, smeštena u Privremenu kuću NVO Atina i budući da je bila maloletna određena joj je starateljka iz NVO Atina. Pribavljena joj je lična karta, ali iz razloga što joj je mesto boravka bilo u gradu u unutrašnjosti Srbije, bilo je potrebno dosta vremena da joj se obezbede uslovi da regularno koristi zdravstveno osiguranje i ostvari svoja prava na rad.

Policija, u saradnji sa centrom za socijalni rad, podnosi krivičnu prijavu protiv trgovca koji je osuđen na deset godina zatvora. Tokom istražnog postupka, a kasnije i tokom suđenja, NVO Atina joj je pružala kontinuiranu pravnu podršku u pripremi za svedočenje i psihološku podršku kako bi se oslobodila straha i bila spremna da se suoči sa okrivljenim. Obe koordinatorke koje su bile uključene u asistenciju bile su i svedoci u postupku. Svi putni troškovi tokom procesa kao i organizacija putovanja obezbeđeni su od strane NVO Atina.

Obezbeđena joj je zdravstvena pomoć (uz podršku NVO Atina i Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima). Nekoliko puta je operisana zbog ginekoloških problema koji su bili posledica višegodišnje seksualne eksploatacije. I dalje ima hroničnih zdravstvenih problema za koje joj je obezbeđeno redovno lečenje. Sve vreme joj je pružana psihosocijalna podrška, a rađena je i porodična

medijacija. Devojka je trenutno u stabilnoj emotivnoj vezi sa mladićem koji joj pruža podršku u integraciji.

U NVO Atina je naučila da čita i piše kroz aktivnost podrške u opismenjavanju koja je organizovana dva puta nedeljno. Upisana je u osnovnu školu za odrasle i do sada je završila sedam razreda. Pružana joj je i pomoć u traženju posla. Već dve godine je stalno zaposlena kao pomoćna radnica u kuhinji.

Angažovana je u peer support aktivnostima NVO Atina, čvrsto rešena da podeli svoje iskustvo i pomogne drugim devojka.

Sada živi samostalno. Kaže: “Konačno se osećam kao čovek, kao ljudsko biće. Mada znam da osećaj tog straha nikada neće nestati”.

Slučaj 3.

Uzroci vulnerabilnosti

Kada je imala dve godine majka je napustila porodicu. Posle toga je živela sa bakom i ocem koji ju je silovao i fizički zlostavljao. Više puta je silovana i od strane rođaka i drugih ljudi u rodnom gradu. Nikada nije išla u školu i bila je nepismena, vaspitno zapuštena i teško se orijentisala u vremenu i prostoru. Neko vreme, pre nego što se našla na ulici, provela je u domu za nezbrinutu decu.

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz situacije trgovine

Upoznala je jednog mladića i veza sa njim je odvodi u lanac trgovine ljudima. Više puta je prodavana i seksualno eksploatisana u nekoliko gradova Srbije. To je trajalo tri godine. Seksualnu eksploataciju pratilo je fizičko zlostavljanje, pretnje i ucenjivanje. Kao maloletna rađa dete koje biva smešteno u dom. Neko vreme je uzimala heroin. Kaže da nije mogla da izdrži sve što joj se dešavalo bez njega.

Tokom jedne od policijskih racija 2008. godine, devojka je privedena od strane SBPOK-a.

Direktna asistencija

Devojka je smeštena u Privremenu kuću NVO Atina, gde joj je odmah obezbeđen lekarski pregled. U saradnji sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima obezbeđena su finansijska sredstva kojima je trajnije rešen problem njenog smeštaja.

Pružena joj je podrška u procesu pribavljanja lične karte, zdravstvene knjižice i radne knjižice.

U trenutku ulaska u program NVO Atina devojka je imala maloletno dete koje nije živelo sa njom, tako da je kontaktiran nadležni centar za socijalni rad kako bi se dobile relevantne informacije o detetu i prilikama u kojima živi,

po želji i u dogovoru sa žrtvom.

U istražnom postupku za krivično delo trgovine ljudima dala je iskaz u svojstvu svedokinje-oštećene. Od NVO Atina dobila je svu neophodnu podršku za to: psihosocijalnu podršku pre davanja iskaza i pri davanju iskaza, pravnu pomoć i pripremanje za svedočenje. Posredstvom NVO Atina angažovana joj je i punomoćnica.

Devojka nije bila u kontaktu ni sa svojom primarnom porodicom. U saradnji sa nadležnim centrom za socijalni rad uspostavila je kontakt sa babom, a NVO Atina obezbedila je finansijska sredstva za put i posetu.

Uz angažovanje učiteljice od strane NVO Atina, elementarno je opismenjena.

Zaposlila se kao higijeničarka u ugostiteljskom objektu, takođe posredstvom NVO Atina, ali posao nije zadržala.

Dve godine je provela u programu NVO Atina i za to vreme zasnovala je vanbračnu zajednicu i rodila dete. NVO Atina joj je pružila finansijsku i materijalnu pomoć (sva oprema za bebu, pelene, hrana za bebe). Takođe, NVO Atina je kontaktirala nadležne institucije (poreska uprava, katastar, opštinska uprava, CSR), kako bi se prikupili neophodni dokumenti za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite, i devojka ostvarila pravo na dečiji dodatak, MOP i više jednokratnih novčanih pomoći.

Devojka je posredstvom rođaka uspostavila kontakt sa majkom koja živi u Nemačkoj i odlučila da je poseti i razmotri mogućnosti nastavka života u inostranstvu. Trenutno je kod majke u Berlinu sa decom.

Slučaj 4.

Uzroci vulnerabilnosti

Devojčica je rođena u gradu u unutrašnjosti Srbije, u porodici u kojoj je majka od zasnivanja bračne zajednice bila žrtva nasilja. I devojčica postaje žrtva nasilja. Kada je imala pet godina, otac joj je slomio nogu. Pet godina kasnije, zbog situacije u porodici nadležni centar za socijalni rad donosi meru o nadzoru nad vršenjem roditeljskog prava. Kao petnaestogodišnjakinja upoznaje dečka jedne drugarice koji joj se udvara i zove je da zajedno odu u Novi Pazar. Ona odlazi, provodi tamo nekoliko dana, ali se posredstvom nadležnog centra za socijalni rad i policije vraća. Devojka naredne tri godine, do punoletstva, provodi u hraniteljskoj porodici i Domu za decu i omladinu "Duško Radović" u Nišu.

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz lanca trgovine ljudima

Devojka ne prekida kontakt sa mladićem, beži iz doma i odlazi u Novi Pazar. On je smešta u napuštenu kuću svojih rođaka i tera je da ima seksualne odnose sa njegovim prijateljima, sa argumentom da je to dokaz ljubavi, da ako ga voli i hoće da ostane sa njim, mora to da radi. Opet je nalazi policija, ona prijavljuje šta joj se desilo i protiv grupe mladića se pokreće krivični postupak

za silovanje, koji je u toku. U avgustu 2009. godine, još maloletna, radi kao spremačica u jednom od odmarališta u blizini svog grada kako bi sebi obezbedila džeparac. Ostaje bez posla i ponovo odlazi u Novi Pazar da bi pronašla posao. Tamo joj se nudi posao konobarice sa obezbeđenim smeštajem i hranom i ona ga prihvata. Međutim, već prvo veče vlasnik lokala je siluje i posle dalje primorava na prostituciju. Onemogućena joj je sloboda kretanja pa je sa pratnjom odvođe u lokalne hotele gde je seksualno eksploatišu. Ostaje u drugom stanju.

Devojka koristi odlazak kod ginekologa da slučaj prijavi policiji. Vraća se u dom u rodnom gradu. Pošto je pokrenut postupak protiv ljudi iz Novog Pazara, ona odlazi da svedoči, potpuno nepripremljena. Posle povratka sa suđenja pokušava samoubistvo i biva smeštena u psihijatrijsku ustanovu. Izlazi iz bolnice i provodi dva dana kod roditelja, posle čega je nadležni centar za socijalni rad dovodi u Beograd.

Direktna asistencija

Nadležni centar za socijalni rad je kontaktirao Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima preko Savetovališta protiv nasilja u porodici i obavestio je o žrtvi kojoj je neophodan smeštaj. Služba je odlučila da je uputi u NVO Atina, na program reintegracije.

Devojka je sada već punoletna, još uvek smeštena u Domu za decu i omladinu "Duško Radović" u Nišu i svedokinja je u dva sudska postupka, za silovanje i trgovinu ljudima, u Novom Pazaru.

Devojka je primljena u lošem zdravstvenom stanju, posle psihijatrijskog lečenja u ustanovi u kojoj se našla zbog predoziranja alkoholom i sedativima i suicidalnosti. Takođe, ima longetu na levoj nozi. Imala je zakazano skidanje longete u unutrašnjosti istog dana kad je dovedena u Beograd, koje nije obavljeno, mada je centar za socijalni rad iz grada porekla bio obavešten o zakazanoj intervenciji. NVO Atina je zakazala skidanje longete u privatnoj klinici što je nadležni centar finansijski podržao.

Pre njenog dolaska u Beograd, ni Služba ni NVO Atina nisu dobile nikakve podatke o zdravstvenom stanju žrtve: o lečenju u psihijatrijskoj ustanovi i o povredi noge. Službi i NVO Atina je rečeno da je devojka u dobrom zdravstvenom stanju, ali da ima posttraumatski stres. Voditeljka slučaja NVO Atina je u kolima, na putu od Službe do kancelarije, pročitala psihijatrijski izveštaj o bolničkom lečenju, iz kog je saznala da devojka ima zakazanu kontrolu kod psihijatra.

NVO Atina je kolegama iz nadležnog centra za socijalni rad predočila neophodnost pribavljanja uputa za specijalističko psihijatrijsko lečenje u Beogradu, s obzirom na to da je devojka zdravstveno osigurana u unutrašnjosti. Osim toga, izveštaj ortopeda nalaže dalju rehabilitaciju i lečenje povređenog kolena, o čemu je nadležni centar takođe obavešten.

Nakon toga, devojci su obezbeđene sledeće vrste pomoći:

- Organizovan je psihijatrijski pregled na Vojnomedicinskoj akademiji

- U saradnji sa nadležnim centrom za socijalni rad dobijen je uput za Institut za mentalno zdravlje u Beogradu gde je dobila terapiju za dalje lečenje, centar je obezbedio recepte i lekove po preporučenoj terapiji
- Pošto je ponovo povredila nogu, organizovano joj je lečenje u Beogradu
- Po želji devojke, organizovan joj je pregled u Specijalnoj bolnici za lečenje bolesti zavisnosti u Beogradu, ali je ona odbila stacionarno lečenje
- U saradnji sa nadležnom ustanovom socijalne zaštite obezbeđena joj je materijalna pomoć
- Obezbeđena su sredstva za alternativni smeštaj, pošto je devojka svojevremeno napustila Privremenu kuću
- Pružana joj je kontinuirana psihosocijalna pomoć u prostorijama NVO Atina
- Pripremana je za svedočenje i pružena joj je pravna pomoć na dva suđenja na kojima se pojavila kao oštećena

U međuvremenu se udala i očekuje dete.

Slučaj 5.

Uzroci vulnerabilnosti

Devojčica je do desete godine živela sa ocem i maćehom, dok je nisu smestili u Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu, pošto je majka otišla iz braka u kome je trpela nasilje. Rečeno joj je da joj je majka umrla. Nakon toga je smeštena u Dom za decu i omladinu "Vera Blagojević" u Banji Koviljači gde je završila osnovnu školu.

Dok je bila u navedenim ustanovama, imala je redovan kontakt sa ocem i maćehom. Povremeno je odlazila kod oca u posetu, ali više su se o njoj brinuli stric i strina. U tom periodu, u višim razredima osnovne škole doživela je saobraćajnu nesreću u kojoj je polomila nogu. Vaspitači nisu adekvatno pratili preporuke lekara, pa joj noga nije zalečena i nije izvađena šipka koja sad više ne može ni da se izvadi. Osim problema sa nogom, devojčica je imala i emboliju pluća kao posledicu saobraćajne nesreće i neadekvatnog lečenja.

Neposredno po završetku osnovne škole sa tadašnjim mladićem odlazi u Sandžak sa ciljem da tamo zajedno žive i rade. Međutim, udaje se za drugog mladića i ostaje u drugom stanju. Pred porođaj se vraća u Beograd. Ne može da se vrati kod oca koji se protivi raskidu vanbračne zajednice pa ostaje na ulici. Upoznaje se sa mladićem koji joj nudi pomoć. Ostaje kod njega do porođaja, a po porođaju odlazi i ostavlja dete kod njega. Taj čovek dobija starateljstvo nad detetom.

Način vrbovanja, vrsta eksploatacije i način izlaska iz situacije trgovine

Nisu potpuno jasne okolnosti pod kojima devojka počinje da se bavi prostitucijom. Izgleda da je bila u vezi sa prijateljem poznatog beogradskog makroa koji ju je, verovatno, na uobičajene načine uvukao u prostituciju, a zatim ju je gorepomenuti makro terao na rad na ulici.

Posle Beograda odlazi u Crnu Goru. Tamo radi u kafanama u različitim gradovima, gde ponovo upada u lanac seksualne eksploatacije.

U jednoj kafani u kojoj je radila uspeva da se požali policajcu koji prijavljuje slučaj. U Crnoj Gori je identifikovana kao žrtva trgovine ljudima i smeštena u sklonište. U skloništu je provela nekoliko meseci. U Beograd dolazi u junu 2009. godine. Odmah je smeštena u Privremenu kuću i uključena u program reintegracije NVO Atina.

Direktna asistencija

Devojka u NVO Atina dolazi sa teškim hroničnim bolestima: poremećaj rada štitne žlezde, problemi sa srcem, skoro potpuno izgubljen vid, neizlečena noga, problemi sa disanjem i psihološki problemi. Većina ovih oboljenja su posledica načina života, neadekvatne brige i seksualne eksploatacije.

Devojka nema nijedan lični dokument po dolasku u Srbiju. Nema nikakav kontakt sa porodicom i veruje da joj je majka mrtva.

NVO Atina joj je pružila pomoć u obezbeđivanju svih ličnih dokumenata: lična karta, zdravstvena knjižica, radna knjižica. Voditeljka slučaja je kroz ceo ovaj proces pratila devojku u svim institucijama.

Zdravstveno stanje joj je sanirano i redovno posećuje lekare specijaliste. Predstavnica NVO Atina je više od 50 puta odlazila sa devojkom kod lekara u prvih 6 meseci njenog boravka u Privremenoj kući. NVO Atina joj je iz svojih sredstava obezbedila kupovinu kontaktnih sočiva i naočara i plaćala sve troškove lečenja koji nisu obuhvaćeni zdravstvenim osiguranjem.

Pružena je podrška i u nalaženju posla. Devojka je radila na nekoliko mesta, ali nijedan posao nije uspela duže da zadrži. Trenutno radi. Želi da napusti Privremenu kuću. NVO Atina će joj uz podršku Službe obezbediti sredstva da započne samostalan život.

Voditeljka slučaja je radila na uspostavljanju kontakta sa porodicom i obezbedila da devojka ode u posetu strini. Posle izvesnog vremena voditeljka slučaja je uspela da pronađe informaciju o roditeljima i otkrila da je devojčina majka živa. NVO Atina je obezbedila sredstva za posetu majci. Osim toga, uspostavljen je i kontakt sa detetom i njegovim starateljem i taj kontakt se, takođe, redovno održava.

Na osnovu izloženih studija slučaja moguće je uočiti sledeće probleme u praksi postupanja u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima:

- Nadležni centri za socijalni rad i policija u pomenutim slučajevima nisu adekvatno reagovali u slučajevima nasilja u porodici, što je rezultiralo time da su devojke postale lake mete trgovaca ljudima.
- U dva pomenuta slučaja zaštita dece u ustanovi nije bila adekvatna, što je u prvom slučaju dovelo do teških zdravstvenih problema deteta, a u drugom do ulaska u situaciju trgovine ljudima.
- Škole nisu u saradnji sa centrima za socijalni rad identifikovale decu koja nisu upisana u školu, odnosno nisu pohađala nastavu, te su ona ostala

nevidljiva za sistem što ih je učinilo lakim metama za trgovce ljudima.

- Nije postojala adekvatna saradnja škole ni sa roditeljima/starateljima niti sa centrima za socijalni rad sa ciljem da se spreči da deca napuste školovanje.

- Zdravstvene, obrazovne i socijalne ustanove često zbog predrasuda ne pružaju adekvatan kvalitet usluge pripadnicima pojedinih marginalizovanih grupa, posledica toga je da oni gube poverenje u sistem i prestaju da ga koriste, čime još više usložnjavaju svoju tešku društvenu poziciju.

- U fazi kada su već bile uvučene u lanac trgovine i bile žrtve eksploatacije, zbog loših prethodnih iskustava, devojke nisu imale kome da se obrate:

- o U slučaju kada su se obraćale lekarima za prekid trudnoće (bilo u državnim ili u privatnim zdravstvenim ustanovama) zdravstveni radnici nisu dovodili u vezu brojne abortuse sa mogućom trgovinom ljudima.

- o Većina zdravstvenih radnika nije obučena da radi sa žrtvama dugogodišnjeg nasilja kod kojih je pomeren prag osetljivosti na bol, tako da se često dešavaju veliki propusti u dijagnostikovanju.

- o U ranijem periodu su žrtve zbog prethodnih loših iskustava s policijom izbegavale kontakte sa njom i drugim državnim službama.

- o Kapaciteti bolnica za lečenje bolesti zavisnosti, kao i drugih ustanova koje tretiraju specifične probleme su izuzetno nerazvijeni, što posebno otežava proces oporavka najranjivijih među žrtvama (zavisnicima od psihoaktivnih supstanci, mentalno nedovoljno razvijenim osobama, osobama s invaliditetom i dr.

Na opštijem nivou, uočeni problemi bi mogli da se formulišu i na sledeći način:

- Nepostojanje nedvosmislene (i svim akterima jasne) procedure upućivanja, što dovodi i do sporosti u pružanju asistencije, a nekada čak i do odbijanja žrtava da se u programe pomoći uključe (u pojedinim slučajevima je policija upućivala žrtve Službi za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima tek u slučaju kada se ukazala potreba za učešćem žrtve u krivičnom postupku).

- Služba nema adekvatnu institucionalnu poziciju, mehanizme niti kapacitete da reaguje u svakom trenutku (kad god se ukaže potreba) — počevši od malog broja ljudi do neadekvatnih mehanizama koordinacije.

- Pri izradi analize potreba žrtve Služba često izrađuje program direktne asistencije na osnovu nominalno opisanih programa koji se u praksi ne sprovode na adekvatan način, a niko nije nadležan za kontrolu njihovog kvaliteta.

- Za smeštaj žrtava trenutno se koristi samo Privremena kuća NVO Atina, odnosno — ne postoji organizovan sistem za urgentni smeštaj žrtava trgovine ljudima.

- Većina žrtava nema nikakve lične dokumente, pa su problemi u rešavanju njihovog građanskopravnog statusa veliki i skoro nerešivi bez uključivanja nevladinih organizacija u rad sa žrtvama.

- Poseban problem je rešavanje građanskopravnog statusa za domaće državljanke koje nemaju prebivalište i mogućnost prijavljivanja kako bi stekle pravo na matični broj i lične dokumente

- Centri za socijalni rad nemaju posebne programe za žrtve trgovine ljudima već ih tretiraju u okviru svojih redovnih programa i aktivnosti. Osim toga, obim poslova i preopterećenost, kao i nedostatak resursa ne ostavljaju prostora i vremena niti prilike da se usavrše za adekvatan rad sa žrtvama trgovine ljudima.

- Bez rešenog građanskopravnog statusa, žrtve jedino uz potvrdu

Službe za koordinaciju mogu da ostvare pravo na primarnu zdravstvenu zaštitu, što je jedna od najurgentnijih potreba po izlasku iz situacije trgovine ljudima. Veliki broj zdravstvenih ustanova nije upoznat sa ovom procedurom, a pojavljuje se i problem stigmatizacije prilikom korišćenja ovog prava. Osim toga, prava iz oblasti sekundarne i tercijerne zdravstvene zaštite su žrtvama potpuno nedostupna.

- Čak i sa rešenim građanskopravnim statusom u nekoj od opština u Srbiji, žrtve koje su u programima asistencije u Beogradu pravo na zdravstvenu zaštitu ne mogu da ostvare.

- Do upućivanja na programe nevladinih organizacija, žrtve nemaju informacije o toku prekrivičnog i krivičnog postupka — fazama, nadležnim institucijama, svom statusu, broju predmeta, o tome šta se od njih očekuje i slično. Nemaju ni obezbeđenu pravnu pomoć, te su najčešće i tretirane kao sredstvo za postizanje cilja krivičnog gonjenja (osude trgovca). Bez angažmana i pomoći nevladinih organizacija, uplašene su i često nerado učestvuju u samom postupku.

- Izuzetno je mali broj škola za obrazovanje odraslih van Beograda, te je održivo uključivanje žrtava dodatno otežano.

- Nacionalna služba zapošljavanja nema posebne programe namenjene žrtvama, što ih, uz činjenicu da su često bez adekvatnih kvalifikacija, čini apsolutno nekonkurentnim na tržištu rada, što zatim do kraja onemogućava socijalno uključivanje i održava žrtve u stanju socijalne potrebe duže nego što je neophodno (za potrebe oporavka).

S tim u vezi stoje i sledeće preporuke:

- Za potrebe rešavanja građanskopravnog statusa žrtava trgovine ljudima državljana RS bez mesta prebivališta (odnosno prijave prebivališta), preko Ministarstva unutrašnjih poslova utvrditi određeni broj adresa za prijavu prebivališta na teritoriji cele Republike Srbije (npr. adrese centara za socijalni rad).

- Za potrebe regulisanja prava iz domena primarne, sekundarne i tercijerne zdravstvene zaštite, neophodno je zakonom ili podzakonskim aktima regulisati pravo na besplatnu primarnu, sekundarnu i tercijernu zdravstvenu zaštitu žrtava domaćih državljana, na način na koji je to pravo u domenu primarne zdravstvene zaštite regulisano za strane žrtve.

- Uz prethodno navedeno, u cilju izbegavanja moguće stigmatizacije, dosadašnju praksu izdavanja potvrde o statusu od strane Službe je potrebno zameniti sistemskim rešenjem — izdavanjem zdravstvenih knjižica s nekom od već postojećih šifara osiguranja, na zahtev Službe.

- Osnažiti kapacitete obrazovnih ustanova za obrazovanje odraslih da u sistem uključe veći broj žrtava trgovine ljudima sa cele teritorije Republike Srbije.

- Osnažiti kapacitete Zavoda za bolesti zavisnosti za rad sa žrtvama trgovine ljudima i predstavnike uključiti u rad Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima kako bi na što adekvatniji način izvodili programe s ovom osetljivom grupom.

Organizacije/institucije specijalizovane za rad na programima direktne asistencije

Na ovom mestu ćemo predstaviti pomenute ključne aktere u oblasti direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji u periodu 2005–2010, uz aktivnosti koje izvođe ili su izvodili, kako bi se stekla jasnija slika o mogućnostima i izborima koji pred identifikovanim žrtvama stoje.

NEVLADINA ORGANIZACIJA ASTRA

S obzirom na to da je o samoj organizaciji bilo više reči pri razmatranju politike prevencije, na ovom mestu ćemo predstaviti aktivnosti NVO Astra u oblasti direktne asistencije žrtvama¹⁷¹.

Direktna pomoć žrtvama bazira se na upućivanju žrtava u sklonište, obezbeđivanju pravne pomoći, svih neophodnih medicinskih usluga, psihološke pomoći, kao i na praćenju žrtava kroz sudski postupak i proces resocijalizacije¹⁷². U okviru ovog programa funkcioniše Astrin Dnevni centar, sigurno mesto u kome klijentkinje mogu da učestvuju u različitim aktivnostima, kao što su kreativne radionice, časovi francuskog jezika, grupe susretanja, edukativne radionice, joga, video-projekcije filmova edukativnog, umetničkog i zabavnog sadržaja, psihodrama i dr.

Oblici pomoći dostupni Astrinim klijentima i (potencijalnim) žrtvama trgovine ljudima su:

- Informacije o vidovima podrške i pomoći dostupnim u Republici Srbiji i inostranstvu, kao i kontakti organizacija koje se bave problemom trgovine ljudima i direktnim radom sa (potencijalnim) žrtvama
- Pravna pomoć, tj. potpuno informisanje u vezi sa statusom, pravima i relevantnim zakonskim procedurama, kao i obezbeđivanje pravnog zastupnika žrtvama trgovine ljudima u sudskom postupku
- Psihološko savetovanje i/ili psihoterapija
- Medicinska pomoć
- Podrška i praćenje kroz institucionalne procedure i asistencija u ostvarivanju njihovih ljudskih i građanskih prava (pribavljanje ličnih dokumenata, pomoć radi ostvarivanja dečijih dodataka, socijalne pomoći)
- Dugoročna pomoć u procesu (re)integracije
- Obezbeđivanje transporta
- Pomoć pri repatrijaciji (povratku u zemlju porekla)
- Usluge prevođenja

Astrin program direktne asistencije funkcioniše kroz aktivnosti SOS telefona, Dnevnog centra i Mobilnog tima.

Prema dostupnim podacima o korisnicima usluga direktne asistencije NVO Astra, iz izveštaja o radu 2006–2007¹⁷³, tokom 2005. godine putem

¹⁷¹ Navedeno prema: <http://www.astra.org.rs>.

¹⁷² Pretpostavljamo da je ovde reč o reintegraciji, budući da je resocijalizacija "planski i sistematski programiran proces korigovanja društveno neprilagođenih stavova, uverenja, sistema vrednosti i asocijalnog ponašanja, čiji je cilj integrisanje ili ponovno integrisanje pojedinca sa problemima u ponašanju u društvenu sredinu" - I. Vidanović, Rečnik socijalnog rada, Društvo socijalnih radnika Srbije, Beograd, 2006.

¹⁷³ Astra — Anti-trafficking Action, Dvogodišnji izveštaj 2006/2007, <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/biannual3.pdf>.

SOS telefona (o aktivnosti SOS telefona je bilo više reči u delu koji se tiče prevencije trgovine ljudima) identifikovano je 59 žrtava kojima su obezbeđene medicinska, pravna i psihološka pomoć. Na isti način, tokom 2006. godine je identifikovano 69 žrtava, a tokom 2007. godine 25 žrtava.

Tokom 2006. godine Astra je obezbedila 278 asistencija za 39 žrtava kroz 161 terensku akciju, a 2007 — 328 za 43 klijenta kroz 55 terenskih akcija. Osim toga, u istom periodu je podeljeno 402 higijenska paketa.

Tokom 2007. godine, što je i godina osnivanja Dnevnog centra, 51 klijent je posetio Dnevni centar u 1236 poseta.

NEVLADINA ORGANIZACIJA ATINA

NVO Atina je nastala 2004. godine kao odgovor aktivistkinja ženskog pokreta u Srbiji na problem trgovine ljudima i nepostojanja adekvatnih programa za dugoročnu podršku žrtvama i pomoć u socijalnoj inkluziji. Ideja NVO Atina bila je prenos postojećeg fokusa sa bazičnih programa pomoći (koji su potpuno nedovoljni da ostvare dugoročne efekte u zbrinjavanju i inkluziji identifikovanih žrtava trgovine ljudima) na opštiji pristup zasnovan na poznavanju i poštovanju ljudskih prava, pre svega korpusa prava imenovanih Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Konvencijom o pravima deteta, i to kroz suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, vršenje uticaja na uzroke ulaska u situaciju trgovine i osnaživanje žrtava ovog vida flagrantnog kršenja ljudskih prava.

S obzirom na nedostatak standarda za procenu uspešnosti postojećih programa, ali i rezultate istraživanja koja su ispitivala razloge zbog kojih žrtve odbijaju različite programe asistencije,¹⁷⁴ Atinino osnovno polazište je kreiranje programskih aktivnosti prema zahtevima i potrebama žrtava. Na taj način se program i profilisao kao program SOCIJALNOG UKLJUČIVANJA, nasuprot postojećim programima REHABILITACIJE sa naznakama (RE)INTEGRACIJE. Ključna razlika je, između ostalog, i nastojanje NVO Atina da svojim intervencijama, uz punu participaciju, saglasnost i saradnju korisnika, utiče na uzroke ulaska u situaciju trgovine — odnose u primarnoj i sekundarnoj porodici, siromaštvo, marginalizaciju i diskriminaciju, nemogućnost ostvarivanja osnovnih prava i dr.

NVO Atina se zalaže za uspostavljanje ravnopravnog statusa svih članova i članica društva u sferama javnog i privatnog života kroz identifikaciju i borbu protiv rodno zasnovane marginalizacije, diskriminacije i nasilja. Specifičnije, cilj rada je kreiranje održivog modela podrške marginalizovanim i višestruko diskriminiranim grupama (pre svih ženama i deci žrtvama trgovine ljudima). Aktivnosti u ostvarivanju ovog cilja se sprovode na pet specifičnih nivoa: a) osnaživanje i podrška u inkluziji samih žrtava; b) umrežavanje kapaciteta lokalnih zajednica kako bi se što uspešnije odgovorilo na probleme identifikacije, upućivanja i socijalnog uključivanja žrtava; c) jačanje kapaciteta nadležnih institucija/organizacija na lokalnom i nacionalnom nivou; d) rad na polju borbe protiv predrasuda, marginalizacije i diskriminacije i e) pružanje direktne pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima.

Misija NVO Atina je podrška tranzicionim procesima u Srbiji koji će dovesti do kreiranja društva koje će u potpunosti poštovati ljudska prava žena i dece. Atina se tako zalaže za jednak tretman svih članova društva u javnoj i privatnoj sferi kroz imenovanje društvenih problema i borbu protiv rodno zasnovane marginalizacije i diskriminacije.

Aktivnosti direktne asistencije NVO Atina se izvode kroz tri programske celine:

- Privremena kuća
- Otvoreni klub — Reintegracioni centar
- Tim za podršku na terenu

¹⁷⁴ Istraživanje Nexus i Fafo Instituta pokazuje da je osnovni razlog zbog kog žrtve odbijaju asistencije različitih organizacija neadekvatnost programa koji ne uzimaju u obzir želje i motivaciju samih korisnika, njihova prethodna iskustva marginalizacije i nasilja, niti uspostavljaju saradnički odnos zasnovan na punoj participaciji. In: A. Brunovskis, R. Surtees, *Leaving the Past Behind? When victims of trafficking decline assistance*, Fafo and Nexus, 2007, pp. 87-88.

Privremena kuća

Program Privremene kuće realizuje se od aprila 2004. godine na teritoriji Beograda. On korisnicama, pored smeštaja i hrane, nudi osnovne i alternativne usluge u socijalnoj inkluziji:

- Regulisanje građanskopravnog statusa i ostvarivanje pripadajućih prava
- Kurseve opismenjavanja
- Medicinsku pomoć
- Individualnu i grupnu psihološku pomoć (savetovanje, terapija, psihodramske radionice...)
- Pravno savetovanje
- Pomoć porodici (porodična medijacija, porodično savetovanje, psihološka i pravna pomoć članovima porodice...)
- Pomoć u formalnom i alternativnom obrazovanju (nastavak školovanja, radionice, programi osnaživanja...)
- Pomoć u pronalaženju posla (sastavljanje poslovne biografije, priprema za poslovni intervju, članarina u omladinskoj zadruzi...)
- Sve druge željene programe i vidove pomoći

Otvoreni klub (Reintegracioni centar)

Program Otvorenog kluba realizuje se od avgusta 2006. godine u Beogradu i prvi je program ovog tipa u regionu. Osmišljen je uz pomoć i podršku bivših i aktuelnih korisnica programa i nudi brojne osnovne i alternativne programe podrške u socijalnoj inkluziji:

- Pomoć u obezbeđivanju smeštaja
- Obuku za učestvovanje u grupama iskustvene podrške
- Obuku za izvođenje edukativnih programa s različitim ciljnim grupama (za korisnice koje su zainteresovane za dalji rad u ovoj oblasti)
- Individualnu i grupnu iskustvenu podršku
- Individualno i grupno pravno savetovanje i pomoć
- Pomoć u formalnom obrazovanju
- Alternativne obrazovne i kreativne programe
- Programe ekonomskog osnaživanja i zapošljavanja
- Sve druge željene programe i vidove pomoći

Program je koncipiran tako da pored direktne pomoći i podrške obezbedi korisnicama prostor i okvir za neformalno okupljanje i druženje.

Otvoreni klub je namenjen korisnicima koji su izašli iz programa za primarno zbrinjavanje ili dobijali ad hoc pomoć, a potrebna im je sistematična podrška u socijalnoj inkluziji, i onim korisnicima koji su odbili sve druge vidove asistencije. Proizvod je programskog stava, i potvrđen je kroz konsultacije s korisnicama Privremene kuće, kao i istraživanjima koja su u Srbiji izvođena, da žrtve trgovine ljudima koje odbijaju ponuđene programe to čine ne zato što im pomoć nije potrebna, već zbog toga jer im nije potrebno ono što je tom prilikom ponuđeno.

Otvoreni klub zasniva svoje aktivnosti upravo na iskazanim potrebama samih korisnika.

Tim za podršku na terenu

Program je nastao kao odgovor na potrebe u socijalnoj inkluziji onih žrtava trgovine ljudima, seksualne i radne eksploatacije, koje žele da se vrate u svoje matične sredine. S obzirom na ograničene resurse državnih institucija, prvenstveno centara za socijalni rad, kao i činjenicu da je većina organizacija koje rade na pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima koncentrisana na području Beograda, program Tima za podršku na terenu razvijen je kako bi obezbedio visokokvalitetnu i strukturisanu pomoć i podršku u socijalnom uključivanju žrtava trgovine ljudima, seksualne i radne eksploatacije na celoj teritoriji Republike Srbije.

Jačanjem kapaciteta lokalnih sredina kroz povezivanje brojnih državnih institucija i organizacija civilnog društva, program Tima za podršku na terenu nudi svim korisnicima sve pomenute vidove pomoći i podrške.

Atina je kroz svoje programe sarađivala sa različitim institucijama i organizacijama kako formalno, kroz potpisane memorandume o saradnji, tako i neformalno, u cilju iznalaženja što održivijih rešenja za pružanje psihosocijalne podrške i socijalno uključivanje.

Za potrebe formulisanja programa uključivanja za korisnice, sklopljeni su memorandumi o saradnji sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i specijalizovanim zdravstvenim ustanovama, a Atina aktivno sarađuje i sa Školom za obrazovanje odraslih “Božidar Adžija”, Školom za osnovno i srednje obrazovanje “Vožd”, Nacionalnom službom za zapošljavanje, omladinskim zadrugama i drugim institucijama.

S obzirom na to da je u slučaju NVO Atina bilo moguće dobiti i pregled broja žrtava prema postignutim rezultatima, na ovom mestu prenosimo podatke o ukupnom broju korisnika i korisnika programa NVO Atina kao i o učešću žrtava u pojedinačnim aktivnostima (ne računajući bazične vidove pomoći upravo hranu, odeću, higijenske proizvode i slično).

Broj korisnika, pol i uzrast

- U sva tri programa pomoći NVO Atina je učestvovalo ukupno 123 žrtve trgovine ljudima u periodu na koje se istraživanje odnosilo (22 stranih državljana i 101 domaća državljanica/državljanin).

- Što se tiče maloletnih žrtava, od ukupnog broja korisnika 46 su deca i to 41 osoba ženskog pola i 5 osoba muškog pola, od čega je 41 dete državljanin RS, a 5 su strani državljanin.

Tipovi eksploatacije maloletnih žrtava

Kada govorimo o pojavnim oblicima trgovine ljudima, u najvećem broju slučajeva maloletne žrtve trgovine ljudima su bile seksualno eksploatisane (19), slede žrtve trgovine u cilju sklapanja prinudnog braka (5), prinude na prosjačenje (4) i radne eksploatacije (1). U 17 slučajeva nije bilo moguće utvrditi o kom pojavnim obliku trgovine je reč, jer su žrtve identifikovane pre faze eksploatacije.

Sekundarnih korisnika ¹⁷⁵ bilo je 64 (39 dece žrtava, 11 partnera i 14 roditelja, braće i sestara).

1. Rezultati aktivnosti koje su izvođene sa sekundarnim korisnicima:

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Rešavanje građanskopravnog statusa	26
Porodična medijacija i savetovanje	14
Upis u škole	6
Medicinska pomoć	13
Upis u vrtić	5
UKUPNO	64

2. Rezultati aktivnosti koje su izvođenje s korisnicima i korisnicama — žrtvama trgovine ljudima, u periodu od 2005. do 2010. godine:

a) Pružanje finansijske podrške u procesu socijalnog uključivanja:

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
NVO Atina obezbedila neku vrstu finansijske pomoći	86
Pomoć u potpunosti zavisna od Atininih resursa duže od 6 meseci	41
Pomoć delimično zavisna od Atininih resursa duže od 6 meseci	36

b) Rešavanje građanskopravnog statusa (od faze rehabilitacije do socijalnog uključivanja):

- Za 72 žrtve rešen je građanskopravni status (pribavljeni izvodi, legalizovan boravak, obezbeđeno zdravstveno osiguranje, pribavljena svedočanstva, pribavljena dokumentacija za obezbeđivanje nekih drugih prava iz oblasti socijalne zaštite, radne knjižice i drugo)

c) Posredovanje u ostvarivanju prava (od faze rehabilitacije do socijalnog uključivanja):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Pomoć u ostvarivanju prava	103
Ostvarena sva prava iz socijalne i zdravstvene zaštite, pravo na obrazovanje i zapošljavanje	43

d) Obezbeđivanje smeštaja (od primarnog zbrinjavanja do podrške u procesu održivog uključivanja)

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Smeštaj u Privremenu kuću	41
Pomoć u obezbeđivanju alternativnog smeštaja	63

¹⁷⁵ Pod sekundarnim korisnicima se podrazumevaju samo oni koji su dobili kontinuiranu podršku u ostvarivanju svojih prava.

e) Medicinska pomoć (od primarnog zbrinjavanja do podrške u procesu održivog uključivanja):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Urgentna medicinska pomoć nakon identifikacije	12
Kontinuirana asistencija NVO Atina (duže od godinu dana) u dobijanju specijalističke pomoći (teški zdravstveni problemi i problemi zavisnosti)	27
Asistencija u lečenju drugih akutnih i hroničnih bolesti	30

f) Psihosocijalna podrška (od primarnog zbrinjavanja do podrške u procesu održivog uključivanja):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Psihološko savetovanje i pomoć	67
Psihijatrijska pomoć	12
Psihološka terapija	7
Aktivno učešće u programima Otvorenog kluba duže od 6 meseci	42
Učešće u pojedinačnim aktivnostima Otvorenog kluba	73
Učešće u radu grupe samopomoći	36
Stalno angažovanje u radu NVO ATINA	4

Aktivnosti Otvorenog kluba, između ostalog, podrazumevaju i rad na prepoznavanju diskriminacije i nasilja, osnaživanju i podizanju stepena samopoštovanja, učenje o ljudskim pravima, učenje administrativnih procedura i informisanje o dostupnim pravima i obavezama, a sve u cilju sticanja životnih veština i potpunog osamostaljivanja.

g) Pravna pomoć (od primarnog zbrinjavanja do podrške u procesu održivog uključivanja):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Pravna pomoć i savetovanje	46
Priprema za svedočenje i vođenje kroz krivični postupak	30
Pomoć žrtvi okrivljenoj za krivično delo učinjeno u situaciji trgovine ljudima	3
Pravna podrška u parnici	11
Okončani sudski postupci	8
Postupci u toku	7

h) Pomoć u uključivanju u obrazovni sistem, opismenjavanju i podrška u učenju (faza početne reintegracije i održivog uključivanja):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Upis u škole, obezbeđivanje nastavka školovanja uz redovno praćenje	35
Kurs ili neki alternativni vid obrazovanja	53
Radionice opismenjavanja i podrške u učenju	21

i) Pomoć u uključivanju na tržište rada (socijalno uključivanje):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Pomoć u traženju posla	49
Zadržan posao duže od 6 meseci	23

j) Porodično savetovanje i medijacija (reintegracija i socijalno uključivanje):

AKTIVNOST	BROJ KORISNIKA
Unapređena komunikacija među članovima porodice	31
Unapređen odnos s partnerom	11
Porodična medijacija	7

NVO SAVETOVALIŠTE PROTIV NASILJA U PORODICI

Savetovalište protiv nasilja u porodici je počelo sa radom 1996. godine, a Sklonište za žrtve trgovine ljudima, kao usluga u okvirima projekta Međunarodne organizacije za migracije, počelo je sa radom 2002. godine.

“Sklonište za žrtve trgovine ljudima osnovano je sa ciljem da se devojkama koje su žrtve trgovine ljudima pomogne da se zaštite i sklone, da im se pruži podrška, daju sve potrebne informacije, da se oporave, izleče, vrate u zemlju porekla i upoznaju sa svim opasnostima koje im prete, da ne bi opet bile uvučene u lanac trgovine ljudima. Sklonište je sigurno mesto gde se žrtvama pruža adekvatna zaštita, sigurnost boravka, tajnost adrese, pažnja, razumevanje, psihoterapeutska pomoć, pomoć advokata, lekarska i zdravstvena pomoć, kao i pristojni uslovi boravka. Sklonište je zatvorenog tipa, na bazi kolektivnog smeštaja, devojkama je obezbeđeno sve što im je potrebno.”¹⁷⁶

U periodu od 2005. do 2010. godine u Skloništu Savetovališta je boravilo 154 žrtava trgovine ljudima, i to 2005 — 53 žrtve, 2006 — 31 žrtva, 2007 — 21 žrtva, 2008 — 18 žrtava, 2009 — 18 žrtava i 2010 — 4 žrtve trgovine ljudima, i na taj način dobilo uslugu primarnog zbrinjavanja.

CRVENI KRST SRBIJE

Crveni krst Srbije je humanitarna, nezavisna i dobrovoljna organizacija i jedino nacionalno društvo u Republici Srbiji.

Misija Crvenog krsta Srbije je da olakšava ljudsku patnju i ima zadatak da: pruža pomoć ugroženim licima u slučaju ratnih sukoba, prirodnih, ekoloških ili drugih nesreća, spasava ugrožene živote i zdravlje ljudi i širi znanja o međunarodnom humanitarnom pravu, preventivno deluje i prosvetljuje građane u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, unapređuje humanitarne vrednosti u društvu i, u slučaju stanja potrebe, pruža socijalnu zaštitu i zbrinjavanje. U obavljanju poslova usmerenih na ostvarivanje cilja i izvršavanje zadataka, nacionalno društvo deluje u skladu sa osnovnim principima: humanost, nepristrasnost, neutralnost, nezavisnost, dobrovoljnost, jedinstvo i univerzalnost.

Crveni krst Srbije je u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima aktivan od 2007. godine, i to kroz model saradnje sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima preko koje se korisnicima usmeravaju određena finansijska sredstva za rešavanje potreba koje oni sami ocenjuju kao prioritete (plaćanje računa, kupovina odeće, hrane ili higijenskih sredstava, kućnih aparata, opreme za decu i slično).

Pomoć Crvenog krsta je u periodu 2007—2010. godine dobilo 65 korisnika.

¹⁷⁶ Navedeno prema: http://www.savetovalisteprotivnasilja.org/active/sr-latin/home/o_nama.html.

MEĐUNARODNA ORGANIZACIJA ZA MIGRACIJE (IOM)

Osnovana 1951. godine, Međunarodna organizacija za migracije je vodeća međuvladina organizacija na polju migracija i kao takva blisko sarađuje s vladinim, međuvladinim i nevladinim partnerskim organizacijama.

Sa 127 zemalja članica širom sveta i 17 zemalja u statusu posmatrača i kancelarijama u više od 100 država, IOM je posvećen promociji humanih i uređenih migracija. Ovaj cilj sprovodi pružajući servise i savete vladama zemalja i samim migrantima.

IOM je angažovan u obezbeđivanju humanog i kvalitetnog upravljanja migracijama, promociji međunarodne saradnje na polju migracione politike, utvrđivanju praktičnih rešenja za migracione probleme i obezbeđivanju humanitarne asistencije migrantima, uključujući izbeglice i interno raseljena lica.

IOM u svom radu prepoznaje korelacije između migracionog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja, kao i prava na slobodno kretanje. Aktivnosti sprovodi kroz četiri ključne celine iz oblasti upravljanja migracijama:

- Migracija i razvoj
- Olakšavanje migracija
- Regulisanje oblasti migracija
- Prinudne migracije

IOM-ove aktivnosti koje objedinjuju pomenute oblasti uključuju promociju međunarodnog migracionog zakonodavstva, rukovođenje debatama o razvoju politika, zaštitu prava migranata, zdravlje migranata i rodnu dimenziju migracija.

Kancelarija Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu je uključena u oblast zaštite žrtava trgovine ljudima i razvija programe direktne asistencije od 2001. godine. Mandat IOM-a za bavljenje fenomenom trgovine ljudima pre svega proističe iz potrebe za zaštitom žrtava trgovine ljudima stranih državljana — što je u Srbiji 2001. godine zapaženo kao pionirski poduhvat, s obzirom na tadašnje nepostojanje mehanizma za suzbijanje trgovine ljudima i neprepoznavanje potrebe za organizovanjem sistema za zaštitu žrtava ovog krivičnog dela.

Tokom svog rada u Republici Srbiji IOM je, kasnije i kao član Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima aktivno učestvovao u razvoju politika i zakonodavnog okvira, kao i standarda u oblastima prevencije, direktne asistencije, ali i krivičnogpravnog progona učinilaca dela trgovine ljudima.

Jedna od najvažnijih aktivnosti IOM-a u Srbiji je svakako i aktivnost javnog zagovaranja rešavanja statusa stranih žrtava trgovine ljudima u Srbiji. IOM-ov višegodišnji angažman u ovoj oblasti omogućio je žrtvama ostvarivanje prava na privremenu dozvolu boravka¹⁷⁷. U cilju formulisanja odgovora na međunarodno priznate standarde u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima, IOM

¹⁷⁷ Vidi: S. Jovanović, M. Savić, S, op. cit., str. 3.

je od 2001. godine započeo sa kreiranjem programa za zbrinjavanje žrtava i od 2002. godine podržao osnivanje prvog skloništa za žrtve trgovine ljudima u Republici Srbiji.

IOM je od 2001. godine bio jedina organizacija u Srbiji angažovana u organizovanju dobrovoljnog povratka žrtava trgovine ljudima u zemlje porekla. Organizacije aktivnosti povratka, uz sve obavezne prateće sadržaje (od medicinske pomoći, preko saradnje s organizacijama koje vrše prijem žrtava u zemlju porekla do prikupljanja podataka o sprovedenim programima reintegracije u zemljama porekla) prepoznati su kao primer dobre prakse u standardizovanom sistemu usluga koje se pružaju žrtvama trgovine ljudima¹⁷⁸.

Od 2008. godine, kada je IOM prestao da izvodi aktivnosti organizovanja dobrovoljnog povratka žrtava, ovu aktivnost izvode Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (do zatvaranja fonda dobijenog doplatnom markom), NVO Atina i NVO Astra. Iako postoji tendencija da se usluga povratka pruža i od 2008. godine, evidentno je da mehanizam u ovoj oblasti nedostaje — pri čemu se podrazumeva uspostavljanje standarda za siguran organizovan povratak uz poštovanje međunarodno priznatih standarda (čije je poštovanje IOM-ova aktivnost garantovala), kao i nedostatak sredstava koja bi organizaciju ove usluge učinila održivom.

Nalazi fokus grupe ukazuju na to da je IOM-ov projekat direktne asistencije u poslednjoj fazi podrazumevao jačanje kapaciteta Službe i NVO Atina za izvođenje aktivnosti povratka, uz superviziju profesionalaca iz samog IOM-a, pri čemu bi uključivanje institucije (Službe) u ovu oblast trebalo da bude garancija održivosti. Međutim, nedostatak sredstava kojima bi Služba raspolagala u ovu svrhu trenutno onemogućava sistematsko i sistemsko pružanje pomoći stranim žrtvama trgovine ljudima identifikovanim u Republici Srbiji.

IOM je, osim u oblastima zaštite stranih žrtava trgovine ljudima (kroz program primarnog zbrinjavanja, zagovaranja regulisanja privremenog boravka i organizaciju povratka, uz puno poštovanje međunarodno priznatih standarda), u periodu od 2005. do 2010. godine bio angažovan u kreiranju i podršci programima socijalnog uključivanja žrtava trgovine ljudima, i stranih, ali i državljana i državljanke Republike Srbije, kao i izvođenju specifičnih programa namenjenih uključivanju žrtava trgovine ljudima na tržište rada — što je uslov za održivu integraciju¹⁷⁹.

Kroz IOM-ove programe direktne asistencije je od 2005. godine prošlo više od 250 žrtava trgovine ljudima koje su dobile različite vidove asistencije.

IOM je kroz svoje programe direktne asistencije, oko konkretnih slučajeva sarađivao i s UNHCR-om i na taj način je kvalitet pruženih usluga dodatno unapređen. U tom smislu je iskustvo UNHCR-a i njihovih partnerskih organizacija — Amity, Novosadski humanitarni centar, Praxis i Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila — u direktnom radu s tražiocima azila, pravno nevidljivim osobama, izbeglicama i raseljenim licima, romskom populacijom, kao i žrtvama rodno zasnovanog nasilja u toj populaciji i aktivnostima pružanja psihosocijalne i pravne

¹⁷⁸ IOM, *The IOM Handbook: Direct assistance for Victims of Trafficking*, Geneva, 2007.

¹⁷⁹ Program je izvođen do 2010. godine u saradnji s Nacionalnom službom za zapošljavanje i NVO Atina.

podrške, od izuzetnog značaja za dalji razvoj nacionalnih standarda u postupanju sa osobama iz populacije posebno izložene trgovini ljudima. Ovde je važno naglasiti i da žrtve trgovine ljudima mogu da dobiju status izbeglice po Konvenciji o statusu izbeglica (doduše u ograničenom broju slučajeva), iako u Srbiji takvi primeri nisu zabeleženi.

CENTRI ZA SOCIJALNI RAD

“Prošlo je pedeset godina od osnivanja prvog centra za socijalni rad u Srbiji. Nastao na osnovu ideja, iskustava i znanja sabranog u Ujedinjenim nacijama, centar za socijalni rad je stručna socijalna služba koja ima zadatak da neposredno u lokalnoj sredini odgovara na najteže izazove u zaštiti elementarnih ljudskih prava pojedinaca i porodica. Ova ključna uloga centara za socijalni rad u sistemu socijalne zaštite Srbije podržana je i u svim reformskim dokumentima i aktivno-stima”¹⁸⁰.

Imajući u vidu da u Srbiji svaka opština ima centar za socijalni rad ili odeljenje centra, jasno je da ovaj resurs predstavlja značajnu kariku u zaštiti žrtava trgovine ljudima. Tokom 2009. godine na teritoriji Republike Srbije funkcionisalo je 139 centara za socijalni rad¹⁸¹.

U periodu od 2007. do 2009. godine, prema podacima iz godišnjih izveštaja koje centri dostavljaju Republičkom zavodu za socijalnu zaštitu, ukupno je evidentirana 401 žrtva trgovine ljudima u poziciji korisnika usluga centara za socijalni rad i to:

CENTRI ZA SOCIJALNI RAD U CENTRALNOJ SRBIJI

	2007.	2008.	2009.
1 Aleksandrovac	1		
2 Aleksinac	1		
3 Blace	1	1	
4 Bojnik		1	
5 Bujanovac		1	
6 Velika Plana		1	1
7 Vranje			1
8 Vrnjačka Banja	1	1	1
9 Doljevac	1	1	
10 Žitorađa		2	
11 Jagodina	3	3	2
12 Knić	1	1	
13 Kragujevac	4		
14 Kraljevo	3	2	2
15 Kruševac	3		2
16 Leskovac			1
17 Ljig			1
18 Niš	4	2	5
19 Novi Pazar			2

¹⁸⁰ Analiza izveštaja o radu centara za socijalni rad u Srbiji za 2008. godinu — Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2009.

¹⁸¹ Analiza izveštaja o radu centara za socijalni rad u Srbiji za 2009. godinu — Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2010.

20 Požarevac	1	3	
21 Prijepolje			1
22 Prokuplje	2	2	2
23 Svilajnac	2		
24 Svrlijig	1	1	
25 Sjenica			1
26 Trstenik			1
27 Čičevac		1	1
28 Šabac			4
Ukupno	29	23	28

GRADSKI CENTAR ZA SOCIJALNI RAD BEOGRAD

Odeljenja	2007.	2008.	2009.
1 Voždovac			7
2 Zemun			2
3 Mladenovac			2
4 Novi Beograd			2
5 Palilula			4
6 Rakovica			2
7 Stari grad			1
8 Čukarica			3
Ukupno	8	11	23

CENTRI ZA SOCIJALNI RAD U VOJVODINI

	2007.	2008.	2009.
1 Ada	2		
2 Bačka Palanka	1		1
3 Bački Petrovac	1		
4 Vrbas	1		
5 Vršac	32		
6 Kanjiža	1		5
7 Kikinda	1	1	4
8 Kovačica	1		
9 Kovin	4		
10 Kula	1	1	
11 Novi Bečej		5	2
12 Novi Sad	13		10
13 Odžaci	1	1	
14 Pančevo	1	1	1
15 Pećinci	1		
16 Senta			1
17 Sečanj	1		
18 Sombor		4	3
19 Srbobran	1		
20 Sremska Mitrovica	1	1	
21 Stara Pazova	1		
22 Subotica		81	90
Ukupno	65	96	117

CENTRI ZA SOCIJALNI RAD NA KIM

	2007.	2008.	2009.
1 Kosovska Mitrovica			
1/a Odeljenje Zvečan 1			

Reformski procesi u sistemu socijalne zaštite, koji su u toku, doveli su do uvođenja novog metoda i organizacije rada u centrima za socijalni rad, regulisanih Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad od 2008. godine. Novi metod rada — vođenje slučaja, fokusiran je na individualiziran pristup pojedincu i porodici. Okosnica stručnog rada u centru za socijalni rad je rad voditelja slučaja, koji uz punu participaciju korisnika vrši procenu potreba korisnika, planiranje usluge na bazi procene i aranžiranje pružanja različitih usluga prema konkretnom korisniku i njegovoj porodici. Jedan od važnih preduslova za uspešno vođenje slučaja je multisektorska saradnja i postojanje potrebnih resursa van centra za socijalni rad koji na različite načine mogu zadovoljiti raznovrsne potrebe korisnika.

Dakle, stručni rad sa žrtvama trgovine ljudima u centru za socijalni rad se realizuje u skladu sa standardima stručnog rada za vođenje slučaja. Svaka žrtva trgovine ljudima dobija voditelja slučaja koji uz supervizijsku podršku organizuje rad na slučaju. U okviru planiranja početne procene naznačene su institucije sa kojima je potrebno uspostaviti saradnju (Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, policija, zdravstvene službe, prihvatilišta, nevladine organizacije, tužilaštvo, sud, obrazovne institucije, ambasade...). Rukovodioci službi u centru imaju mogućnost da prilagođavaju izbor voditelja slučaja specifičnim potrebama žrtve (npr. da voditelj slučaja, ako je moguće, bude psiholog u cilju pružanja što adekvatnije podrške žrtvi, ili da bude ženskog pola zbog uspostavljanja odnosa poverenja...). S obzirom na to da se radi o složenoj problematici, u stručni postupak se uključuju, ako je potrebno, i drugi profesionalci sa odgovarajućim specifičnim znanjima. U radu sa maloletnim žrtvama trgovine ljudima stručni radnici primenjuju Protokol o zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, odnosno onaj deo koji se može primeniti i na ovu grupaciju dece i mladih.

Ovakav pristup otvara nove mogućnosti za čvršće povezivanje aktivnosti iz različitih službi i sektora usmerenih na zaštitu žrtava trgovine ljudima.

Tako bi žrtvama trgovine ljudima u centrima za socijalni rad trebalo da budu dostupne sledeće usluge:

Detekcija i identifikacija:

Otkrivanje kroz rad na različitoj problematici; primarna procena potreba i upućivanje na druge usluge; informisanje žrtava o pravima i postojećim programima pomoći; prevoz za žrtve identifikovane van mesta boravka ili mesta gde se izvodi program pomoći u određenim situacijama.

Rehabilitacija

Odlučivanje i upućivanje na smeštaj lica za koja je potrebna primena mere starateljske zaštite; obezbeđivanje hrane, odeće, higijenskih sredstava (jednokratne novčane pomoći u skladu sa Odlukom lokalne samouprave o proširenim pravima iz socijalne zaštite na teritoriji konkretne opštine); savetodavni rad, psihološka pomoć¹⁸²; mere porodičnopravne zaštite (mere preventivnog i korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, starateljstvo...)¹⁸³; pravna pomoć; uključivanje u rad NVO; praćenje rezultata programa pomoći¹⁸⁴; ponovna procena potreba i dalje upućivanje.

Kratkoročna reintegracija

Upućivanje na smeštaj za lica kojima je potrebna primena mere starateljske zaštite; obezbeđivanje hrane, odeće, higijenskih sredstava (jednokratne novčane pomoći u skladu sa Odlukom lokalne samouprave o proširenim pravima iz socijalne zaštite na teritoriji konkretne opštine); pružanje pomoći žrtvi za uključivanje na kurseve i alternativne obrazovne programe; pomoć u regulisanju statusa (pomoć u pribavljanju lične dokumentacije); uključivanje u sisteme (nastavak školovanja, regulisanje zdravstvene zaštite, pomoć u traženju posla¹⁸⁵); porodičnopravna zaštita (mere za zaštitu od nasilja u porodici, pokretanje postupaka pred sudom po službenoj dužnosti...); porodično savetovanje; porodična medijacija; pravno zastupanje; asistencija pri povratku u mesto boravka u specifičnim slučajevima (npr. dete pod neposrednim starateljstvom).

Održivo socijalno uključivanje

Utvrđivanje ispunjenosti uslova za ostvarivanje prava u oblasti materijalnih davanja (materijalno obezbeđenje); obezbeđivanje podrške članovima porodice: upis u vrtić, traženje posla, upis u škole u specifičnim situacijama; pravna pomoć u nekim sudskim postupcima: razvod braka, starateljstvo, ostavinski postupci...; praćenje školovanja; pomoć pri zapošljavanju, praćenje tokom radnog procesa; uključivanje u rad grupa samopomoći¹⁸⁶.

¹⁸² Savetodavni rad i psihološka pomoć u centru za socijalni rad se mogu realizovati u situacijama kada centar ima posebno edukovanog stručnjaka sa potrebnim specifičnim znanjima neophodnim za konkretni problem koji je potrebno sanirati (npr. neki poremećaj ponašanja kod žrtve trgovine).

¹⁸³ Ove mere se primenjuju u kontinuitetu i onda kada se identifikuje potreba za njima.

¹⁸⁴ Vođenje slučaja u centru podrazumeva obaveznu aktivnost monitoringa i evaluacije, što znači da je u svakom slučaju obavezno praćenje realizacije planiranih aktivnosti i evaluacija postignutih ishoda.

¹⁸⁵ Ovu podršku treba zajedno da pružaju, kao integrisanu uslugu, centar za socijalni rad i Nacionalna služba za zapošljavanje, uz saradnju sa drugim relevantnim akterima u specifičnim situacijama (npr. radno sposobna žrtva — korisnik materijalnog obezbeđenja iz grupacije teško zapošljivih lica).

¹⁸⁶ Centar za socijalni rad može posredovati ili savetovati korisnika, ukoliko ima saznanje o funkcionisanju ovakve grupe, da se uključi u njen rad, ali ne organizuje iste.

Ostale organizacije/institucije uključene u programe direktne asistencije

Osim pomenutih, u proteklih pet godina je u program zaštite (potencijalnih) žrtava trgovine ljudima, prema nalazima sprovedenog istraživanja, bilo uključeno još niz organizacija/institucija koje su pružile različite vidove pomoći, i bez posebno opredeljenih programa (i sredstava i/ili nadležnosti) za rad sa (potencijalnim) žrtvama dale izuzetan doprinos kreiranju održivijeg sistema direktne asistencije.

NVO Žene u akciji iz Velike Plane je udruženje građanki; osnovano je 1999. godine kao nevladina i neprofitna organizacija sa misijom da doprinese poboljšanju života žena putem edukacije i pružanjem psihološke, pravne i ekonomske podrške. Žene u akciji, u poslednjih pet godina, imale su kontakte sa žrtvama kojima su pružile psihosocijalnu podršku i uputile ih na dugoročne programe pomoći NVO Atina.

Prihvatilište za žene i decu žrtve nasilja pri Domu za decu i omladinu "Duško Radović" je osnovano 2005. godine i specijalizovano je za pružanje usluga žrtvama nasilja u porodici. U poslednjih pet godina Prihvatilište je obezbedilo smeštaj žrtvama trgovine ljudima u Skloništu, kao i druge vidove podrške koji se obezbeđuju žrtvama porodičnog nasilja. Prihvatilište izvodi širok spektar aktivnosti u oblasti direktne asistencije: pruža zdravstvenu pomoć žrtvama (zaštita i edukacija), psihološku i pravnu pomoć, pomoć u krivičnom postupku pri svedočenju, informacije o pravima, pomoć oko priba-vljanja dokumenata i uspostavljanja kontakata sa rodbinom (po želji korisnika), pomoć pri zapošljavanju. U svakom slučaju, sve ove asistencije nisu posebno namenjene žrtvama trgovine ljudima.

U fazi socijalnog uključivanja, programima pomoći žrtvama je poseban doprinos dala i **Škola za osnovno i srednje obrazovanje odraslih "Vožd"**. Po rečima ispitanice fokus grupe "škole, kao važni subjekti u oblasti održivog socijalnog uključivanja žrtava, obezbeđuju mogućnost za sticanje obrazovnog profila, kao i pomoć psihologa i pedagoga, kao i specijalnih pedagoga".

Dosadašnje iskustvo iz oblasti direktne asistencije govori u prilog tome da je svaki pojedinačni slučaj uključivanja žrtve u obrazovni sistem zahtevao posredovanje nevladine organizacije u čijem su dugoročnom programu pomoći klijenti u momentu uključivanja bili.

Nacionalna služba za zapošljavanje — još jedna institucija u lancu ključnih za ekonomsko osamostaljivanje žrtava. U programe pomoći iz svog domena uključila se 2009. godine kroz zajednički projekat sa IOM-om i NVO Atina. Tako je Nacionalna služba za zapošljavanje kroz pilot-projekat uključila žrtve trgovine ljudima u programe obuke, dokvalifikacije i prekvalifikacije označene setom mera za marginalizovene grupe.

U sklopu Atininog programa, **NVO Žene na delu** je bila aktivno uključena u rad kroz pružanje psihoedukativne podrške žrtvama.

Žene na delu su feministička nevladina organizacija nastala krajem 1996. godine. Aktivnosti Žena na delu uključuju žene svih dobi, različitog etničkog porekla, profesionalnog i pravnog statusa, seksualne orijentacije i fizičke sposobnosti. Žene na delu podstiču i razvijaju politike za emancipaciju žena i drugih ranjivih društvenih grupa u socijalnoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi radeći na: promeni postojeće svesti i stavova o društvenim problemima i aspektima patrijarhalne kulture kroz kulturni aktivizam, povećanju dostupnosti informacija ženama i drugim ranjivim grupama kroz izdavaštvo, edukaciju i medije, podršci i umrežavanju sa formalnim i neformalnim inicijativama i organizacijama koje dele istu politiku, principe i vrednosti.

Korisnice Atininog programa socijalnog uključivanja su tako imale priliku da učestvuju u aktivnostima obuke za rad na računaru, pozorišnim i plesnim radionicama — kreiranim specifično za njih, ali i u svim drugim aktivnostima nacionalnog i internacionalnog karaktera koje ova organizacija izvodi. Same korisnice su ovu saradnju ocenile izuzetno vrednom i korisnom, pri čemu su posebno naglasile (navodi prema evaluaciji programa) da su se osećale uvaženima i ravnopravnima i da im je ova saradnja omogućila da o sebi prestanu da razmišljaju kao o žrtvama, već da se vide u potpuno drugom svetlu, što je svakako krajnji cilj svakog uspešnog programa socijalnog uključivanja.

Pomenućemo i **NVO Centar za integraciju mladih**¹⁸⁷, a posebno program Svratista kao izuzetno značajan za rasvetljavanje dela fenomena zaštite višestruko marginalizovane dece potencijalnih žrtava, ali i dece žrtava trgovine ljudima.

Deca i mladi koji žive i rade na ulicama u svom iskustvu imaju nasilje i siromaštvo, detinjstvo u kojem nisu imala odraslu osobu koja bi o njima odgovorno vodila računa. Sada na ulici, zbog uslova u kojima žive, predrasuda, siromaštva i nasilja razvijaju niz psiholoških problema. Ulica u njihov život donosi mnogobrojne dileme i kompromise koje nisu spremni da prihvate. Najčešće se osećaju da je grupa sa kojom žive jedino mesto gde mogu da se povere, međutim, često takva podrška nije bezuslovna.

U Svratistu rade psiholog i psihijatar koji zajedno sa detetom/mladom osobom iznalaze najbolje načine da se problemi prevaziđu a dileme reše. Deca ulice u Svratistu dobijaju i topao obrok svakog dana, mogućnost da se okupaju i operu svoje stvari i dobiju nove kad su im potrebne i mogućnost da tu i prespavaju kada su bolesna, uplašena, kada im neko pretili ili žele da odu sa ulice. Socijalna radnica iz Svratista pomaže im da dođu do dokumenata, ostvare prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, oživljava kontakte sa organima starateljstva, povezuje ih sa institucijama sistema (za svu decu do 14 godina uspostavljeni su kontakti sa organima starateljstva kako bi se ispitali kapaciteti porodice za povratak deteta ili planirale alternativne forme zbrinjavanja). Kada je nemoguće organizovati zdravstvenu zaštitu u ustanovama, medicinska sestra u Svratistu je odgovorna za hitne intervencije, saniranje povreda i tretiranja bolesti. Osim toga, organizuju se edukativne radionice namenjene opismenjavanju i bazičnom obrazovanju dece, kao i kreativne radionice. U Svratistu rade edukovani vaspitači (defektolozi, specijalni pedagozi, socijalni radnici, učitelji)

¹⁸⁷ Navedeno prema: <http://www.cim.org.rs/svratiste.html>.

i volonteri koji su dostupni 24/7. Pored njih, tu su i terenski radnici Centra za integraciju mladih koji već godinama decu redovno obilaze na mestima na kojima ona žive i rade.

Devojčice koje žive i rade na ulici su posebno ranjive. Zbog rodni uloga zastupljenih u patrijarhalnom društvu kakvo je naše, kao i zbog najčešće sitne konstitucije, one su meta nasilja, manipulacije i prostitucije. U Svratistu imaju siguran prostor, bez represije, kao i vreme kad se kroz izradu nakita putem vršnjačke edukacije uz nadzor specijalnog pedagoga uče o rizicima od trgovine ljudima kao i mehanizmima zaštite. To rade zajedno sa devojka koje imaju iskustvo trgovine ljudima.

Centar za integraciju mladih je od svog osnivanja imao više od 600 korisnika — dece i mladih koji žive i rade na ulici. Prema svedočenju zaposlenih u centru, a i prema nalazima fokus grupa, svi se mogu smatrati potencijalnim žrtvama s obzirom na okolnosti pod kojima žive, kao i diskriminaciju i nasilje kojima su svakodnevno izloženi. Iskustvo je zaposlenih, takođe, da je 70% korisnika Svratista izloženo prinudi na prošnju, pri čemu je Nacionalni mehanizam upućivanja tek odskoro postao osetljiv i za ovu kategoriju korisnika, pa se tako beleži i porast (iako neveliki) broja identifikovanih žrtava u ovoj populaciji — Svratiste je Nacionalnom mehanizmu u Srbiji uputilo pet žrtava trgovine ljudima, a primetni su i naponi policije i centara za socijalni rad da populaciji dece koja žive i rade na ulici ne uskraćuju pravo na zaštitu koja im pripada pripisujući njihove životne okolnosti tradicionalnim obrascima ponašanja.

Međusektorska saradnja

O međusektorskoj saradnji je već bilo reči kod opisa različitih aktera i njihovog postupanja u oblasti prevencije i direktne asistencije u Republici Srbiji. Na ovom mestu ćemo preneti pregled rezultata istraživanja koja se tiču značaja i kvaliteta saradnje različitih aktera u ovoj oblasti onako kako je vide profesionalci iz svih sektora.

O stepenu uključenosti samih ministarstava — ključnih starteških subjekata za aktivnosti suzbijanja trgovine ljudima u Republici Srbiji, zaključci s fokus grupnih intervjuova navode da se u aktivnostima prevencije i direktne asistencije prepoznaje angažman samo dva ministarstva — Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva rada i socijalne politike, dok su ostala ministarstva prisutna samo formalno — preko svojih predstavnika na sastancima Republičkog tima (koji najčešće nisu ni zvanično delegirani da ispred ministarstava učestvuju u procesima donošenja odluka). Pretpostavlja se da će Sporazum o saradnji između šest ministarstava u oblasti borbe protiv trgovine ljudima¹⁸⁸ ovu zatečenu okolnost promeniti u doglednom roku.

Takođe je primećeno da su najmanja odstupanja u postupanju upravo kod pripadnika MUP-a, s obzirom na to da imaju jasne instrukcije za postupanje, a da se saradnja sa školama, domovima zdravlja, bolnicama, pa ponekad i centrima za socijalni rad bazira na ličnom entuzijazmu i poznanstvima pružalaca

¹⁸⁸ Savet za borbu protiv trgovine ljudima, Sporazum o saradnji između ministarstava unutrašnjih poslova, finansija, pravde, zdravlja, prosvete, rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, zaključen 12. novembra 2010.

usluga, iako su neki mehanizmi saradnje precizno utvrđeni (na primer — potvrdu o statusu koju Služba izdaje žrtvama za potrebe ostvarivanja prava iz primarne zdravstvene zaštite u nekim domovima zdravlja priznaju, u drugim ne). Upravo je ovo razlog zbog koga se žrtve prvenstveno upućuju na nevladine organizacije kako bi ostvarile prava na dugoročnu i sveobuhvatnu pomoć.

Osim ovih, profesionalci direktno angažovani u radu sa žrtvama smatraju da je jedan od ključnih problema međusektorske saradnje upravo to što: “Služba nije prepoznata kao ključni akter koordinacije u sistemu upućivanja od strane svih aktera, a u okvirima Ministarstva rada i socijalne politike nema jasno definisanu poziciju, mandate i status, što za direktnu posledicu ima i nemogućnost alokacije budžetskih sredstava, nejasne mandate u pogledu prikupljanja podataka i propuste u određenom broju slučajeva”. Zaključeno je takođe da u praksi nije dovoljno jasna podela uloga među akterima, odnosno, da su spojnice između delova sistema slabe. U svakom slučaju, organizacije/institucije s kojima se najviše sarađuje su: Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, Ministarstvo unutrašnjih poslova (različite uprave), škole (za obrazovanje odraslih), domovi zdravlja i bolnice, NVO Astra, NVO Atina i druge organizacije građanskog društva, centri za socijalni rad, prihvatilišta za decu i omladinu, tužilaštva i sudovi (sa kojima je generalno saradnja procenjena kao najlošija), Nacionalna služba za zapošljavanje, omladinske zadruge i poslodavci.

Kao organizacije/institucije s kojima sarađuju, centri za socijalni rad su, kao što je već pomenuto, najčešće navodili policiju, zatim prihvatilišta za decu i omladinu (u Beogradu, Nišu i Novom Sadu), NVO Atina i NVO Astra, zdravstvene službe i škole, tužilaštva i sudove, škole za obrazovanje odraslih, druge centre za socijalni rad, samu Službu za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, Službu za pružanje besplatne pravne pomoći, Razvojno savetovalište, specijalizovane službe neuropsihijatrije.

Iako iz odgovora na pitanje s koliko su se žrtava trgovine ljudima sreli u svom profesionalnom radu proizlazi da sudije nisu imale prilike da sarađuju sa drugim organima i službama na zaštiti žrtve, ili da ovakvu zaštitu iniciraju, ipak je bilo odgovora na pitanje kako se ocenjuje saradnja sa drugim institucijama i da li bi trebalo nešto u njenim okvirima promeniti. Može se zaključiti da je datim odgovorima na ovo pitanje iznet opšti pogled na problem saradnje sudova sa drugim organima i službama, jer je jasno da saradnje na polju zaštite žrtve i uopšte dela trgovine ljudima nije bilo. Međutim, i iz ovakvih (istina retkih) odgovora može se naslutiti nezadovoljavajući nivo povezanosti sa drugim akterima, kao i potreba za boljom i odgovornijom saradnjom. Dakle, ni u eventualnoj, budućoj saradnji u rešavanju problema trgovine i zaštite žrtava ne bi se mogli očekivati dobri rezultati bez preduzimanja odgovarajućih koraka za bolje povezivanje pravosuđa i drugih službi, te unapređenjem njihovog odnosa. Moglo bi se čak i zaključiti da su neadekvatna saradnja i povezanost aktera razlozi (ili jedan od) neprepoznavanja fenomena. Među malobrojnim predlozima u vezi sa unapređenjem saradnje nalaze se sledeći, prilično uopšteni: “Treba unaprediti saradnju na relaciji porodica, škola, organ starateljstva, policija, tužilaštvo i sudstvo, međusobnom razmenom informacija u slučaju sumnje da se radi o trgovini ljudima i preduzimanjem odgovarajućih mera”, kao i “Treba organizovati zajednička savetovanja na ovu temu”.

Što se tiče kvaliteta uspostavljene saradnje, centri izražavaju veći stepen zadovoljstva saradnjom nego ispitanici fokus grupa. U svakom slučaju, predlozi za unapređenje saradnje se kreću na istoj liniji kao prethodni: "Bilo bi potrebno doneti protokole o saradnji na nivou grada"; "Za zaštitu žrtava je ključno jasno definisanje procedura i obaveznost postupanja institucija"; "Neophodno je sačiniti protokol o postupanju i sazivati konferencije slučaja na kojima bi učestvovali svi akteri relevantni za određeni slučaj" i tako dalje. Među odgovorima se često pronalaze i rešenja u formi organizovanja zajedničkih seminara i stručnih skupova.

Može se zaključiti da svi relevantni akteri smatraju da je umrežavanje princip bez koga žrtve ne mogu da ostvare sva prava i da je bolja definicija procedura u postupku asistencije, uz jasniju podelu uloga i obaveza svih aktera, ključna za formulisanje održivog sistema u suzbijanju trgovine ljudima. U svakom slučaju, kontinuirana saradnja se procenjuje izuzetno značajnom i u oblasti zaštite žrtava, ali i u domenu ličnog profesionalnog razvoja.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE SISTEMA PREVENCIJE I ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI

TRENDOVI U OBLASTI TRGOVINE LJUDIMA

U cilju unapređivanja oblasti prikupljanja podataka i praćenja fenomena trgovine ljudima, potrebno je:

PODACI O ŽRTVAMA

Pol
Nacionalnost
Zemlja porekla
Zemlja u kojoj je vrbovana
Zemlja eksploatacije
(Pravni) status u zemlji eksploatacije
Tip eksploatacije (seksualna, radna, kombinacija radne i seksualne, trgovina organima, prinudni brak, drugo)
Reviktimizovana žrtva
Ukupan broj žrtava po godini
Broj identifikovanih žrtava
Broj žrtava koje su odbile asistenciju
Broj žrtava koje su prihvatile asistenciju
Broj žrtava sa boravišnom dozvolom
Broj repatriranih žrtava

Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators, IOM, 2009

treba uključiti i podatke o trgovcima i njihovom odnosu sa žrtvama, kao i o načinima vrbovanja. U integrisanom metodu prikupljanja podataka, uz podatke koje dostavljaju Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo pravde o krivičnopravnom aspektu trgovine ljudima, podaci o žrtvama (ne uključujući lične podatke) davaće celovitu sliku o fenomenu trgovine ljudima na nacionalnom nivou.

- Ustanoviti sistem nacionalnog izveštavanja — imenovati instituciju koja će imati funkciju nacionalnog izvestioca (na primer, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima) s idejom da se dalje

- Unaprediti sistem prikupljanja podataka kroz koordinisano formulisanje pitanja ključnih za praćenje fenomena trgovine ljudima;

- U sistem prikupljanja podataka u potpunosti uključiti Republički zavod za statistiku, pri čemu se podrazumeva blagovremeno dostavljanje podataka o broju identifikovanih žena, muškaraca i maloletnih osoba, njihovoj nacionalnosti, zemlji porekla, zemlji vrbovanja, zemlji eksploatacije, statusu u zemlji eksploatacije i tipovima eksploatacije. Radi celovitog sagledavanja fenomena

Dobra je praksa da imenovani nacionalni koordinatori za trgovinu ljudima izrađuju godišnje izveštaje na maternjem i engleskom jeziku koji se stavljaju na uvid zainteresovanoj javnosti za preuzimanje putem interneta. Preporučuje se da se takav izveštaj objavljuje sa detaljnim podacima o broju identifikovanih žrtava i osumnjičenih trafikera, kao i brojem lica protiv kojih se vodi krivični postupak ili su izrečene osuđujuće presude, uz odgovarajuće razvrstavanje (po polu, starosti, državljanstvu, zemlji rođenja, vrsti eksploatacije itd.).

Izrada monitoring instrumenata za pravosudne i institucije za sprovedenje zakona u zemljama zapadnog Balkana 2009 — 2011.

UNODC, Transcrime

unapređuje sistem prikupljanja podataka i koordinacija ovog sistema sa sistemima država Evropske unije u cilju unapređivanja međunarodne saradnje na polju suzbijanja trgovine ljudima u nacionalnom i transnacionalnom okviru.¹⁸⁹

- U vezi s prethodnim, formulisati indikatore za praćenje fenomena trgovine ljudima u nacionalnim okvirima i koordinisati aktivnosti formulisanja indikatora sa zemljama u regionu i zemljama članicama EU¹⁹⁰

KA GLOBALNOJ AKCIJI EVROPSKE UNIJE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA

Jedna od preporuka sa *Ministarske konferencije* iz oktobra 2009. godine je upravo i formiranje instituta nacionalnog izvestioca ili srodnog mehanizma u cilju unapređivanja sistema prikupljanja i razmene podataka o ovom globalnom fenomenu.

U kontekstu proširivanja okvira delovanja radi pružanja adekvatnijeg odgovora na višedimenzionalnost fenomena trgovine ljudima, a u cilju unapređivanja političkog/strateškog okvira, potrebno je:

- Insistirati na usklađivanju politika i mera sa nalazima nacionalnih izveštaja iz oblasti trgovine ljudima

- Politike i mere dosledno preneti sledećom Strategijom za borbu protiv trgovine ljudima i odnosnim Planom akcije

- Fenomen trgovine ljudima, u kontekstu kreiranja politika i delovanja na uzroke, razmatrati i u odnosu na srodne teme/politike: suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, sprečavanje zanemarivanja i zlostavljanja dece, zaštita izbeglih i raseljenih lica i migranata, druge politke usmerene na zaštitu manjinskih i marginalizovanih grupa i to onih koje su najviše izložene riziku od trgovine ljudima, i konačno, u kontekstu socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva

- U odnosu na pomenuto, u rad Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima i druga tela uključiti relevantne organizacije i institucije iz domena socijalnog uključivanja i oblasti od značaja za manjinske i marginalizovane grupe (Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva pri Kabinetu potpredsednika Vlade, Autonomni ženski centar, Novosadski humanitarni centar, Grupa 484 i druge)

¹⁸⁹ Jedna od preporuka sa Ministarske konferencije iz oktobra 2009. godine je upravo i formiranje instituta nacionalnog izvestioca ili srodnog mehanizma u cilju unapređivanja sistema prikupljanja i razmene podataka o ovom globalnom fenomenu. UNODC, Transcrime, Izrada monitoring instrumenata za pravosudne i institucije za sprovođenje zakona u zemljama zapadnog Balkana 2009-2011.

¹⁹⁰ U izradi standardizovanih instrumenata za prikupljanje podataka i kreiranju indikatora mogu poslužiti: Smernice za prikupljanje podataka o trgovini ljudima uključujući uporedive indikatore austrijskog ministarstva unutrašnjih poslova i Međunarodne organizacije za migracije (Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators, 2009, IOM, www.iomvienna.at) i Priručnik za prikupljanje podataka o borbi protiv trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi, ICMPD, 2008.

PREVENCIJA TRGOVINE LJUDIMA

Na ovom mestu iznosimo set mera iz oblasti primarne, sekundarne i tercijerne prevencije koje je (kao aktivnosti) potrebno uvrstiti u postojeće programe kako bi u perspektivi moglo da se deluje i na uzroke — čime bi se zasigurno uticalo na smanjenje obima problema trgovine ljudima, a ne samo na saniranje posledica:

Siromaštvo, nedostatak mogućnosti pristupa obrazovanju, društvene i rodne nejednakosti, nezaposlenost i građanski sukobi su među najvažnijim faktorima koje treba imati u vidu u razvoju uzročno-centričnog pristupa koji se mora pridružiti pristupima koji imaju fokus na žrtvi i sprovođenju zakona.

2009 October Declaration on Trafficking in Human Beings

- U daljem istraživačkom radu sprovoditi akciona istraživanja (umesto isključivo empirijskih) u okvirima osetljivih društvenih grupa (izbegla i raseljena lica smeštena u kolektivne centre, romska zajednica, tražioci azila, deca smeštena u institucije socijalne zaštite, deca koja žive i rade na ulici, žene žrtve nasilja...). Ovakva istraživanja bi omogućila, pored prikupljanja podataka i boljeg razumevanja faktora ri-zika, upozna-

vanje članova zajednice sa fenomenom trgovine ljudima i srodnim fenomenima, naročito zanemarivanjem i zlostavljanjem dece, nasiljem u porodici, te njihovim posledicama.

- S obzirom na potrebu za posmatranjem fenomena trgovine ljudima u okvirima politika socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva, uključiti se u kreiranje te i politika ljudskih prava, migracija, socijalne zaštite, sfere rada, rodno osetljive i antidiskriminacione politike, i specifično — suzbijanja nasilja, kao i u implementaciju politika kroz sve sisteme; i konačno — praćenje implementacije

- U vezi s prethodnim, raditi na senzibilizaciji profesionalaca svih sistema za rad s marginalizovanim grupama kako bi se eliminisale predrasude i diskriminatorno postupanje koje je jedan od uzroka vulnerabilnosti

- Izvoditi specijalizovane programe/kampanje manjeg obima namenjene osetljivim grupama koji promovišu alternativne (modele socijalnog uključivanja)

- U vezi s prethodnim — kreirati i izvoditi inovativne, interaktivne i participativne programe (na primer, forum teatar)

- Izvoditi terenske programe (outreach) za podršku potencijalnim žrtvama

- U vezi s prethodnim stoji i potreba za jačanjem kapaciteta predstavnika imenovanih ranjivih grupa (ciljnih grupa, u ovom slučaju) za izvođenje preventivnih aktivnosti (peer edukacija)

- Izvoditi programe namenjene grupama koje vrše nasilje, posebno korisnicima usluga žrtava (uključujući specijalizovane kampanje)

I specifičnije:

- Budući da istraživanje pokazuje da je apsolutna većina žrtava trgovine ljudima nezavršenog osnovnog obrazovanja, neophodno je insistirati na implementaciji postojećih mehanizama za sprečavanje izlaska iz sistema obaveznog osnovnog obrazovanja i uvoditi nove

- Još jedna specifičnost među faktorima vulnerabilnosti uočena tokom rada na studiji je i vulnerabilnost dece smeštene u ustanove socijalne zaštite ili u hraniteljske porodice, koja su (procentualno) česte žrtve trgovine ljudima u ukupnom broju dece žrtava. Osim pomenutog, odnos dece koja žive i rade na ulici prema rezidencijalnim programima onemogućava njihovo dugoročno zbrinjavanje kroz ovaj mehanizam. Zbog toga je neophodno detaljnije istražiti faktore koji utiču na ovu sliku (dostupnost i kvalitet rezidencijalnih programa, moguća regrutacija unutar ustanova od strane drugih korisnika, resursi za zbrinjavanje i brigu o deci, kvalitet odnosa stručnog osoblja prema zbrinjutoj deci i slično) u cilju unapređivanja ovih usluga i sprečavanja viktimizacije dece, kroz kreiranje programa obuke i uvođenja infrastrukturnih i drugih promena i implementacija politike socijalnog uključivanja

- U sve programe prevencije uključiti predstavnike ciljnih grupa preventivnih programa u svim fazama — od pripreme do evaluacije.

DIREKтна ASISTENCIJA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

Kroz analizu nalaza istraživanja, za politiku direktne asistencije moguće je formulisati sledeće načelne preporuke:

- Formulisati standarde za pristup zasnovan na ljudskim pravima, rodno senzitivni pristup, kao i posebne preporuke za rad sa decom žrtvama trgovine ljudima za sve aktere u oblasti direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima

- Uspostaviti formalni mehanizam saradnje između policije, tužilaštva, suda, Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i drugih službi u cilju sprečavanja dodatne viktimizacije i koordinisanja aktivnosti iz oblasti zaštite

- Ustanoviti službe za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Republici Srbiji, pa tako i žrtvama trgovine ljudima

U kontekstu specifičnih faza u procesu zaštite žrtava, preporuke su:

Detekcija

- Kreirati specifične indikatore kao osnov za detekciju žrtava od strane profesionalaca iz sistema socijalne zaštite, zdravstvenog i obrazovnog sistema

- Usavršiti upitnike za intervjuisanje ciljne populacije organizacija angažovanih u oblasti zaštite manjinskih i marginalizovanih grupa mapiranih kao najizloženije riziku od trgovine ljudima u cilju bolje detekcije žrtava i potencijalnih žrtava, kao i osnovno informisanje predstavnika tih grupa (Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila, Centar za integraciju mladih, JAZAS, Autonomni ženski centar, Novosadski humanitarni centar i drugi)

- Na jasniji način oglašiti lepezu aktivnosti centara za socijalni rad i promovisati centre kao servise građana kako bi, posebno pripadnici manjinskih i marginalizovanih grupa, imali jasniju sliku o obuhvatnosti aktivnosti centara i mogućoj saradnji i pomoći (osim jednokratne novčane naknade i MOP-a, ali i lišavanja roditeljskog prava, za šta se, prema nalazima istraživanja, isključivo vezuju nadležnosti centara)

Identifikacija

- Delimično decentralizovati proces identifikacije zbog manjka resursa Službe za koordinaciju i zaštitu žrtava trgovine ljudima. U svetlu postojećih mehanizama i obaveza iz Nacrta zakona o socijalnoj zaštiti, određeni broj centara sa teritorije Republike Srbije bi u kontekstu identifikacije žrtava trgovine ljudima poslužio kao ključni akter u pravovremenom, adekvatnom i profesionalnom procesu zaštite žrtava trgovine ljudima, kako maloletnih tako i punoletnih. Ova nadležnost centara nedvosmisleno proizilazi iz obaveza propisanih Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad

- Doneti podzakonski akt kojim bi se utvrdili indikatori za identifikaciju žrtava trgovine ljudima i nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite trgovine ljudima i ustanova socijalne zaštite u procesu identifikacije žrtava trgovine ljudima. Posebno treba imati u vidu internu trgovinu ljudima i potrebu za formulisanjem indikatora za prepoznavanje žrtava državljana RS (s obzirom na to da su indikatori koji se predlažu i koriste od strane različitih aktera uglavnom prilagođeni detekciji stranih žrtava). Ovim aktom je neophodno formulisati i međusobni odnos Službe i centara na poslovima identifikacije žrtava.

- Posebno kreirati indikatore za identifikaciju dece žrtava trgovine ljudima i to u odnosu na različite vidove eksploatacije, a posebno: prinudnu udaju, prinudu na prošnju i vršenje krivičnih dela, korišćenje u pornografske svrhe i radnu eksploataciju, budući da su ovi vidovi eksploatacije do sada u praksi najteže uočavani

- Uvesti proaktivne mere identifikacije pri nadležnim službama (efikasne procedure za registraciju rođenja, vođenje registara nestale, zlostavljane i eksploatisane dece)

- Modernizovati policijski pristup u radu sa decom žrtvama trgovine ljudima i drugim ranjivim kategorijama (decom žrtvama zanemarivanja i zlostavljanja, ali i decom koja žive i rade na ulici i decom u sukobu sa zakonom) kroz proaktivni outreach rad i saradnju sa drugim, naročito socijalnim službama

Informisanje o pravima i dostupnim programima

- Kreirati jedinstvenu bazu podataka dostupnih servisa za žrtve trgovine ljudima (uključujući servise koje pružaju državne institucije i organizacije građanskog društva), za žrtve državljanke Srbije i strane žrtve, i to prema sledećim kriterijumima:

- o Uslovi za sticanje prava i vremenski period na koji se pomoć pruža
- o Tip servisa uz specifičnu naznaku o tome u kojim je gradovima usluga dostupna i da li je dostupna dvadeset četiri časa dnevno, sedam dana u nedelji, ili se pruža pod specifičnim uslovima i kojim
- o Smeštajni kapaciteti (uz obezbeđivanje stanovanja uz podršku)
- o Obezbeđivanje osnovnih finansijskih sredstava (za hranu, higijenske proizvode, odeću i obuću, održavanje stana — struja, voda, grejanje)
- o Obezbeđivanje putnih troškova
- o Pružanje pomoći u rešavanju građanskopravnog statusa (pod ovim se ne smatra puko upućivanje na nadležne službe, već aktivnosti praćenja žrtve i zastupanja pred nadležnim institucijama)
- o Pružanje psihosocijalne podrške
- o Pružanje pomoći u rešavanju akutnih zdravstvenih problema

- o Pružanje podrške u rešavanju hroničnih zdravstvenih problema
- o Pravno savetovanje
- o Pravno zastupanje
- o Psihološko savetovanje
- o Terapijski rad
- o Porodično savetovanje
- o Porodična medijacija
- o Pružanje pravne pomoći u postupcima nezavisnim od trgovine ljudima
- o Pružanje pomoći u uključivanju u formalni obrazovni sistem i na tržište rada

Primarna procena i upućivanje

- Posebno prikupljati podatke o razlozima žrtava za odbijanje učešća u programima pomoći i zadovoljstvu postojećim programima, uz preporuke za unapređenje
- Opisom nadležnosti Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i centara za socijalni rad koji vrše identifikaciju žrtava formulisati obavezu utvrđivanja statusa žrtve u prekrivičnom i krivičnom postupku (broj predmeta, faza postupka, mesna nadležnost suda i drugih organa) i prosleđivanja potpune informacije instituciji/organizaciji na čiji se program pomoći žrtva upućuje

Rehabilitacija, reintegracija, socijalno uključivanje

- Osnažiti kapacitete postojećih ustanova socijalne zaštite (prethodno mapirati moguće ustanove) za urgentan prijem žrtava trgovine ljudima
- Insistirati na shvatanju skloništa kao privremene mere
- Podržavati usluge alternativnog smeštaja kao prvog i pravog uslova za osnaživanje žrtava trgovine ljudima
- Obezbediti superviziju rada organizacijama i institucijama (servisima osnovanim od strane lokalne samouprave) angažovanim u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima
- Usmeravati sredstva organizacijama građanskog društva angažovanim u oblasti direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima sa linije 481 (budžetske dotacije nevladinim organizacijama, političkim strankama, verskim zajednicama i sportskim savezima) na transparentan i odgovoran način
- Uključiti lokalne samouprave u aktivnosti zaštite žrtava trgovine ljudima i motivisati ih na naručivanje i ugovaranje socijalnih usluga u cilju zaštite žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima

U slučaju rada sa decom, uz sve pomenuto:

- Insistirati na poštovanju prava deteta na porodično okruženje, što podrazumeva temeljniji i dugoročniji rad sa roditeljima, odnosno porodicom deteta kako bi ovo pravo bilo realizovano (ovo podrazumeva dosledno, pravovremeno, temeljno i individualizovano sprovođenje mera porodičnogopravne zaštite), dok se smeštaj u drugu porodicu ili instituciju pojavljuje kao poslednje sredstvo, kada je to u najboljem interesu deteta
- Obavezno obezbediti privremeno starateljstvo po hitnom postupku

u situacijama koje to zahtevaju, za decu državljane RS, ali i za decu strane državljane

- U procesu zaštite dece žrtava garantovati uključivanje u obrazovni sistem i vršiti monitoring uključenosti u cilju sprečavanja ispadanja iz sistema
- Kreirati i izvoditi specijalizovane programe za obuku i senzitivizaciju zaposlenih u ustanovama za smeštaj dece
- U proces zaštite dece žrtava uključiti hraniteljske porodice posebno obučene za rad sa decom s iskustvima zanemarivanja i zlostavljanja (uključujući decu žrtve trgovine ljudima), u duhu reforme sistema ka deinstitucionalizaciji u socijalnoj zaštiti
- Jačati kapacitete postojećih službi za zaštitu dece u riziku od zanemarivanja i zlostavljanja u sveobuhvatnom i inkluzivnom maniru, umesto izgradnje posebnog mehanizma namenjenog isključivo deci žrtvama trgovine ljudima

RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF PREVENTION AND PROTECTION OF VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING IN THE REPUBLIC OF SERBIA

TRENDS IN THE AREA OF HUMAN TRAFFICKING

The actions to be taken with a view to improving the area of **data collection and monitoring of the phenomena** of human trafficking are:

PODACI O ŽRTVAMA

Sex
Nationality
Country of origin
Country of recruitment
Country of exploitation
(Legal) status in the country of exploitation
Type of exploitation (sexual, labour, combination of labour and sexual, trafficking in human organs, forced marriage, other)
Revictimised victim
Total number of victims per year
Number of identified victims
Number of victims who refused assistance
Number of victims who accepted assistance
Number of victims with residence permit
Number of repatriated victims

Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators, IOM, 2009

sight into the phenomenon, data on traffickers and their relationship with the victims, as well as methods of recruitment should be included. An integrated data collection process will provide a comprehensive picture of the phenomenon of human trafficking at the national level with the data on the victims (excluding personal data) supplemented by the data of the Ministry of Interior and the Ministry of Justice on the criminal and le-

- Improve the system of data collection through coordinated formulation of issues relevant to monitoring the phenomenon of human trafficking;

- Fully involve the Republic Statistical Office into the system of data collection, presupposing timely submission of data on the number of identified women, men and minors, their nationality, country of origin, country of recruitment, country of exploitation, status in the country of exploitation and types of exploitation. In order to gain a comprehensive in-

The appointed national coordinators for trafficking in human beings develop annual reports in their mother tongues and in English which are then posted on the Internet to be accessed by the interested public. The recommended practice is that such a report be published with the detailed information on the number of identified victims and suspected traffickers as well as the number of persons undergoing criminal procedures or the number of verdicts pronounced with the classification (per sex, age, citizenship, country of birth, type of exploitation, etc.).

*Development of Monitoring Instruments for Judiciary in Implementation of Laws in the Countries of the Western Balkans
2009 - 2011
UNODC, Transcrime*

gal aspect of human trafficking.

- Establish a national reporting system – appoint an institution to act as National Rapporteur (e.g. Office for Coordination of Protection of Victims of Human Trafficking) towards further improvement of the system of data collection and coordination thereof with those of the EU states. This will advance international cooperation in the area of suppression of human trafficking in national and transnational setting.¹

- Closely linked to the above, develop indicators for monitoring the phenomenon of human trafficking within a national setting and coordinate efforts to develop the indicators with the countries in the region and the EU Member States²

TOWARDS A GLOBAL EU ANTI-TRAFFICKING ACTION

One of the recommendations of the Ministerial Conference held in October 2009 was to establish the institute of the National Rapporteur or a similar mechanism with a view to advancing the system of data protection and exchange about this global phenomenon.

In the context of widening the scope of actions ensuring a more adequate response to the multidimensional nature of human trafficking, and in order to advance the policy /strategic framework:

- Insist on harmonisation of policies and initiatives with the findings of the national reports in the area of human trafficking

- Translate policies and initiatives accurately into the next Antitrafficking Strategy and the ensuing Action Plan

- In the context of policy development and response to causes, the phenomenon of human trafficking should be considered relative to similar themes/politics: suppression of gender-based violence, prevention child abuse and neglect, protection of refugees and internally displaced persons and migrants, and other policies directed at protection of minorities and marginalised groups most exposed to risks of human trafficking, and finally, in the context of social inclusion and poverty reduction

- With reference to the above, involve relevant organisations and institutions from the domain of social inclusion and areas relevant to minorities and marginalised groups (Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Office of the Deputy Prime Minister, Autonomous Women Centre, Novi Sad Humanitarian Centre, Group 484, and others) in the work of the Republic Team for Anti-Human Trafficking and other bodies.

¹ One of the recommendations of the Ministerial Conference held in October 2009 was to establish an institute of National Rapporteur or a similar mechanism with a view to improving the system of collection and exchange of data about this global phenomenon. UNODC, Transcrime, Development of Monitoring Instruments for Judiciary and Institutions for Execution of Law in the Western Balkan Countries 2009–2011.

² The standardised instruments for data collection and development of indicators may be based on: Guidelines for Collection of Data on Trafficking in Human Beings Including Comparable Indicators of the Austrian Ministry of Interior and International Organization for Migrations (Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators, 2009, IOM, www.iomvienna.at) and the Handbook for Collecting Data on Combatting Trafficking in Human Beings in South-East Europe, ICMPD, 2008.

PREVENTION OF HUMAN TRAFFICKING

Here we propose a set of measures of primary, secondary and tertiary prevention that should be included into existing programmes as activities so as to influence not only the consequences of human trafficking but the causes as well. These would certainly result in reducing the size of the problem of human trafficking and not just on alleviating the consequences:

Poverty, lack of opportunities and of access to education, social and gender inequalities, unemployment and civil conflicts are among the main factors to be addressed in develop-
min a root-cause-centred-approach that needs to add to the victim-centred and law enforcement-centred approaches.

2009 October Declaration on Trafficking in Human Beings

- Conduct future surveys in the field (instead of empirical only) among vulnerable social groups (refugees and internally displaced persons in collective centres, Roma communities, asylum seekers, children in social protection institutions, children living and working in the street, women victims of violence...). In addition to data collection and better understanding of the factors of risk, these surveys would contribute to raising aware-

ness of the community about the phenomenon of human trafficking and the related phenomena, particularly about child abuse and neglect, domestic violence and their consequences;

- Examine the phenomenon of human trafficking from the aspect of social inclusion and poverty reduction policies; include it into development of these and the policies related to human rights, migrations, social protection, labour, gender sensitive and anti-discrimination and specifically — suppression of violence; as well as in the implementation of policies through all the systems; and finally – monitoring of implementation;

- With reference to the above, work on sensitization of professionals in all the systems dealing with marginalised groups in order to dispel prejudices and discrimination that are among the root causes of vulnerability;

- Conduct limited, specialised programmes/campaigns promoting alternatives (models of social inclusion) and targeting vulnerable groups;

- With reference to the above — develop and implement innovative, interactive and participatory programmes (e.g. forum theatre);

- Undertake field visits (outreach activities) to support potential victims;

- Enhance the capacity of the representatives of the above vulnerable groups (target groups, in this case) to implement preventive measures (peer education);

- Implement programmes for groups — perpetrators of violence, especially the clients of services of victims (including specialised campaigns).

And more concretely:

- Since the survey shows the absolute majority of victims of trafficking to have an incomplete primary education, insist on implementation of the current mechanisms for prevention of drop-out from the mandatory primary education, and introduce new ones;

- An additional feature among the vulnerability factors was noted in

the course of work on the Study: vulnerability of children accommodated in social protection institutions or in foster families who are, according to the percentages, frequent victims of human trafficking in the total number of child victims. In addition, the attitude of children living and working in the street to residential programmes makes their longterm care through this mechanism impossible. With respect to that, the factors affecting this picture (accessibility and quality of residential programmes, possible recruitment by other clients, resources for care and accommodation of children, quality of relations of the professional staff to accommodated children, etc) must be further investigated with a view to improvement of these services and prevention of victimisation of children through development of training programmes, introduction of infrastructural and other changes and implementation of social inclusion policy;

- Involve the representatives of target groups into preventive programmes at all stages — from preparation to evaluation.

DIRECT ASSISTANCE TO VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING

The general recommendations related to direct assistance policies below are the result of the analysis of findings:

- Develop standards for human rights based approach, gender sensitive approach, as well as recommendations for work with children — victims of trafficking for all the actors providing direct assistance to victims of human trafficking;

- Establish a formal coordination mechanism between the police, prosecution, courts, Office for Coordination of Protection of Victims of Human Trafficking and other services with a view to preventing further victimisation, and harmonise preventive activities;

- Set up offices for assistance and support to victims of crime in the Republic of Serbia, and consequently to victims of human trafficking.

In the context of specific stages in the process of protection of victims:

Detection

- Develop specific indicators as basis for detection of victims by professionals in the social protection, health care and educational systems;

- Refine questionnaires, aimed at target populations, of organisations working in protection of minorities and marginalised groups identified as the most exposed to the risk of trafficking in human beings with a view to improving detection of victims and potential victims, as well as basic informing of the representatives of those groups (Centre for Protection and Assistance to Asylum Seekers, Center for Youth Integration, JAZAS, Autonomous Women Centre, Novi Sad Humanitarian Centre, etc);

- Advertise more clearly the range of activities of social welfare centres and promote them as citizens' services in order for the members of minorities and marginalised groups to get a better picture on the scope of thier activities and possible cooperation and assistance (in addition to cash grants and family subsistence allowance, but also of deprivation of parental rights

these being the sole perception of the mandate of centres, according to the findings of the Survey).

Identification

- Decentralise, partially, the process of identification due to shortage of resources in the Office for Coordination and Protection of Victims of Human Trafficking. In light of the existing mechanisms and responsibilities stipulated in the Draft Law on Social Protection, a certain number of centres on the territory of the Republic of Serbia could serve as the key actor in the context of identification of victims of human trafficking in a timely, adequate and professional process of protection of victims of human trafficking, both minors and adults. This competence of the centres clearly stems from the responsibilities defined in the Rules of Procedure on Organisation, Regulations and Standards of Social Welfare Centres;

- Endorse a by-law defining indicators for identification of victims of human trafficking and competencies of the Office for Coordination of Protection of Victims of Human Trafficking and social protection institutions in the process of identification of victims of human trafficking. Pay particular attention to internal human trafficking and need to develop indicators for identification of victims — citizens of the Republic of Serbia (since the indicators proposed and used by different actors are mostly adapted to detection of foreign victims). This act should also define the relationship between the Office and the centres in the process of identification of victims;

- Develop a separate set of indicators for identification of children — victims of human trafficking and with respect to various forms of exploitation, notably: forced marriages, forced begging and perpetration of crimes, use in pornography and labour exploitation, these being the most difficult forms of exploitation to discern in practice ;

- Introduce proactive identification measures at the competent offices (efficient procedures for birth registration, keeping registries of the missing and abused and exploited children);

- Modernise police approach in work with the children — victims of trafficking and other vulnerable groups (child victims of abuse and neglect, but also children living and working in the street, children offenders of the law) through proactive outreach work and cooperation with other services, notably social services.

Raising awareness about the rights and programmes available

- Establish an integrated data base of the services available to victims of human trafficking (both services provided by state institutions and civil society organisations), for victims — nationals of Serbia and foreign nationals, according to the following criteria:

- o Conditions for acquisition of the right and timeframe of assistance;
- o Type of service with specific note on locations/cities where it is available and whether it is available 24/7 or under which specific conditions;
- o Accommodation capacities (with provision of supportive housing);
- o Securing basic funds (for food, hygiene, clothing and footwear, utilities — power, water, heating)
- o Payment of travel expenses;

- o Assistance in resolution of civil and legal status (not just referral to competent bodies, but activities of accompanying and representation before the competent institutions);
- o Psychosocial support;
- o Assistance in treatment of acute medical problems;
- o Support in treatment of chronic health problems;
- o Legal counselling;
- o Legal representation;
- o Psychological counselling;
- o Therapeutic work;
- o Family counselling;
- o Family mediation;
- o Provision of legal assistance in procedures other than human trafficking;
- o Assistance in inclusion into the formal educational system and labour market;

Primary assessment and referral

- Collect data on the reasons for the victims' refusal to take part in the assistance programmes and on the level of satisfaction with the existing programmes with recommendations for improvement thereof;
- Prescribe an obligation to establish status of the victims during pre-trial and criminal proceedings (the number of the case, stage of proceedings, territorial jurisdiction of courts and other bodies through description of competencies of the Office for Coordination of Protection of Victims of Human Trafficking and forwarding the comprehensive information to the institution/organisation that the victim is referred to.

Rehabilitation, reintegration, social inclusion

- Enhance capacities of the existing social protection institutions (map the potential institutions in advance) for urgent reception of victims of human trafficking,
 - Insist on perception of shelter as a temporary solution;
 - Support alternative accommodation services as these are the first and the genuine premise for empowerment of the victims of human trafficking;
- Ensure supervision of organisations and institutions (services founded by local governments) involved in protection of victims of human trafficking;
- Direct funds to the civil society organisations involved in provision of direct assistance to victims of human trafficking from the budget line 481 (budget allocations to non-governmental organisations, political parties, religious communities and sports associations) in a transparent and responsible manner;
- Involve local governments in protection of victims of human trafficking and encourage them to order and contract social services with a view to protecting victims and potential victims of human trafficking.

Additional, in case of work with children

- Insist on respect of the right of the child to family, including a thorough and long-term work with the parents or the family of the child in order for this right to be exercised (consistently, timely, meticulous and individualized implementation of family legal protection measures), with the accommodation into another family or institution appearing only as a last resort, in the best interest of the child;
- Ensure temporary, emergency guardianship when so required for children — citizens of the Republic of Serbia and for children — foreign nationals;
- Guarantee inclusion into the educational system and monitor inclusion with a view to drop-outs, in the process of protection of children — victims of human trafficking,
- Develop and implement specialised training and sensitisation programmes for employees in institutions for accommodation of children;
- Involve foster families, especially trained for dealing with child victims of abuse and neglect (including children — victims of human trafficking), in the process of protection of children — victims, in the spirit of the reform of the system towards decentralised social protection services;
- Enhance the capacity of the existing services for protection of children from abuse and neglect in a comprehensive and inclusive way, instead of establishment of separate mechanism for children — victims of human trafficking only.

IZVODI IZ RECENZIJA

Prof. dr Nataša Mrvić-Petrović
Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Studija pod nazivom Zaštita žrtava i prevencija trgovine ljudima u Srbiji, autorki Aleksandre Galonja i Slađane Jovanović, predstavlja originalni rad koji značajno upotpunjuje malobrojnu postojeću stručnu domaću literaturu posvećenu zaštiti žrtava trgovine ljudima. Koliko god da se radi o fenomenu koji u Srbiji izaziva značajnu medijsku pažnju poslednjih decenija, toliko je, s druge strane, uočljiv nedostatak kvalitetnih stručnih i naučnih radova iz ove oblasti koji bi se bavili stanjem u praksi. Iz ovih činjenica proizilazi nesumnjiva aktuelnost i značaj ovog rada.

Osnovnu prednost studije čini idejni koncept na kome se temelji. Zamišljena je da posluži kao praktični vodič za primenu Nacionalnog mehanizma upućivanja, zaštitu žrtava trgovine i šire i razvoj aktivnosti na prevenciji trgovine ljudima u Srbiji. Ipak, ona svojim sadržajem prevazilazi ovu svoju osnovnu praktičnu usmerenost i može biti relevantan izvor informacija i za one koji se u svom naučnom radu bave istraživanjem položaja žrtava trgovine, a istovremeno da služi kao koristan priručnik stručnjacima iz različitih oblasti (pravosuđa, policije, socijalnih službi, sudova za prekršaje i slično), kao i aktivistima nevladinog sektora. Jednom rečju, ova knjiga će koristiti svima onima koji se u praksi suočavaju sa problemom zaštite žrtava ili rade na programima prevencije trgovine ljudima.

Doc. dr Biljana Simeunović-Patić
Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu

Izgleda da još uvek akutelan pristup problemu trgovine ljudima, sažet u paroli "Svako je u riziku od trgovine ljudima, svi smo potencijalne žrtve" (uprkos tome što teško da može biti kakve sumnje da su neki među nama u toj izloženosti riziku, orvelovski rečeno, daleko "jednakiji od drugih"), možda i ostvaruje nekakav slabašni efekat na podizanje svesti javnosti i ublažavanje stigmatizacije žrtava, ali u isto vreme prilično zamagljuje pogled na strukturalne faktore koji ključno generišu rizik viktimizacije. A bez njihovog poznavanja i neutralisanja nemoguće je (zaista) rešavati problem trgovine ljudima. I zdravorazumsko poimanje stvari i rezultati naučnih istraživanja nedvosmisleno upućuju na to da su ljudi bez moći, oni izloženi nasilju, diskriminirani, marginalizovani i socijalno isključeni, neuporedivo izloženiji riziku viktimizacije trgovinom ljudima. Jedan ozbiljan, odgovoran i racionalan pristup problemu nalaže da mere, aktivnosti i ograničeni društveni resursi moraju pre svega biti usmereni na redukciju izloženosti riziku posebno ranjivih društvenih grupa. Ključnu vrednost ove studije upravo predstavlja činjenica da su se autorke odvažno i čvrsto opredelile za pristup koji pretenduje da zaseče u koren problema i koji znatno prevazilazi domete preovlađujućih teorijskih diskursa u ovoj oblasti, tj. onih ograničenih na analizu problematike migracione politike i standarda ljudskih prava. Socijalno uključivanje se u ovoj studiji apostrofira kao centralna tema i krajnji cilj svih napora kako u oblasti zaštite žrtava, tako i u

domenu prevencije, odnosno politike sprečavanja trgovine ljudima. Autorke u tom smislu ukazuju na specifične faktore ranjivosti, sa ciljem formulisanja jasnih preporuka za unapređivanje prevencije i sistema zaštite grupa i osoba u povišenom riziku od trgovine ljudima, odnosno mehanizama i mera pravovremenog reagovanja radi sprečavanja viktimizacije i reviktimizacije, kao i pružanja adekvatne pomoći i podrške u socijalnom uključivanju žrtava.

LITERATURA

Monografije i članci

Bandović, I., Jovanović, S., Mijalković, S., Ćuk Milankov, D., *Prepoznavanje trgovine ljudima*, Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Beograd, 2009.

Ćuk Milankov, D. i dr., *Sukob i društveni uticaj*, CARS, Beograd, 2009.

Ćuk Milankov, D., "Komunikacija sa žrtvama trgovine ljudima", u: Galonja, A., Mihajlović, J. (ur.), *Prepoznavanje trgovine ljudima*, IOM, Beograd, 2009, str. 109–115.

Jovanović, S., "Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima i zaštita žrtava", u: L. Kron, (ur.), *Kazneno zakonodavstvo u prevenciji kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2008, str. 450–464.

Jovanović, S., Ćuk Milankov, D., Savić, M., Kljajić, S., Šarac, N., *Socijalna inkluzija žrtava trgovine ljudima*, IOM, Beograd, 2009.

Jovanović, S., Savić, M., *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji*, NVO Atina, Beograd, 2008.

Mijalković, S., "O strategiji borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji", u: Petrović, S., Milošević, M., Đorđević, Đ. (ur.), *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta II*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2007, str. 221–241.

Nikolić-Ristanović, V. (ur.), *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2009.

Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., *Pomoć i podrška ženama žrtvama trgovine u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2010.

Pleša - Golubović, V., "Croatia", in: Škrnjug, J. (ed.), *Mechanism for the Monitoring of Trafficking in Human Beings Phenomenon*, Belgrade: IOM, KBF, pp. 37–60.

Shigekane, R., "Rehabilitation and Community: Integration of Trafficking Survivors", in: *Human Rights Quarterly*, Vol. 29, The Johns Hopkins University Press, 2007.

Stojanović, Z., *Komentar Krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.

Surtees, R., *Second Annual Report on Victims of Trafficking in South-Eastern Europe*, IOM, 2005.

Vidaković, I., "Rasprostranjenost nasilja u porodici", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.), *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd, 2002, str. 13–72.

Vidanović, I., *Rečnik socijalnog rada*, Društvo socijalnih radnika Srbije, Beograd, 2006.

Vranješević, J., "Razvojno-psihološki aspekti konvencije o pravima deteta", u: Pedagogija, vol. 61, br. 4, 2006, str. 469–478.

Priručnici i izveštaji

Astra — Anti-trafficking Action, *Dvogodišnji izveštaj 2006/2007*, <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/biannual3.pdf>

Beogradski centar za ljudska prava, *Nacionalni mehanizam i strateški okvir za zaštitu dece žrtava trgovine u Republici Srbiji*, www.bgcentar.org.rs/index.php%3Foptio

Centar za prava deteta, *Praćenje i izveštavanje o pravima deteta u Srbiji po fakultativnim protokolima uz Konvenciju o pravima deteta*, Beograd, 2010.

Committee of the Rights of the Child, Consideration on reports submitted by States parties under article 44 of the Convention of the Rights of the Child,

Concluding observations: Republic of Serbia, CRC/C/SRB/CO/1, 2008.

Committee on the Rights of the Child, Consideration on reports submitted by States parties under article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution, and child pornography, Concluding observations: Serbia, CRC/C/OPSC/SRB/CO/1, 2010.

European Commission, *Serbia 2010 Progress Report*, Brussels, 9 November 2010 SEC(2010), 1330

ICMPD, *Priručnik za prikupljanje podataka o borbi protiv trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi*, 2008.

ICRC-IRC-Save the Children-UNHCR-UNICEF, *Interagency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children*, 2004.

IOM, *The IOM Handbook on Direct Assistance for Victims of Trafficking*, Geneva, 2007.

IOM, *Guidelines for the collection of data on human trafficking including comparable indicators*, Vienna, 2009.

IOM, UN.GIFT, London School of Hygiene and Tropical Medicine, *Caring for Trafficked Persons: Guidance for Health Providers*, 2009.

Ministarstvo rada i socijalne politike RS, *Izveštaj o radu Ministarstva rada i socijalne politike za 2009. godinu*, /<http://www.minrzs.gov.rs/cms/>

Izveštaj ministru o preduzetim aktivnostima predstavnika Ministarstva za socijalna pitanja u oblasti uspostavljanja nacionalnog mehanizma u borbi protiv trgovine ljudima (akt broj 20-00-00003/2001-09, maj 2004. godine)

Join Comettee on Human Rights: *Human Trafficking, Twenty Sixth Report of Session 2005/6*.

Koordineringsenheten for Ofre for Menneskehandel (KOM), *Guide to Identification of Possible Victims of Trafficking*, 2008, https://www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_41.pdf,

OSCE/ODIHR, *National Referral Mechanisms, Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons: A Practical Handbook*, 2004.

Republički zavod za statistiku, Anketa o radnoj snazi, Saopštenje br. 180, god. LX 30. jun 2010.

Udruženje sudija za prekršaje RS, izveštaj *Praksa organa za prekršaje u Beogradu: prostitucija i (i)legalna migracija kao pojave iza kojih se krije moguća trgovina ljudima*, 2003, <http://www.usudprek.org.rs/pdf/prostit.pdf>

Udruženje sudija za prekršaje RS, *Trgovina ljudima* (priručnik), Beograd, 2005.

Udruženje sudija za prekršaje RS, *Rad sa nasilnikom: praktična primena u prekršajnom postupku*, <http://www.usudprek.org.rs/pdf/nas.pdf>

UN, *An Introduction to Human Trafficking: Vulnerability, Impact and Action*, New York, 2008.

UNHCHR *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, E/2002/68/Add.1 (2002), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f1fc60f4.html>

UNICEF, *Guidelines on the Protection of Child Victims of Trafficking*, 2006, <http://www.unicef.org>

UNICEF CEE/CIS Regional Office, *Guidelines for the protection of the rights of child victims of trafficking in South Eastern Europe*, 2003.

UNICEF and Save the Children Norway, *Research on Child Trafficking in Bosnia and Herezegovina*, 2005, <http://www.childtrafficking.com>

UNODC, *An Introduction to Human Trafficking: Vulnerability, Impact and Action*, New York, 2008.

UNODC, *Transcrime, Izrada monitoring instrumenata za pravosudne i institucije za sprovođenje zakona u zemljama zapadnog Balkana 2009–2011*, 2010.

US Department of State, *Trafficking in Persons Report*, 2010,
http://www.ecoi.net/local_link/140734/241199_en.html

Vlada RS, *Ko su siromašni u Srbiji?*, <http://www.prsp.gov.rs/kosu.jsp>

Vlada RS, *Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji: pregled i trenutno stanje socijalne uključenosti u Srbiji na osnovu praćenja evropskih i nacionalnih pokazatelja*, 2010.

Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, *Katalog programa stalnog stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača, stručnih saradnika i direktora za školsku 2010/2011. godinu*, Beograd, 2010.

Propisi

Zakoni i podzakonski akti

Krivični zakonik RS, "Službeni glasnik RS", br. 85/05, 88/05 — ispr., 107/05 — ispr., 72/09, 111/09

Odluka o mreži ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika, "Službeni glasnik RS", br. 51/08

Porodični zakon, "Službeni glasnik", br. 18/05

Pravilnik o hraniteljstvu, "Službeni glasnik RS", br. 36/08

Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima rada centara za socijalni rad, "Službeni glasnik RS", br. 59/08 i 37/10

Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima, "Službeni glasnik BiH", br. 90/08

Uputstvo o sprovođenju Zakona o strancima, doneto od strane ministra unutrašnjih poslova RS, br. 1089/09-11 od 14. jula 2009. godine

Zakon o azilu, "Službeni glasnik RS", br. 109/07

Zakon o javnom redu i miru, "Službeni glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 — dr. zakon i 85/05 — dr. zakon

Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu, "Službeni glasnik BiH", br. 36/08

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, "Službeni glasnik RS", br. 85/05

Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, "Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori", br. 7/02

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima "Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori", br. 19/09

Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, "Službeni glasnik RS — Međunarodni ugovori", br. 1/10

Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, "Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori", br. 6/01.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, "Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori", br. 11/81

Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, "Službeni list SRJ — Međunarodni ugovori", br. 13/02

Zakon o prekršajima, "Službeni glasnik", br. 101/05, 116/08, 111/09

Zakon o republičkim administrativnim taksama, "Službeni glasnik RS", br. 43/03, 51/03 — ispr., 61/05, 101/05 — dr. zakon, 5/09 i 54/09

Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 52/96, 29/01, 84/04, 101/05 — dr. zakon i 115/05

Zakon o strancima, "Službeni glasnik" br. 97/08

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Službeni glasnik RS", br. 107/05

Strategije, akcioni planovi i protokoli

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, "Službeni glasnik RS", br. 15/09.

Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, "Službeni glasnik RS", br. 122/08

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, Zaključak Vlade 05 Broj: 5196/2005 od 25. 8. 2005.

Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2006, http://prezentacije.mup.gov.rs/Deca/dl/Posebni_protokol_o_postupanju_policijskih_sluzbenika_u_zastiti_maloletnih_lica_od_zlostavljanja_i_zanemarivanja_lat.doc

Posebni protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, <http://www.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosuđe.pdf>

Posebni protokol sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, 2009, <http://www.minzdravlja.info/downloads/Zakoni/Ostalo/PosebniProtokolSistemaZdravstveneZastiteZaZastituDeceOdZlostavljanja.pdf>

Posebni protokol za zaštitu dece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja, 2006, http://www.minrzs.gov.rs/cms/yu/component/docman/cat_view/59-family-care-and-social-welfare/62-other

Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007, <http://www.mp.gov.rs/userfiles/projekti/borba-protiv-nasilja/PosebniProtokol.pdf>,

Strategija borbe protiv trgovine ljudima, "Službeni glasnik RS", br. 111/06

Strategija integrisanog upravljanja granicom, "Službeni glasnik", br. 11/06

Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji za period od 2009. do 2014. godine, "Službeni glasnik RS", br. 25/09

Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji, "Službeni glasnik RS", br. 27/09

Strategija za upravljanje migracijama, "Službeni glasnik", br. 59/09

Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, "Službeni glasnik RS", br. 67/10

Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2010–2012), "Službeni glasnik RS", br. 15/10

Zaključak o usvajanju Akcionog plana za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, "Službeni glasnik RS", br. 57/09

Zaključak o usvajanju Nacionalnog plana akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine, "Službeni glasnik RS", br. 35/09

Drugi izvori

ASTRA, <http://www.astra.org.rs>

BEOSUPPORT, <http://beosupport.org.rs/>

CARE International, http://www.care.rs/?page_id=9

Centar za prava deteta, <http://www.cpd.org.rs/index.html>.

CHRIS, <http://www.chris-network.org/>

Commission Working Document: Consultation on the Future "EU2020"

Strategy, Brussels, 24.11.2009, COM(2009), 647 final, p. 5

ICMPD, <http://www.icmpd.org/>

Ministarstvo rada i socijalne politike i Oxford Policy Management Limited

Radni nacrt zakona o socijalnoj zaštiti, decembar 2009, <http://www.minrzs.gov.rs/cms/sr/nacrt-zakona-o-socijalnoj-zastiti>

Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on

Preventing and combating trafficking in human beings, and protecting victims, repealing Framework Decision 2002/629/JHA, Brussels, 29.3.2010. COM(2010)95 final

Save the Children, <http://www.savethechildren.org.uk/en/serbia.htm>

Savet za borbu protiv trgovine ljudima, Sporazum o saradnji između ministarstava unutrašnjih poslova, finansija, pravde, zdravlja, prosvete, rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, zaključen 12. 11. 2010. sa Aneksom: Smernice za standardne operativne postupke postupanja sa žrtvama trgovine ljudima

Viktimološko društvo Srbije (VDS), <http://www.vds.org.rs/>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85:343.431(497.11)
343.431-058.64(497.11)

ГАЛОЊА, Александра, 1975-
Zaštita žrtava i prevencija trgovine
ljudima u Srbiji / [Aleksandra Galonja,
Slađana Jovanović ; saradnici na izradi
studije Sanja Kljajić ... [et al.]]. -
Beograd : Zajednički program UNHCR, UNODC i
IOM za borbu protiv trgovine ljudima u
Srbiji, 2011 (Beograd : Colograf). - 184
str. : graf. prikazi, tabele ; 25 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
177-183.

ISBN 978-86-85003-08-0
1. Јовановић, Слађана, 1971- [аутор]
а) Трговина људима - Сузбијање - Србија
б) Жртве трговине људима - Заштита - Србија
COBISS.SR-ID 182376972

Government of the
Republic of Serbia

UN.GIFT
Global Initiative to Fight Human Trafficking

IOM • OIM

UNODC
United Nations Office on Drugs and Crime

Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji

Bulevar Mihajla Pupina 2, Novi Beograd
Tel: +381 11 31 29 746 Fax: +381 11 21 29 737

www.ungiftserbia.org

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Zajednički program su finansijski podržale Vlada Belgije, Vlada Švajcarske i UN.GIFT